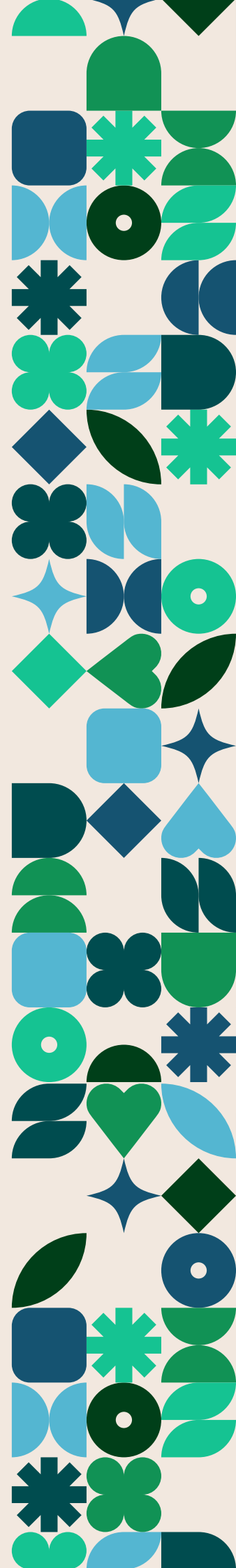

אקוסיסטם יצירתי-אזורי בצפון

תוצאות מחקר מיפוי תרבות

ינואר 2026

אקוסיסטם יצירתי-אזורי בצפון

תוצאות מחקר מיפוי תרבות

ינואר 2026

יועצת תרבות ואומנות לקרן ברכה: יעלה חזות ינוקא
מנהלת מרכז הידע האזורי גליל מזרחי: יפעת קורן זמרן
ניהול פרויקט, מרכז הידע האזורי גליל מזרחי: מירב אטמור
ייעוץ אקדמי, תכנון המיפוי והמחקר והדרכת צוות: שירה לפידות
מחקר מיפוי אשכול גליל מזרחי: מיקי נירון
מחקר מיפוי אשכול גליל מערבי: סיון אלדן ברטן, מיכל מרקוביץ'
מחקר מיפוי אשכול בית הכרם: מורן דעקה
צוות מיפוי ומחקר: מירב אטמור, סיון ברטן אלדן, מורן דעקה,
יעלה חזות ינוקא, שירה לפידות, מיכל מרקוביץ', מיקי נירון, יפעת קורן זמרן
מומחה GIS: בני דרובוט
עריכה מדעית ולשונית: ד"ר מיטל נדלר
עיצוב גרפי: משה קקון, הלה גדה, סטודיו פנדה

המחקר והכתיבה התאפשרו הודות לקרן ברכה, שיזמה מימנה והובילה את ביצועו.
© כל הזכויות שמורות לקרן ברכה ולמרכז הידע האזורי גליל מזרחי בתל-חי, אוניברסיטת קריית שמונה בגליל.

לפרטים על אודות המחקר וליצירת קשר ניתן לפנות לכתובות המייל:
קרן ברכה: yeala.hazut@gmail.com | מרכז הידע האזורי גליל מזרחי: meiraat@telhai.ac.il

קרדיט לציטוט המחקר:

לפידות, ש., אטמור, מ., אלדן ברטן, ס., דעקה, מ., חזות ינוקא, י., מרקוביץ', מ., נירון, מ. וקורן זמרן, י. (2026) אקוסיסטם יצירתי-אזורי בצפון, תוצאות מחקר מיפוי תרבות ינואר 2026. מרכז הידע האזורי גליל מזרחי תל-חי, אוניברסיטת קריית שמונה בגליל וקרן ברכה.

המחקר נערך תוך שימוש במתודולוגיית מיפוי תרבות, וכלל איתור ואיסוף מידע על ארגונים והתארגנויות הפועלים תחת שכבות המיפוי השונות שהוגדרו. נתוני המחקר נכונים לתקופה שבה בוצע המחקר ואינם מכסים במלואם את פריסת העשייה בשדה התרבות הצפוני באשכולות שהוגדרו, בשל אופיו הדינמי של שדה התרבות והאומנות.

המחקר נערך בשותפות רחבה במהלך שמטרתו לייצר ידע רלוונטי, יישומי ובעל ערך ציבורי, בשאיפה ליצור נכס אזורי משותף שישרת את כלל השותפים - כפלטפורמה לחשיבה, לתכנון, לכינון מדיניות ולפעולה עתידית קשובה ומותאמת בשדה התרבות בצפון.

תודה לכל השותפים הצפוניים שהקדישו מזמנם היקר, מהידע שלהם ומהניסיון הרב שלהם לטובת הצלחתו של המחקר. תודה לכל המרואיינים והמרואיינות. תודה גדולה לשלושת האשכולות הגליליים: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם. תודה למועצת הפיס לתרבות ולאמנות, למשרד התרבות והספורט ולחברה למתנ"סים.

תודה לכל שותפינו במועצות המקומיות, בקרנות, בארגוני התרבות ובקהילת האומנים והאומניות שלקחו חלק בתהליכי העבודה.

תודה רבה לצוות המחקר המקצועי והמסור אשר ביחד יצר גוף ידע משמעותי שישרת, בתקווה, את כולנו.

תוכן העניינים

5	דברי פתיחה אריאל דלומי
6	דברי פתיחה ד"ר אילה כהן
7	פרק 1 - פתח דבר
9	1.1 הקדמה
9	1.2 מטרות המחקר
10	1.3 תרבות ואומנות הן הנכס האסטרטגי של החברה הישראלית
13	1.4 היקף המחקר
14	1.5 רקע תיאורטי: אקוסיסטם יצירתית-אזורי משגשג
17	פרק 2 - המרחב הצפוני
18	2.1 סקירה כללית
20	2.2 מלחמת "חרבות ברזל"
20	2.2.1 סקירה של מלחמת "חרבות ברזל"
21	2.2.2 השלכות המלחמה על אזור הצפון
23	פרק 3 - שיטת המחקר
24	3.1 שלבי המחקר
24	3.2 מיפוי האקוסיסטם
25	3.3 ראיונות
27	3.4 מהלך ניתוח הנתונים
28	3.5 המלצות למחקר המשך
29	פרק 4 - דו"חות אשכוליים
31	4.1 אשכול הגליל המזרחי
43	4.2 אשכול הגליל המערבי
56	4.3 אשכול בית הכרם
69	פרק 5 - ניתוח ממצאי המחקר
71	5.1 מגמות ודפוסים משותפים
72	5.2 דפוסים של שונות ופערים
73	5.3 ניתוח מבוסס עקרונות האקוסיסטם
75	5.4 היבטים בין-לאומיים
76	פרק 6 - המלצות
93	פרק 7 - מפת התרבות של הצפון
95	פרק 8 - סיכום
99	פרק 9 - נספחים

דברי פתיחה

מחקר האקוסיסטם היצירתי בצפון נועד להעמיד מסד נתונים מבוסס ועדכני שעליו יוכלו ארגונים, קרנות ומשרדי ממשלה להישען לצורך תכנון מיטבי של תמיכתם בתחומי התרבות, האומנות והיצירה בצפון הארץ. מטרתנו אינה להפיק מסמך "שישאר על המדף", אלא לפתח מחקר חי ודינמי שיהווה בסיס לתוכנית פעולה ארוכת-טווח להתחדשות חיי התרבות והיצירה באזור.

הגישה שהנחתה את המחקר נשענת על מיפוי האנשים, הארגונים והמוסדות הפעילים כבר היום בשטח, תוך הבנת הנכסים שהם מייצרים ותמיכה בצמיחתם. בקרן ברכה אנו מאמינים כי יוזמות אורגניות, הצומחות מתוך הקרקע המקומית ונטועות בקהילות, הן תנאי הכרחי להצלחה בת-קיימה. בניית אקוסיסטם אזורי תוסס של חיי אומנות, יצירה ותרבות תאפשר להעצים את השפעתם של גופי התרבות והאומנות באזור. היא תסייע להרחיב את אפשרויות ההנגשה וליצור חיבור מחודש בין תרבות איכותית לקהלים רחבים בצפון.

בין מרכז הארץ ובין הפריפריה קיימים פערי נגישות משמעותיים לתרבות. מחקרים מראים שצעירים וצעירות בצפון מייחסים לנגישות לתרבות חשיבות זהה כמעט לזו של תעסוקה, בבואם להעריך את איכות חייהם. מוטלת עלינו האחריות להקשיב לקולות אלה ולפעול כך שהתרבות והאומנות יהיו סיבה מרכזית לבחירה במגורים בצפון.

מחקר זה מצטרף לתהליך דומה שהחל אחרי השבעה באוקטובר באזור הנגב המערבי. במסגרתו מופו הארגונים והיוצרים הפועלים בתחומי התרבות, האומנות והיצירה. באזור זה כבר הצלחנו לעבור משלב המחקר לשלב התמיכות ארוכות הטווח, המסייעות לחיזוק ולביסוס המרקם התרבותי המקומי. אנו מקווים שגם בצפון נוכל לעבור במהרה לשלב השותפים והתומכים.

אני מבקש להודות למרכז הידע האזורי גליל מזרחי בתל-חי, אוניברסיטת קריית שמונה בגליל על העבודה המשותפת בהוצאתו לפועל של המחקר. תודה לצוות המחקר המקצועי והמסור, ותודה גדולה לכל השותפים היקרים באשכולות, במועצות, בקרנות, בארגוני התרבות ובקהילת האומנים והאומניות שלקחו חלק וביחד יצרו גוף ידע משמעותי שישרת, בתקווה, את כולנו.

אריאל דלומי

מנכ"ל

קרן ברכה

דברי פתיחה

אני מברכת על המחקר שלפנינו, העוסק בתחום התרבות במרחב האזורי. חשיבות המחקר נעוצה בייחודיותו ובתרומתו להבנת התרבות כמשאב אסטרטגי לפיתוח חברתי, קהילתי וכלכלי. כראש מרכז הידע האזורי, אני רואה במחקר שילוב מובהק לתפיסת האזוריות שבה אנו מאמינים: תפיסה הרואה באזור מרחב חי ודינמי, המאופיין בריבוי קהילות, זהויות ופרקטיקות תרבותיות, ומבקשת מענים מותאמים להקשרים מקומיים מתוך ידע מבוסס נתונים. החיבור בין מחקר יישומי ובין תפיסת "האזוריות" מאפשר לא רק למפות את הפערים ואת האתגרים בתחום התרבות, אלא גם לפתח מדיניות ותוכניות פעולה הנשענות על נכסים תרבותיים מקומיים, על חיזוק הלכידות האזורית ועל קידום שוויון בנגישות לתרבות. כל זאת, כחלק בלתי נפרד מהחוסן האזורי ומאיכות החיים של התושבים.

ד"ר אילה כהן

ראש מרכז ידע אזורי גליל מזרחי
אוניברסיטת קריית שמונה בגליל

פרק 1

פתח דבר

כדי לממש את טווח האפשרויות הטמון
בהשקעה בתרבות ואומנות עבור תושבי
הצפון, יש לקדם מדיניות ציבורית תומכת
וקשובה, פילנתרופיה אמיצה וגמישה, חברה
אזרחית פעילה בשדה התרבות וציבור שותף
ומודע. אלה יאפשרו פעולות רב-ממדיות
ומתואמות המחזקות את העוגנים המקומיים.
כך ניתן יהיה להבטיח שתחומי התרבות
והיצירה יהיו חזקים, עמידים ועצמאיים
ערכית וכלכלית, ובה בעת גם נגישים,
מגוונים ומשמעותיים לכלל הציבור.

1.1 הקדמה

המרחב הגלילי, המתפרש מהגליל המערבי דרך גבול הלבנון, בקעת בית כרם, הגליל המזרחי ועד הגבול עם סוריה בגולן, הוא אזור עשיר ומגוון. הוא מאופיין במפגש בין קהילות, מסורות ונופים ייחודיים, ונושא בחובו היסטוריה ארוכה של יצירה תרבותית, חיים קהילתיים שוקקים ומורשת תרבותית רבת־פנים.

לצד החיים בין נופי הטבע המרשימים והאווירה הייחודית לגליל, לפריפריה הצפונית אתגרים שונים ובמרכזם אתגרים הקשורים לנגישות: להשכלה גבוהה, לתעסוקה בשכר גבוה, לחינוך מגוון, לשירותי רפואה ולמשאבים שונים. זאת לצד חסמים הקשורים לנגישות מצומצמת לצריכה וליצירה של תרבות ואומנות.

הקרבה לגבול עם לבנון והמתח הביטחוני, הבא לידי ביטוי בסבבי לחימה תקופתיים, מייצרים גם הם מציאות שמקשה על חי שגרה תקינים ועל חיים תרבותיים. השנתיים האחרונות (2023–2025) הותירו חותם עמוק על אזורי הצפון. בעקבות מלחמת "חרבות ברזל" והמצב הביטחוני המתוח בצפון, תושבי האזור חוו תקופה מטלטלת ורצופת אתגרים. אירועים אלה השפיעו לא רק על חי היומיום של התושבים אלא גם על המרחב התרבותי, המאותגר מלכתחילה. מוסדות תרבות, אומנים, יוצרים וקהילות שלמות נאלצו להתמודד עם פינויים, סגירות והשבתת פעילויות.

עם זאת, דווקא בעתות משבר מתחדדת החשיבות של מיפוי שיטתי ככלי אנליטי להבנת המרחב התרבותי, לחיזוק החוסן והעמידות הקהילתית ולשימור נכסי מורשת תרבותית. חוזקו של המיפוי ניכר בהנחת תשתית לתכנון עתידי שיאפשר התחדשות, צמיחה ופריחה מחודשת.

על רקע זה יצא לדרך המחקר "מיפוי האקוסיסטם היצירתי-אזורי בצפון". מטרתו לבסס תשתית ידע, נתונים וכלי ניתוח על אודות שדה התרבות והאומנות באזור. מחקר זה נועד לתמוך בפיתוח ובהצמחתו של אקוסיסטם יצירתי-אזורי שיפעל כמנוע לצמיחה חברתית, כלכלית ותרבותית. בכך, בתקווה, הוא גם יניח יסודות לחיים אזוריים מלאים, יציבים ומשגשגים יותר, שבהם התרבות והיצירה משמשות מנוף מרכזי לרווחה ולאיכות חיים גבוהה עבור כלל תושבי הצפון.

1.2 מטרת המחקר

מטרת המחקר היא לספק תשתית מבוססת של ידע ונתונים על אודות שדה התרבות והאומנות באזור הצפון. תשתית זו תשמש את הגופים המקומיים והחיצוניים הפועלים בשטח ותסייע להם לפעול באופן אסטרטגי ואפקטיבי להצמחת אקוסיסטם יצירתי-אזורי בצפון. זאת בשאיפה להרחיב את הנגישות לצריכה וליצירה של תרבות ואומנות במרחב ולהיטיב ולהעשיר את איכות חייהם של תושבי הצפון.

החסמים באזור הצפון פוגעים כיום ביכולתם של תושבי ותושבות האזור לצרוך ולהתנסות ביצירה ולעסוק בה: הפיזור הגאוגרפי הגדול מוביל להיצע תרבותי מצומצם (חסם המרחק); תשתיות המידע המוסדרות חסרות (חסם מידע); והעלות הכספית הגבוהה אינה מאפשרת ליחידים או למשפחות להשתתף באירועי התרבות השונים (חסם כלכלי). היבטים אלו מונעים מתושבי האזור גישה מספקת לנכסי תרבות אזוריים, שיכלו לשפר את רווחתם ואת איכות חייהם (פדר ושות', 2025).

1.3 תרבות ואומנות: הנכס האסטרטגי של החברה הישראלית

תרבות ואומנות הן נכס אסטרטגי של החברה הישראלית, משום שהן יוצרות תשתית של משמעות, זהות ושאיפות בחברה מגוונת ורב-פנים. הן משמשות מרחב לביטוי ולעיבוד מציאות מורכבת, ומחזקות את החוסן החברתי והקהילתי בעתות שגרה ומשבר. מלבד תרומתן הערכית, התרבות והאומנות מניעות יצירתיות וחדשנות, הן תורמות לכלכלה המקומית והאזורית ומעצבות מרחב אזרחי חי ודינמי. בכך הן אינן מותרות אלא משאב חיוני ללכידות חברתית, להתחדשות וליכולתה של החברה הישראלית לצמוח ולהבטיח עתיד משותף לכלל אזרחיה מהקשת החברתית, הלאומית והדתית הרחבה.

תרבות ואומנות אינן רק ביטוי אישי או פעילות פנאי – הן כוח שמחולל שינוי, מחבר בין אנשים ומעצים קהילות. בכל יצירה, בכל הופעה ובכל סיפור טמונים כוחות של הרחבת הדמיון, המחשבה וחיוזק תחושת השייכות. אלו מאפשרים לנו לבטא זהויות, לחלוק חוויות וליצור מרחבים דינמיים שבהם רעיונות חדשים יכולים לצמוח. השקעה בתרבות אינה מותרות – היא אבן יסוד לחוסן חברתי, לרווחה אישית, לצמיחה כלכלית ולבנייה של חברה פתוחה, מלוכדת, מגוונת ומשמעותית בעלת כוחות פנימיים.

הזכות לתרבות היא זכות יסוד המבטיחה לכל אדם ולכל קהילה אפשרות להשתתף בחיים התרבותיים, ליצור, לבטא זהות תרבותית, לצרוך תרבות ואומנות וליהנות מנכסי תרבות וממורשת תרבותית באופן שוויוני. זכות זו כוללת נגישות פיזית, כלכלית, חברתית וסמלית לתרבות (Feder, 2023). היא גם כוללת את החופש לבחור, לפרש ולפתח ביטויים תרבותיים מגוונים.

תרבות ואומנות אינן תחומים ניטרליים או טכניים, אלא מרחבים מהותיים למימוש חופש הביטוי בחברה דמוקרטית. הן מאפשרות העלאה, עיבוד והצגה של עמדות, חוויות ונרטיבים אישיים וקולקטיביים שאינם מקבלים תמיד ביטוי בשיח הפוליטי או הציבורי הפורמלי. התרבות והאומנות יוצרות מרחב ביקורתי רב-קולי, החיוני להתפתחותה של חברה פתוחה (הראל פישר, 2020).

ההכרה הראשונה בזכות לתרבות מופיעה בהכרזה "לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" (1948) שאומצה על ידי העצרת הכללית של האו"ם. סעיף 27 להכרזה קובע כי "כל אדם זכאי להשתתף בחיי התרבות של הקהילה, ליהנות מן האומנויות וליטול חלק בקדמה המדעית ופירותיה".¹

הזכות לתרבות מכירה בתרבות כמרכיב מרכזי בכבוד האדם, בשייכות, בלכידות חברתית ובחוסן קהילתי. היא מטילה על המדינה ועל המוסדות הציבוריים אחריות פעילה לקידום זכות זו ומחייבת אותם לדאוג להסרת חסמים, לעידוד ריבוי קולות וליצירת תנאים המאפשרים מימוש חיים תרבותיים מגוונים, שוויוניים וברי-קיימה לכלל האוכלוסייה.

הזכות לתרבות אינה זכות שמוענקת. זו זכות חיה, המתממשת בתוך החברה ושייכת לה.

לציבור, לקהילות, ליוצרים, לקרנות הפילנתרופיות ולארגונים האזרחיים יש אחריות פעילה לפיתוח, לקידום ולמימוש החיים התרבותיים: טיפוח יצירה, השתתפות, שמירה על מורשת והכרה בלגיטימיות של ריבוי זהויות וביטויים תרבותיים. אחריותם היא לבסס חברה איתנה ועצמאית שמסוגלת למצות את כוחה הפנימי, ליצור משמעות, להתמודד עם אתגרים ולצמוח באופן משותף.

1. הכרה עקרונית זו עוגנה בהמשך באופן מחייב ב"האמנה הבין-לאומית לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות" (1966), המחייבת מדינות לנקוט צעדים פעילים להבטחת נגישות, השתתפות ויצירה תרבותית ללא אפליה. לאורך השנים הורחבה פרשנות הזכות על ידי ועדות האו"ם ואונסק"ו.

תרבות ואומנות מהוות מרכיב מרכזי באיכות החיים של אנשים וקהילות. הן מאפשרות לכל פרט, ללא הבדל מגזרי, מגדרי או חברתי, להשתתף בחיים התרבותיים, לפתח את עולמו הרגשי והאינטלקטואלי ולחוש שייכות למרחב הקהילתי ולחברה. השקעה במדיניות המקדמת פיתוח תשתיות ונגישות לתרבות ולאומנות אינה רק מנגנון לשיקום, אלא גם אפשרות לבנייה מחודשת ובריאה של קהילה וחברה.

במהלך המלחמה, בנובמבר 2024, נערך סקר מצב תושבים שהכיל את כלל תושבי קו העימות, בגליל המזרחי והמערבי (כהן ושות', 2024). בקטגוריה "שביעות רצון מתחום התרבות והפנאי", 19% בלבד ממי שנשארו בבתיהם, הביעו שביעות רצון גבוהה. זאת בעוד שבקרב המפונים שביעות הרצון הגיעה ל-46%.

בקרב האוכלוסייה הצעירה (גילאי 18-35) עלה כי 44% מהתושבים שפוננו מביתם הביעו שביעות רצון משירותי התרבות והפנאי במקום שבו הם מתגוררים, ורק 22% מהתושבים שנשארו בגליל המזרחי הביעו שביעות רצון משירותים אלה.

בסקר נוסף שערך מרכז הידע האזורי עם מכון ברוקדייל, באפריל 2025, עלה כי 53% מהצעירים המשיבים מחפשים מענים בתחום התרבות והפנאי. צורך זה דורג רביעי לאחר הצורך בחיזוק החוסן, בהתנהלות פיננסית ובהכוונה תעסוקתית. נתונים אלו נתמכים על ידי סקר שערכה אגודת הסטודנטים תל-חי במרץ 2025 בשיתוף המאיץ הצפוני של מעוז,² שבו עלה כי בקרב 57% מהסטודנטים, הרכיב של תרבות פנאי קריטי למשיכת צעירים לאזור ולהישארותם בו. הסטודנטים שמו דגש על העשרת אירועי תרבות, הופעות, פסטיבלים ומסיבות.

מחקר שנערך בין השנים 2023-2025 ובדק את הנגישות לצריכה וליצירה של תרבות ואומנות בישראל (פדר ושות', 2025)³ מדגים את תרומת התרבות והאומנות לאיכות החיים של הציבור בישראל. המחקר גם חשף פערים ניכרים בנגישות ובהשתתפות בין אזורים ואוכלוסיות שונות. 25% מהמשיבים (לעומת 26.85% באזור המרכז) דיווחו שצריכת תרבות "פסיבית" (כגון: צפייה בהופעה או ביקור במוזיאון) שיפרה את איכות חייהם, בעוד שהשתתפות בפעילות תרבות "פעילה" (דוגמת: סדנאות או שיעורים בתחום האומנויות והמלאכות) שיפרה את איכות חייהם של 23.6% מהמשיבים באזור הצפון (לעומת 28.5% במרכז). נתונים אלה מצביעים על תרבות ואומנות כמרכיבים מהותיים לרווחה ולחוסן אישי, אך הם גם מדגישים את הצורך במדיניות שבמרכזה שוויון ונגישות לכלל האוכלוסייה.

מחקר שנערך באנגליה ב-2024 עבור משרד התרבות המדיה והספורט הבריטי (Frontier Economics, 2024) (Department for Culture, Media and Sport [DCMS])⁴ הראה שצריכה של תרבות משפיעה לטובה על הבריאות ועל הרווחה. היא מייצרת שיפור באיכות חייהם של אנשים ותורמת להעלאת הפריון, בשווי כולל של כ-8 מיליארד ליש"ט בשנה.

המחקר הציג עדויות מבוססות לכך שצריכה והשתתפות פעילה באומנויות, תרבות ומורשת תורמות תרומה משמעותית לבריאות הפיזית והנפשית, לרווחה (wellbeing) ולחוסן הקהילתי של יחידים וקבוצות לאורך מעגל החיים. מעורבות אומנותית – גם שאינה תדירה ואינה מתקיימת במסגרת טיפולית – נמצאה כמשפרת איכות חיים, מפחיתה דיכאון, סטרס ובדידות, תומכת בתפקוד הקוגניטיבי והגופני ומחזקת את תחושת המשמעות והשייכות.

2. מתוך עבודה משותפת שנעשתה על ידי "המאיץ הצפוני-מעוז" ואגודת הסטודנטים תל-חי, מרץ 2025.
3. המחקר נערך בין השנים 2024-2025 על ידי המרכז למדיניות תרבות פועלת בתמיכת פורים קרנות תרבות ואומנות.
4. המחקר נערך באנגליה בשנת 2024 בשיתוף המרכז המשותף של ארגון הבריאות העולמי לאומנות ובריאות (WHO Collaborating Centre for Arts and Health) הפועל ביוניברסיטי קולג' לונדון (UCL).

הממצאים הראו כי אומנויות המבוססות על השתתפות וצפייה (דוגמת: מוזיקה, תיאטרון, מחול, אומנות חזותית ופעילות תרבותית קהילתית) פועלות כמשאב בריאותי מונע: הן תומכות בקידום בריאות אישית ובשמירה על שלמות הגוף והנפש, הן מעודדות פעילות חברתית ופיזית, מובילות לצמצום השימוש בשירותי הבריאות ותורמות להפחתת העומס על המערכת הציבורית. בכך, האומנות נתפסת כתשתית משלימה למדיניות בריאות ורווחה, ולא כפעילות שולית או מותרות. לצד התרומה החברתית והבריאותית, המחקר הדגיש את הערך הכלכלי המשמעותי של האומנות והתרבות: השיפור באיכות החיים, החיסכון בעלויות ציבוריות ובריאותיות והעלייה בפריץ העבודה מיתרגמים לתועלת כלכלית וחברתית רחבת היקף, המוערכת במיליארדי ליש"ט בשנה.⁵ **ממצאים אלו מחזקים את ההבנה כי השקעה באומנות ובתרבות היא השקעה בעלת תשואה חברתית, בריאותית וכלכלית.**

תרומתן של התרבות והאומנות לחוסן הקהילתי והחברתי כחלק מתהליכי התמודדות עם טראומה קולקטיבית – אך גם כחלק מחיי היומיום – הודגמה במחקר "אקוסיסטם יצירתי-אזורי בנגב המערבי" (לפידות ושות', 2024).⁶

התרבות והאומנות פועלות לא רק כמרכיב חיוני בחיי הקהילה, אלא גם ככוח מגבש, המייצר תחושת עוצמה קהילתית. התרבות מאפשרת שמירה על זהות משותפת, ביטוי רגשות קולקטיביים, יצירת נרטיבים משותפים וכלים להתמודדות עם משברים ורגשות מורכבים. התרבות גם מסייעת לגבש סיפור של רציפות קהילתית והמשכיות תרבותית. חוסן קהילתי מוגדר כאן כיכולתה של קהילה להתמודד עם אירועים טראומטיים, להסתגל אליהם ולחזור לתפקוד תקין ואף מחוזק. האומנות תורמת לכך באמצעות חיזוק תחושת השייכות ושימור ההיסטוריה הקהילתית.

במישור הכלכלי, מחקרים שנערכו בשנים האחרונות מצביעים על תרומתן הכלכלית המשמעותית של התרבות, האומנות והתעשיות היצירתיות (Cultural and Creative Industries – CCI) הן ברמה הלאומית והן ברמה האזורית. אחד המחקרים המרכזיים בתחום זה הוא הדו"ח הבריטי "התרומה הכלכלית של האומנות והתרבות" (Arts & Culture's Economic Contribution), שנערך על ידי המרכז לחקר כלכלה ועסקים (Centre for Economics and Business Research) [CEBR], 2020] עבור המועצה לתרבות באנגליה (Arts Council England – ACE). הדו"ח מספק נתונים כמותיים על משרות שנוצרו בתחום, ובכלל זה הוצאות צריכה של הציבור והמשק, וכן תרומת התחומים הללו לתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג). ממצאי הדו"ח ממחישים כיצד השקעה ותמיכה בתרבות ובאומנות תורמות ליציבות כלכלית, הן באמצעות יצירת תעסוקה ישירה ועקיפה והן באמצעות הגדלת הפעילות הכלכלית הכוללת.

מחקר נוסף, בשם "תרומתן של התעשיות התרבותיות והיצירתיות לפיתוח אזורי" (Contribution of Cultural and Creative Industries to Regional Development) מ-2019 הראה כי תעשיות התרבות והיצירה (CCIs) הפכו בשנים האחרונות למניעים מרכזיים של פיתוח ושיקום אזורי באירופה. מחקרים מראים כי ל-CCIs תרומה כלכלית משמעותית ביצירת תעסוקה, בצמיחת התמ"ג ואף בקידום חדשנות ותמיכה ביוזמות עסקיות. המחקר בחן את השפעת ה-CCIs על אזורים שונים, והראה כי תעשיות אלו מספקות הזדמנויות תעסוקה חדשות ותורמות לצמיחה כלכלית אזורית: הן מסייעות בהתחדשות עירונית ובשיקום אזורים, ומחזקות את טווח האפשרויות של תעשיות התרבות והיצירה כמנוע לצמיחה כלכלית בת-קיימה. המחקר הצביע על חשיבות

5. המחקר העריך את התרומה הכלכלית של האומנות והתרבות באמצעות מדידת השפעת המעורבות בהן על תפקוד תעסוקתי, ירידה בהיעדרויות ופגיעה תפקודית בעבודה, וכן חיסכון בעלויות ציבוריות ובריאותיות. ההיבט הכלכלי נמדד תוך שימוש במתודולוגיות רווחה, בריאות ו-QALYs כאשר חיסכון זה נכלל כחלק מהתועלת הכלכלית הכוללת למשק, והראה כיצד השקעה בתרבות ובאומנות תורמת גם לפריץ ולהפחתת העומס על המערכת הציבורית.

6. המחקר התאפשר בתמיכתה של קרן ברכה.

התרבות כמרכיב מפתח במדיניות הציבורית המקומית ובפרט בכל הקשור ליצירת חוסן כלכלי אזורי והעצמת פוטנציאל הצמיחה של הקהילות.

שני המחקרים מספקים תמונה רחבה באשר לתרומתן הברורה של התרבות והאומנות לכלכלה: ברמה הלאומית, באמצעות מדידה שיטתית של תרומת המגזר; וברמה האזורית, באמצעות השפעתן על התעסוקה, היזמות והתרומה לתמ"ג. ממצאים אלו מדגישים את הצורך במדיניות תומכת, המכירה בתרומה הכלכלית של התרבות ומעודדת השקעות ציבוריות ופרטיות בתחום.

תרבות ואומנות אינן רק מרכיב שולי של חיי היומיום. הן כוח מניע של חברה חיה ובריאה ומנוע לצמיחה. התרבות והאומנות מחזקות את החוסן האישי והקהילתי, הן מאפשרות ביטוי וחופש יצירה, מחזקות את השייכות ואת הלכידות החברתית ותורמות לשיפור רווחת הציבור ובריאותו. הן מנוע משמעותי לצמיחה כלכלית, ליצירת תעסוקה, לפיתוח חדשנות ולעידוד יזמות, הן ברמה הלאומית והן ברמה האזורית.

ממצאי המחקרים מדגישים כי השקעה בתרבות היא השקעה רב־שכבתית, בעלת תשואה רוחנית, חברתית, בריאותית וכלכלית כאחד.

כדי לממש את טווח האפשרויות הטמון בהשקעה בתרבות ובאומנות עבור תושבי הצפון יש לקדם מדיניות ציבורית תומכת וקשובה, פילנתרופיה אמיצה וגמישה, חברה אזרחית פעילה בשדה התרבות וציבור שותף ומודע. אלה יאפשרו פעולות רב־ממדיות ומתואמות המחזקות את העוגנים המקומיים. כך ניתן יהיה להבטיח שתחומי התרבות והיצירה יהיו חזקים, עמידים ועצמאיים ערכית וכלכלית, ובה בעת גם נגישים, מגוונים ומשמעותיים לכלל הציבור.

תרבות ואומנות מהוות נכס אסטרטגי קריטי לפיתוח הצפון, במיוחד לאור הצורך בשיקום הקהילות וחזרתם של התושבים שפוננו בעקבות המלחמה למרחבים שנעים וטוב לחיות בהם. מרחבים שיש בהם הזדמנויות לצמיחה ולהתפתחות אישית וקהילתית, מרחבים שיש בהם תחושת ביטחון ושייכות, בריאות ורווחה, שפע, תעסוקה, יציבות כלכלית, מגוון ואפשרויות בחירה.

החיבור בין חוסן חברתי לערך כלכלי ממשי מראה כי התרבות והאומנות הן כלי מרכזי להתחדשות כוללת של הצפון ובכוחן לסייע בהפיכת תהליך השיקום להזדמנות לצמיחה מתמשכת, להתחדשות מערכתית רחבה ובנייה מחדש טובה יותר.

1.4 היקר המחקר

מחקר האקוסיסטם היצירתי־אזורי של הצפון התקיים בין יולי 2025 לדצמבר 2025. בקיץ 2025 חזרו המפונים שבחרו להישאר עד תום הפינוי ביישובים הזמניים שבהם היו מוסדות הלימוד של ילדיהם. מצב זה העלה באופן משמעותי את אחוזי השבים מהפינוי, אם כי לא באופן מוחלט.

המחקר נפרש על פני שלושת האשכולות הצפוניים: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם. המחקר נערך בשותפות עם שחקנים שונים במרחב הצפוני: קרנות, אשכולות, מועצות, ארגונים, אומנים ויוצרים.

בשלושת האשכולות 46 רשויות ובהן ערים, מועצות אזוריות ומועצות מקומיות. המרחב מאופיין בפסיפס אנושי מגוון ובקשת רחבה של זהויות לאומיות, תרבותיות ודתיות: יהודים, בדואים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים וצ'רקסים.

המחקר כלל שני תהליכים מרכזיים של איסוף נתונים: מיפוי תרבות וראיונות עומק חצי מובנים. בכל אחד מהאשכולות נעשה תחקיר נפרד. החלק הראשון של התחקיר כלל מיפוי ורישום של נכסי התרבות והאומנות במרחב ואיסוף מידע מתוך מאגרי ידע שונים. חלק מהנתונים התקבלו על בסיס היכרות אישית באמצעות שיחות תחקיר עם תושבים וגופים הפועלים באזור. בכל רשות נעשתה סקירת עומק עם הצלבת מילות חיפוש שתואמות את שכבות המיפוי והרשויות השונות. החלק השני כלל כ-20 ראיונות עומק חצי מובנים בכל אשכול, עם אנשי תרבות ובעלי עניין בתחום התרבות מכל אזור ואזור. הראיונות מייצרים שכבות שונות של מיפוי ודמוגרפיה מגוונת. בנוסף לראיונות אלו נעשו מספר ראיונות רחב עם בעלי תפקידים ארציים, כגון: נציגים מהממשלה או מארגונים ארציים. הנתונים שנאספו במחקר נותחו על בסיס 13 עקרונות יסוד, המהווים תנאים לשגשוג ולהתקיימות של אקוסיסטם יצירתי-אזורי, כפי שגובש במחקר "אקוסיסטם יצירתי-אזורי בנגב המערבי" – מחקר עומק, שהניח תשתית תיאורטית ומעשית לגישה (לפידות ושות', 2024).

1.5 רקע תיאורטי: אקוסיסטם יצירתי-אזורי משגשג

אקוסיסטם יצירתי-אזורי מוגדר במחקר כמערכת רב-שכבתית, דינמית ובין-תחומית של שחקנים, משאבים, פרקטיקות, מוסדות ותהליכים, הפועלים יחד במרחב גאוגרפי מוגדר ליצירה, הפצה, תמיכה והמשכיות של עשייה תרבותית ואומנותית (לפידות ושות', 2024). בניגוד לתפיסה סקטוריאלית או מוסדית של תרבות, האקוסיסטם היצירתי-אזורי אינו נתפס כסך של ארגונים או יוזמות נפרדות, אלא כמארג חי שבו יחידים (יוצרים ויוזמים), ארגונים, רשויות מקומיות, מוסדות חינוך, קהילות, תשתיות פיזיות וסמליות, וגם מקורות מימון – מתקיימים ביחסי תלות הדדית. תפיסה זו שואבת ממודלים אקולוגיים וחברתיים המדגישים הסתגלות, גמישות ויכולת התאוששות. והיא ממקמת את התרבות והאומנות ככוח מניע לפיתוח חוסן קהילתי, זהות מקומית והתחדשות אזורית, במיוחד בהקשרים של טראומה קולקטיבית ומשבר מתמשך.

ניתן לחלק את עקרונות הליבה של האקוסיסטם היצירתי-אזורי במחקר לכמה היבטים: (1) **מקומיות ושייכות**: הכרה בכך שהובלה תרבותית בת-קימה חייבת לצמוח מתוך הידע, הנרטיבים, המשאבים והמנהיגות המקומית; (2) **ריבוי שחקנים ושיתופיות**: חיזוק הקשרים בין יחידים, יוזמות קטנות, מוסדות ותשתיות, תוך עידוד שיתופי פעולה חוצי-תחומים ומגזרים; (3) **ראייה מערכתית ארוכת טווח**: ראייה המדגישה תהליכי עומק של פיתוח ידע, בניית יכולות ותשתיות רכות וקשות, ולא רק פרויקטים נקודתיים. ולבסוף (4) **למידה והסתגלות**: האקוסיסטם מתאפיין ביכולת לפתח מנגנונים המאפשרים תגובה לשינויים, למשברים ולא-ודאות, תוך שמירה על רציפות תרבותית ויצירת תנאים לצמיחה עתידית. עקרונות אלו מציבים את התרבות כמרחב אסטרטגי לעיצוב עתיד אזורי משותף, ולא כתגובה רגעית למשבר.

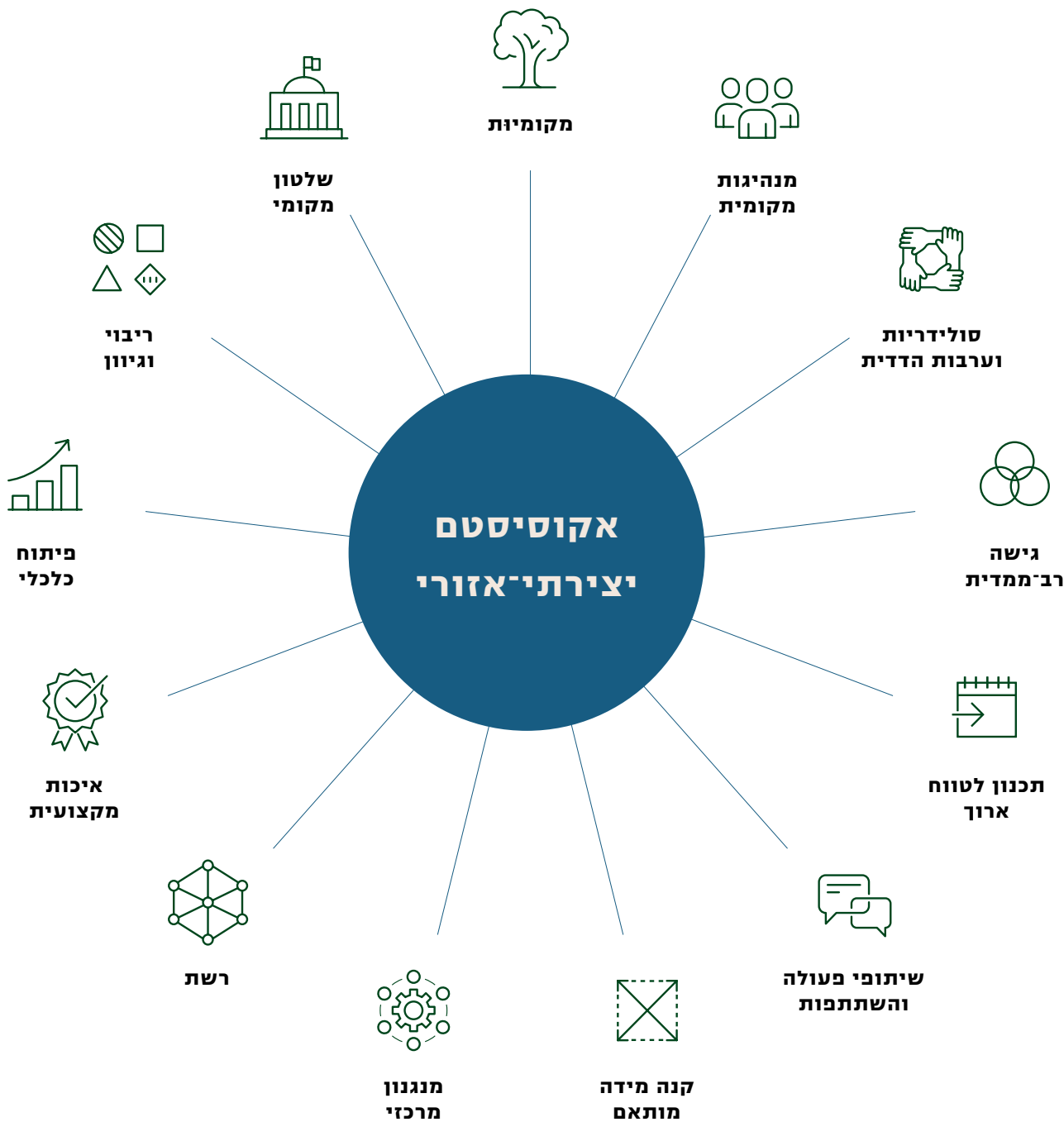
המחקר שהתקיים בנגב המערבי (לפידות ושות', 2024) מצביע על 13 עקרונות יסוד המהווים תנאים לשגשוג ולקיימותו של אקוסיסטם יצירתי-אזורי: (1) **מקומיות**, דגש עקרוני על פעולה מתוך המקום והצמחת התשתיות המקומיות; (2) **מנהיגות מקומית**, הקשבה והתבססות על הנהגה מתוך השדה המקומי; (3) **סולידריות וערבות הדדית**, העבודה המשותפת של כל הגורמים למען התפתחות הדדית משותפת; (4) **גישה רב-ממדית**, שיגשוג האקוסיסטם כפעולה שלוקחת בחשבון את כל השחקנים ופועלת בזמן-בזמנית בזירות השונות; (5) **תכנון לטווח ארוך**, חשיבה ותכנון ארוכי טווח לטובת הכלל כאשר המחשבה היא על שנים קדימה; (6) **שיתופי פעולה והשתתפות**, שיתופיות וקישוריות כבסיס לפעולה; (7) **קנה מידה**, הבנת קנה מידה מתאים למרחבים מרוחקים

עם אוכלוסיה מבוזרת; (8) **מנגנונים מרכזיים**, יצירת מגוון מנגנונים מובילים; (9) **רשת**, חשיבות רשתות מגוונות לחיזוק הפעילות (רשתות של ארגונים, שכבות מקצועיות, יוצרים ועוד); (10) **איכות מקצועית**, תרבות ואומנות מקצועית ותמיכה ביצירתה; (11) **פיתוח כלכלי**, פיתוח כלכלי של תחום התרבות והאומנות וטיפוח ערכו הכלכלי; (12) **ריבוי וגיוון**, ריבוי וגיוון כחלק משמעותי בחוסן הקהילתי; ולבסוף (13) **שלטון מקומי**, התשתיות של השלטון המקומי כבעלות חשיבות משמעותית בפיתוח התחום.

עקרונות אלו פועלים כמערכת של יחסי גומלין, ולא כרשימת תנאים מבודדים, והם מדגישים כי שגשוג תרבותי-אזורי הוא תוצאה של תהליך מתמשך, מצטבר ורב-שכבתי, ולא התערבות נקודתית או פרויקט יחיד.⁷

7. להרחבה על גישת האקוסיסטם היצירתי-אזורי ר' 13 העקרונות, ראו: "אקוסיסטם יצירתי-אזורי בנגב המערבי".

פרק 2

המרחב הצפוני

2.1 סקירה כללית

אשכולות הגליל המזרחי, הגליל המערבי ובית הכרם משקפים את המורכבות והעושר האנושי, הגאוגרפי והתרבותי של צפון ישראל. האזור מאופיין בפיזור יישובי רחב הכולל ערים, מועצות מקומיות, יישובים כפריים וקשת חברתית רחבה.

מבחינה גאוגרפית, האשכולות משתרעים מנופי חוף וגליל מערבי ירוקים, דרך אזורי ההר של בית הכרם ועד לעמקים, נחלים, הרי הגולן ואזורים חקלאיים נרחבים בגליל המזרחי. האזור עשיר במשאבי טבע – שטחים פתוחים, שמורות טבע, מקורות מים ונכסי נוף – המהווים בסיס משמעותי לחקלאות, לתיירות ולפעילות קהילתית-תרבותית. זאת לצד אתגרי נגישות, ריחוק ממרכזי כוח ומשאבים לאומיים.

הכלכלה האזורית באשכולות אלו נשענת על שילוב של חקלאות מסורתית ומתקדמת, תעשייה קלה ובינונית, אזורי תעשייה מקומיים, ענפי שירותים, מסחר ותיירות, לצד מוקדי תעשייה ותעסוקה. ניכרים פערים מתמשכים ביחס למרכז הארץ בכל הנוגע להזדמנויות תעסוקה איכותיות, פרויקט ושכר. הפערים מובילים לתלות גבוהה במקומות עבודה חוץ-אזוריים ולנדידת צעירים.

קו העימות הצפוני משתרע לאורך גבול ישראל-לבנון ומהווה מרחב רגיש מבחינה ביטחונית, חברתית וכלכלית, המשפיע באופן ישיר על יישובי הגליל המערבי והגליל המזרחי. הגבול עם סוריה, המשתרע לאורך רמת הגולן, מהווה אף הוא מרחב רגיש בעל השלכות ביטחוניות מתמשכות. האזור מאופיין בריבוי יישובים כפריים ועיירות קטנות, שחלקם מתמודדים לאורך השנים עם מציאות של איום מתמשך.

לפגיעה ברציפות החיים השלכות מצטברות על תחושת הביטחון, החוסן הקהילתי והיכולת לתכנן פיתוח ארוך טווח. מחקר מקיף שנערך באשכול גליל מזרחי בקיץ 2023, טרם המלחמה, מצא כי 32% מהתושבים העידו כי הם מרוצים ממגוון אירועי התרבות ומקומות הבילוי בגליל המזרחי (כהן ושות', 2024). שנה לאחר מכן, סקר מצב תושבים שכלל את תושבי קו העימות בגליל המזרחי והמערבי ונערך בנובמבר 2024, במהלך המלחמה, מצא כי רק 19% מהנשואים בבתייהם הביעו שביעות רצון גבוהה מתחום התרבות והפנאי, בעוד שבקרב המפונים שביעות הרצון הגיעה ל-46%.

בנייר החזון "קפיצת המדרגה של הגליל המערבי" (רוח הגליל, 2017), אשר גובש כתוצר של תהליך מחקר רחב היקף בהובלת "רוח גליל" ובהשתתפות למעלה מ-150 מנהיגים ואנשי מפתח מהאזור, זוהה המגוון התרבותי של הגליל המערבי כנכס ייחודי בעל חשיבות אסטרטגית. נייר החזון הדגיש את התרבות והזהות המקומית כבסיס לחיזוק הלכידות החברתית, לבניית שותפויות אזוריות ולפיתוח מנועי צמיחה מבוססי-מקום, תוך הדגשת הפסיפס הרב-תרבותי כיתרון תחרותי וכמרכיב מרכזי בעיצוב עתידו החברתי, הכלכלי והאזרחי של האזור.

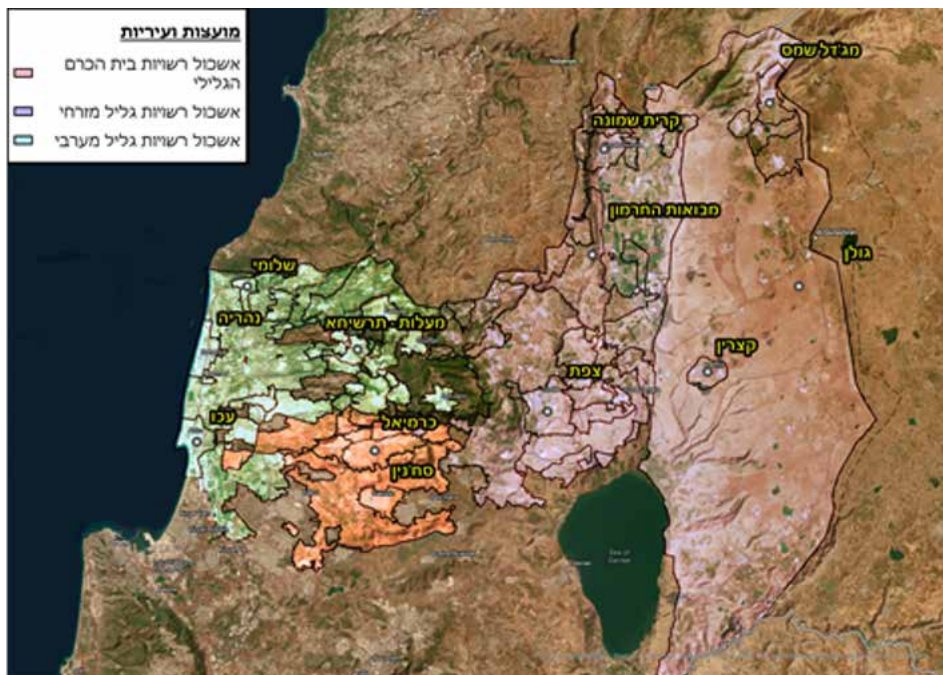
אשכול גליל מזרחי מקיף את הרשויות בגליל העליון ובגולן (כולל קריית שמונה, צפת, מבואות החרמון, קצרין ואחרות), מתמחה בחקלאות ייחודית המותאמת לאקלים הררי (יינות, פירות), תעשייה מצומצמת וחוסר בתשתיות רכבת.

הגליל המזרחי אינו מחובר כשני האשכולות האחרים באמצעות רכבת. הדבר מגביל את אפשרויות ההגעה אל יישובי האשכול. הרכבת המגיעה עד נהריה במערב וכרמיאל במרכז הגליל ומקלה על יישובי האשכולות הללו, אך אתגרי התחבורה הציבורית ניכרים גם שם.

אשכול גליל מערבי כולל את הערים והמועצות שלאורך קו החוף הצפוני (נהריה, עכו, מעלות תרשיחא ואחרות), ומתאפיין בתעשייה כבדה ובינונית באזורים התעשייתיים של עכו-נהריה.

האשכול מתאפיין גם בחקלאות מפותחת במושבים ובקיבוצים ובתשתית רכבת משמעותית, המחברת את האזור לחיפה ולמרכז הארץ.

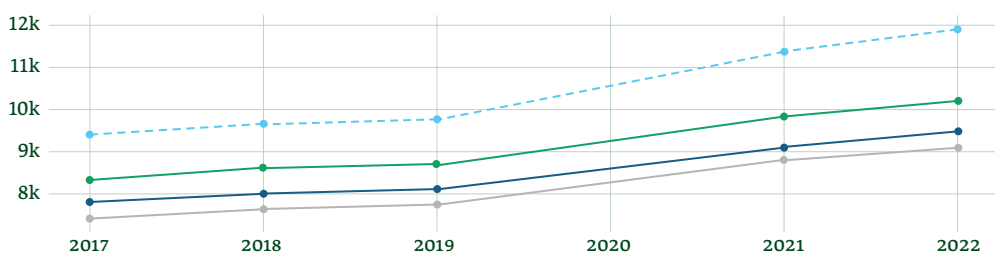
אשכול בית הכרם מרוכז סביב כרמיאל, משגב וסח'נין. הוא כולל שילוב ייחודי של יישובים יהודיים וערביים, ומתמקד בחדשנות טכנולוגית ובפיתוח כלכלי-חברתי, עם תעשייה קלה ובינונית (בעיקר בכרמיאל), חקלאות מסורתית (כולל: ייצור שמן זית), וקו רכבת המקשר את כרמיאל לחיפה.

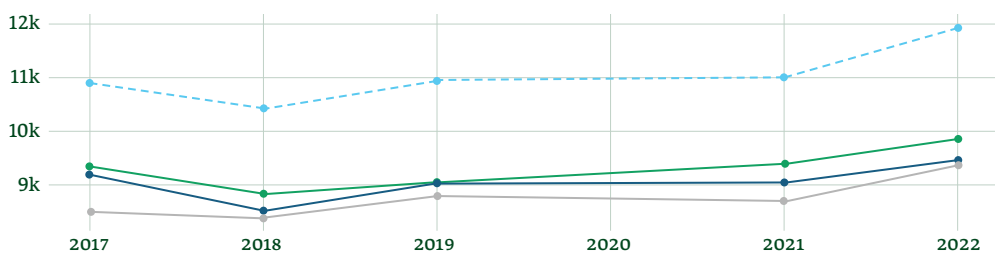
השוואת שכר והכנסה (2017 - 2022)

ממוצע ארצי - בית הכרם - גליל מערבי - גליל מזרחי

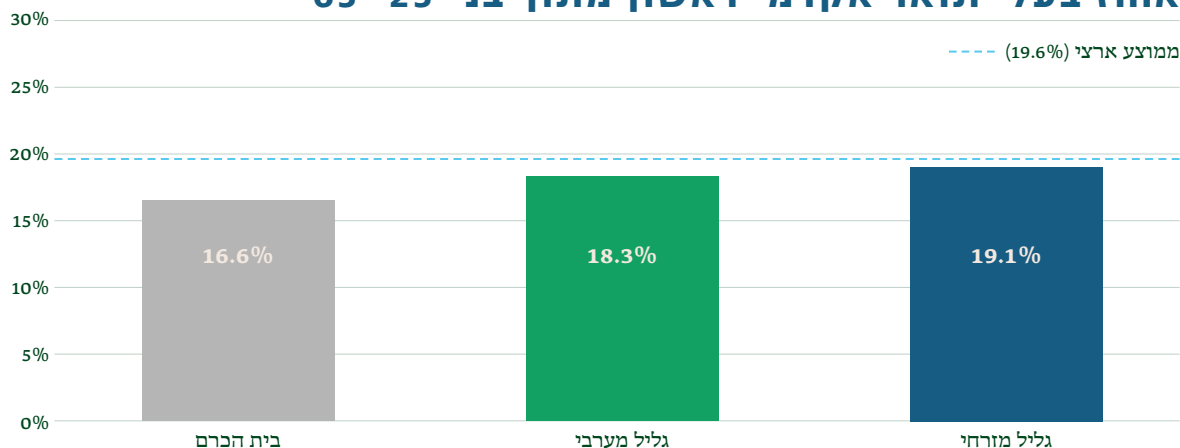
שכר ממוצע לחודש - שכירים

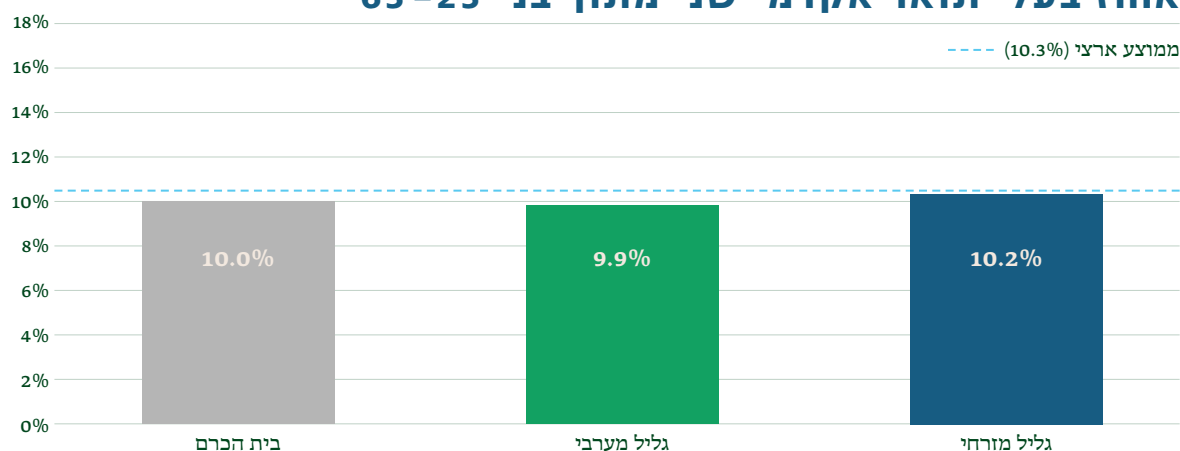
הכנסה ממוצעת לחודש - עצמאים

אחוז בעלי תואר אקדמי ראשון מתוך בני 25 - 65

אחוז בעלי תואר אקדמי שני מתוך בני 25 - 65

2.2 מלחמת "חרבות ברזל"

2.2.1 סקירה של מלחמת "חרבות ברזל"

- 7 באוקטובר 2023 , תחילת מלחמת "חרבות ברזל".
- 8 באוקטובר 2023 , פתיחת מתקפת חיזבאללה על הגבול הצפוני, ירי רקטות, פצצות מרגמה ונ"ט.
- 24 במאי 2024 , החלטת ממשלה 1786 להקמת מטה היישום תנופה לצפון והקצאת 1 מיליארד ש"ח לקיום שגרת מלחמה.
- 27 ביולי 2024 , פגיעה ישירה במגרש הכדורגל הובילה למותם של 12 נערות ונערים במג'דל שמש.
- 30 בספטמבר 2024 , תחילת תמרון קרקעי בלבנון ובמסגרתו ליל הביפרים, חיסול בכירי חיזבאללה, בהם חסן נסראללה.
- 31 באוקטובר 2024 , הקצאת 13 מיליארד ש"ח לשיקום ולפיתוח הצפון.
- 27 בנובמבר 2024 , הסכם הפסקת אש.
- 1 במרץ 2025 , תחילת תהליך חזרת המפונים לבתיהם.

על פי נתוני מכון INSS (המכון למחקרי ביטחון ישראל), 17,300 טילים נורו משטח לבנון לעבר הגליל, ו־593 כטב"מים (INSS, 2026).

46 אזרחים ישראלים וזרים ו־86 חיילים נהרגו בהתקפות. במהלך מלחמת "חרבות ברזל" פונו מהגבול הצפוני כ־61,800 תושבים וכ־6000 תושבים התפנו עצמאית (לרר, 2023).

החלטות הממשלה לקראת השיבה הביתה מתוך דו"ח: "קריית שמונה והגליל המזרחי, מסגרת לשיקום כלכלי אחרי אסון" (חתוקה, נובמבר 2025, 12).

דצמבר 2024:

1. החלטה 2568 – שיקום תשתיות.
2. החלטה 2624 – הארכת הפינוי עד 1/3/2025 והערכה תקציבית לחזרה.

ינואר 2025:

1. החלטה 2675 – מרכזי חוסן בשיתוף משרד הבריאות.
2. החלטה 2677 – מתווה מענקים לסיוע לתושבים המפונים, מענק חד־פעמי ומענק התחדשות.

פברואר 2025:

1. החלטה 2756 – אוניברסיטת קריית שמונה בגליל. תמרוץ ההתפתחות המוסדית של המכללה לקראת ההכרה בה כאוניברסיטה.
2. החלטה 2785 – החלטה על סיום הפינוי ומענק לשיפוי הרשויות בגין הנחות ארנונה למפונים.

מרץ 2025:

1. החלטה 2826 – קידום מענים בתחום החינוך הבלתי פורמאלי, החוסן הקהילתי והרווחה ליישובים המפונים בצפון.

יולי 2025:

1. החלטה 3265 – תוכנית להאצה כלכלית ולהשבת הפעילות העסקית לצפון.

2.2.2 השלכות המלחמה על אזור הצפון

תושבי הצפון המפונים, המתפנים ואלו שנשארו בביתם במהלך המלחמה, התמודדו עם אתגרים במגוון תחומים.

דו"ח מבקר המדינה על טיפול הממשלה ביישובי הצפון במהלך מלחמת "חרבות ברזל" (משרד מבקר המדינה ונציבות תלונות הציבור, 2025) שפורסם ביוני 2025 מעלה כי ביישובים שלא פונו נאלצו הרשויות לבצע התאמות לשגרת חירום, כגון: היערכויות ביטחוניות, מיגון המרחב הציבורי והפרטי והפעלה בחירום של מערכת החינוך, שיקום תשתיות, מבני ציבור ומבני מגורים שנפגעו, סיוע כלכלי לעסקים, חיזוק החוסן הקהילתי וחוסן הפרט.

העסקים בצפון התמודדו עם מחסור מתמשך בכוח אדם, אובדן לקוחות וספקים, קושי תזרימי וקשיים ממשיים בתפעול העלולים להביא לסגירתם.

פינוי התושבים וניתוקם מהמרחב הפיזי הוביל לפגיעה במבנים הקהילתיים, לפגיעה בתעסוקה, לפגיעה רגשית ותפקודית בקרב ילדים ובני נוער ולעלייה של פי 4 בצריכת טיפולים נפשיים במרכזי החוסן.

בפרסומי מרכז המחקר והמידע של הכנסת (לרר ווייסבלאי, 2024) בהתייחסות ספציפית לבני הנוער עולה כי בקרב התלמידים הלא מפונים היה קשה לשמור על שגרת לימודים, מפאת התלות בהסעות והיעדר מרחבים ממוגנים התואמים את זמן ההתרעה.

בנוסף, המפונים שהתגוררו בבתי המלון לא היו בסביבה המותאמת לשהייה ממושכת, שכן לא היו בבתי המלון מרחבים פרטיים. הצפיפות וטשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי היו גדולים. הילדים ובני הנוער לא היו תחת סדר יום קבוע, וההורים איבדו את הסמכות ההורית. הדבר הוביל לעלייה בהתנהגויות סיכון.

היעדר חדר מצב ממשלתי-אזרחי לעורף, המרכז נתונים באופן מערכת, גרם לכך שהמפונים והמתפנים בקהילה בבתים פרטיים נעדרו כמעט כליל מהנתונים שהיו למערכת.

על פי נתוני "תנופה לצפון", כ-87% מתושבי הצפון חזרו לבתיהם (נכון לספטמבר 2025).

ממחקר שפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה (אבירם ניצן וקטושבסקי, 2025) במאי 2025 עולה כי נרשמה פגיעה כלכלית ותעסוקתית נרחבת בכלל המפונים. הפגיעה שחוו מפוני הצפון הייתה עמוקה יותר בהשוואה למפוני הדרום, ותושבי מחוז הצפון שלא פונו בהחלטת ממשלה - אך הושפעו מהמלחמה באופן ישיר - נפגעו באופן משמעותי יותר משאר המחוזות, ולעיתים אף יותר מהמפונים עצמם. בעקבות המלחמה החלה תנועה ערה של ארגוני חברה אזרחית ופילנתרופיה שהגיעו לצפון בכוונה לסייע בשיקום.

פיתוח ושיקום הצפון מתבצע במאמץ משולב של שלושה מעגלים מרכזיים. הגורם הממשלתי - הפועל באמצעות מטה יישום "תנופה לצפון" שהוקם במטרה לקדם את שיקום ופיתוח הצפון כגורם המתכלל גם עבודה בין משרדי ממשלה. המדינה מקצה מאות מיליוני שקלים לשיקום תשתיות, מבני ציבור, בתי ספר ודיוור ציבורי. יחד עם זאת במסגרת תוכניות תנופה (נכון לינואר 2026 טרם אושרה החלטת הממשלה) לא מצוי כיום ערוץ תמיכה ייעודי לתחום התרבות כפי שנעשה בהחלטת הממשלה ל"תקומה". ייתכן שיוגדרו ערוצים מסוימים תחת "צמיחה דמוגרפית". הפילנתרופיה המקומית והבין-לאומית - המובלת על ידי קרנות מקומיות, קרנות צפון אמריקניות גדולות, פדרציות יהודיות מצפון אמריקה והסוכנות היהודית - פועלת לפיתוח אסטרטגי בתחומים שזוהו כמנועי צמיחה אקוטיים לפיתוח דמוגרפי וכלכלי (דוגמת: חינוך, בריאות והשכלה גבוהה). ארגוני החברה האזרחית והתארגנויות אזרחיות חדשות - התגייסו במהלך המלחמה בהיקף חסר תקדים. עשרות ארגונים ומערכי התנדבות התאגדו במטות לאומיים, הפעילו אלפי מתנדבים לשיקום פיזי של בתים, סייעו בתגבור הביטחון, במעברי דירה, בחלוקת מזון וציוד, בתמיכה נפשית ובשיקום מערכת החינוך. החברה האזרחית היוותה ומהווה שחקן מרכזי בתהליך הפיתוח והבנייה המחודשים של הצפון, והיא פועלת במישור הציבורי להשמעת קולם של תושבי הצפון, תוך הפעלת לחצים על מקבלי ההחלטות.

מלחמת "חרבות ברזל" הותירה פגיעה עמוקה ומתמשכת בשדה התרבות והאומנות בצפון, הן ברמה הארגונית והכלכלית, והן ברמה הקהילתית והאנושית. מוסדות תרבות, יוזמות עצמאיות ואומנים פעלו תחת מציאות של השבתת פעילות, פינוי יישובים, פגיעה בקהלים והיעדר ודאות תקציבית, תוך שחיקה משמעותית של התשתיות הקיימות ושל רצף העשייה התרבותית. לצד הפגיעה, ניכרה גם התגייסות של שדה התרבות כפלטפורמה לעיבוד רגשי אישי וקולקטיבי וכמרחב לביטוי עצמי ולתמיכה קהילתית. ואולם, ללא תשתית יציבה ומענה מערכת, קיים חשש להעמקת הפערים, לנטישת אומנים ויוצרים ולפגיעה ארוכת טווח ביכולתה של התרבות לשמש עוגן של חוסן, זהות ותקווה עבור תושבי הצפון.

פרק 3

שיטות המחקר

3.1 שלבי המחקר

המחקר נערך בין יולי 2025 לדצמבר 2025 ובחן את תשתיות התרבות והאומנות בצפון ישראל. המחקר התבסס על תשתית תיאורטית שפותחה במחקר "אקוסיסטם יצירתי-אזורי בנגב המערבי" (לפידות ושות', 2024), שבו גובשו 13 עקרונות מרכזיים ליצירת אקוסיסטם יצירתי-אזורי משגשג. עקרונות אלה שימשו כמסגרת מושגית לבניית כלי המחקר, תהליך איסוף הנתונים ושלבי הניתוח.

המחקר שלפניכם התמקד בשלושה אזורים גאוגרפיים מרכזיים המהווים את שטח הפעילות בשלושה אשכולות אזוריים: הגליל המזרחי, הגליל המערבי ובית הכרם. אזורים אלו מאופיינים במגוון דמוגרפי, תרבותי וגאוגרפי רחב הכולל קהילות שונות, וכן במאפיינים גאוגרפיים מגוונים הכוללים יישובים עירוניים, כפריים וקהילתיים בנוף משתנה.

המחקר שילב שני מודלים מרכזיים לאיסוף מידע ועיבודו: מיפוי תרבות (Cultural Mapping) וראיונות עומק חצי מובנים עם גורמים פעילים בשדה התרבות. שילוב זה אפשר לשרטט תמונה כוללת הן של התשתית הפיזית והמוסדית של התרבות באזור והן של התפיסות, הצרכים והאתגרים כפי שהם נתפסים על ידי הפועלים בשטח.

קבוצת המחקר כללה אנשי מקצוע מרקע מקצועי שונה, עם קשרים שונים בתחום התרבות. החלוקה האזורית אפשרה היכרות מעמיקה של כל חוקר וחוקרת עם השטח שבאחריותם, תוך שמירה על מבט כולל באמצעות דיונים משותפים של הצוות.

3.2 מיפוי האקוסיסטם: היקר וגבולות המחקר

"מיפוי תרבות" הוא תהליך שיטתי ומתודי של איסוף, תיעוד וארגון מידע על משאבים תרבותיים באזור גאוגרפי מוגדר. השיטה התפתחה בשני העשורים האחרונים, כתגובה לצורך בהבנה מערכתית של נופי תרבות מורכבים. היא כוללת זיהוי ותיעוד של נכסים חומריים ולא חומריים כגון תשתיות פיזיות, מוסדות, פעילויות, יוצרים ומשתתפים בתחום התרבות. המיפוי מספק תמונת מצב מקיפה של האקוסיסטם התרבותי ומאפשר לזהות פערים וחוזקות מתוך בסיס נתונים שימש, בתקווה, את מקבלי ההחלטות, המתכננים, החוקרים ואנשי התרבות.

המחקר שלפניכם הוא נקודת פתיחה להבנת הנוף התרבותי בצפון ישראל. המאמצים להגיע למגוון רחב של קהילות ומגזרים היו רבים. ואולם, ייתכן שקהילות ומגזרים מסוימים לא קיבלו ייצוג מלא והולם – אם בשל רגישות תרבותית, חששות או מחסומי שפה, ואם בשל אתגרים וחסמים אחרים. בצד זאת, השימוש במספר שיטות ושחקנים מקומיים כמתווכים היווה בסיס להבנות מעמיקות ראשוניות. אנו מקווים, כקבוצת המחקר, שמחקר ראשון זה הוא בגדר "פתיחת שער לשדה" ומחקרי המשך ינתחו שכבות תרבות ואומנות שלא נותחו דיים או שטרם מופו או נחקרו.

במחקר הנוכחי זוהו 17 שכבות מקצועיות שונות, המרכיבות את האקוסיסטם התרבותי היצירתי-אזורי של צפון ישראל. מתוכן מופו בפועל **שבע שכבות בלבד**. הבחירה בשכבות הספציפיות נעשתה מתוך שיקולים של חשיבות, נגישות למידע ומשאבי מחקר. השכבות שמופו מספקות תמונה מעמיקה של התשתיות המרכזיות ושל הנוף התרבותי באזור.

שכבות שלא מופו כוללות, בין היתר: (1) **אומנים עצמאיים** (שהם חלק מרכזי מהנוף התרבותי); (2) **שכבות של טבע ותרבות** (אתרים ופעילויות המשלבים נוף טבעי ויצירה תרבותית, שלהם נוכחות משמעותית בצפון); (4) **תיירות תרבותית**; (5) **כלכלה יצירתית**. היעדר מיפוי לשכבות אלה פירושו שהתמונה הכוללת אינה מלאה. עם זאת, השכבות שמופו מספקות בסיס איתן להמשך מחקר ולהרחבה עתידית.

השכבות שמופו כללו: (1) **מוסדות תרבות** (תיאטראות, מוזיאונים, גלריות, מרכזי תרבות – נתמכים ולא נתמכים על ידי משרד התרבות); (2) **פסטיבלים**, (3) **חינוך לתרבות** (קונסרבטוריונים, אולפני מחול, מוסדות השכלה גבוהה, בתי ספר לאומנות, מגמות אומנות בתיכון, חינוך בלתי פורמלי ועוד); (4) **שלטון מקומי** (עשייה הקשורה ישירות לשלטון המקומי – מחלקות תרבות, פעילות של האשכולות האזוריים, מרכזי צעירים ומרכזים קהילתיים); (5) **ספריות** (אזוריות, רשותיות, יישוביות ועוד); (6) **סטודיואים של אומנים** (סטודיו שיש לו שימוש מעבר לשימוש היוצר/ת, כגון: חוגים, אירועי מכירה, מופעים ועוד). (7) **גופי יצירה** (הרכבים, להקות, קולקטיבים מקומיים).

תהליך המיפוי כלל סריקה שיטתית של האזור כולו, לצד איסוף נתונים ממקורות שונים: רשויות מקומיות, מאגרי מידע אזוריים, משרדי ממשלה ואתרי אינטרנט המרכזים מידע ובהם משרד המורשת, משרד החינוך, וכן מיזם אוצרות הגליל, זמן גליל מערבי – עמותה לקידום התיירות, ועוד. לכך נוספו ביקורים בשטח ואימות מידע נוסף מתוך הראיונות.

המיפוי הגיע להישגים משמעותיים, ובתקווה גם פורצי דרך, ומתוך 17 הקריטריונים שהותוו הצליח לספק תמונת עומק תרבותית, אומנותית, כלכלית וקהילתית. עם זאת, יש לסייג ולהדגיש כי מחקרי המשך עדיין נחוצים, שכן מפאת קוצר היריעה לא ניתן לכלול בכל שכבה את כל המידע הקיים.

האתגר המרכזי בתהליך המיפוי היה איתור הקהילות שאינן מיוצגות באופן מספק במקורות המידע הרשמיים, וחשיפת העשייה המתקיימת בהן. המיפוי הראה כי פעילות תרבות רבה מתקיימת מתחת לרדאר של מאגרי המידע והמוסדות (הארציים ברובם) שמובילים את תהליכי הרישום.

במהלך המיפוי נעשה מאמץ מיוחד להגיע לקהילות תרבות מגוונות דוגמת הקהילה החרדית, הקהילה הדרוזית וקהילות נוספות באמצעות גורמים מקומיים, מתווכים תרבותיים ואנשי קשר מתוך הקהילות עצמן. העסקת חבר צוות מהקהילה דוברת הערבית – כמו גם שימוש בעזרה נוספת במקרי הצורך – התבררו כחשובים להבנת המרחב התרבותי של הקהילה הערבית וסייעו להנגשת מידע שאינו זמין בשפה העברית או בערוצים הרשמיים.

3.3 ראיונות

השיטה השנייה שעמדה בבסיס המחקר הייתה עריכת ראיונות עומק חצי מובנים עם גורמים הפועלים בשדה התרבות בצפון ישראל. הראיונות נועדו להשלים את תמונת המצב שהתקבלה מהמיפוי באמצעות הבנה מעמיקה של תפיסות, צרכים, אתגרים והזדמנויות כפי שהם נחווים על ידי האנשים שפועלים בשטח.

אוכלוסיית המחקר ותהליך הדגימה

במהלך תקופת המחקר נערכו כ-70 ראיונות, בממוצע 20-25 ראיונות בכל אחד משלושת האזורים הגאוגרפיים שמופו. תהליך בחירת המרואיינים נעשה תוך הקפדה על מגוון רחב ככל האפשר (diverse sampling) מבחינת תפקידים, קהילות, אזורי פעילות ותחומי עיסוק בתרבות.

המרואיינים כללו קשת רחבה של בעלי תפקידים: אומנים ויוצרים מתחומים שונים, בעלי עסקים בתחום התרבות והיצירה, עובדים ומנהלים ברשויות מקומיות ובמועצות אזוריות האחראים על תחום התרבות, נציגי משרדי ממשלה (בעיקר ממשרד התרבות והספורט) וארגונים לאומיים בתחום התרבות, מנהלי מוסדות תרבות, אוצרים, מפקים תרבותיים ועוד. המגוון הרחב אפשר לגבש נקודות מבט שונות על אותו נוף תרבותי – החל מהיוצרים עצמם דרך המתווכים והמפקים ועד למקבלי ההחלטות והמממנים.

המרואיינים השתייכו לקהילות שונות: הקהילה היהודית (החילונית, הדתית והחרדית), הקהילה הערבית והקהילה הדרוזית. השאיפה למגוון דמוגרפי וקהילתי נבעה מהבנה שהנוף התרבותי בצפון הוא רב-תרבותי ורב-קולי וכל קהילה חווה מציאות תרבותית שונה במקצת, עם צרכים, אתגרים והזדמנויות ייחודיים.

במהלך תהליך המיפוי הראשוני התגלה, כאמור, שחלק מהקהילות אינן מיוצגות דיין. לכן נעשה מאמץ ממוקד, גם בראיונות, להגיע לנציגים מהקהילה החרדית ולחלקים מהקהילה הדרוזית. מאמץ זה כלל פניות לגורמים מקומיים, שימוש ברשתות חברתיות, פניות אישיות וליווי של אנשי קשר מהקהילות עצמן. פעולות אלו שיפרו את רמת הייצוג, אם כי העושר והמגוון הקהילתי, התרבותי והאומנותי במגזרים השונים, עודו מזמין מחקרי עומק נוספים.

מבנה הראיון וכלי המחקר

הראיונות התבססו על שאלון חצי מובנה המאפשר גמישות בצד עקביות: מצד אחד, ישנן שאלות מרכזיות שכל המשתתפים נשאלו והן מאפשרות השוואה בין תשובות. מצד שני, המראיינים יכולים להתאים את השאלות למרואיינים הספציפיים, להעמיק בנושאים רלוונטיים ולאפשר למרואיינים להעלות נושאים שלא נכללו בשאלון המקורי.

השאלון נבנה על בסיס 13 העקרונות של "אקוסיסטם יצירתי-אזורי" שגובשו במחקר הבסיס בנגב המערבי. השאלות התמקדו בנושאים כגון: מצב התרבות באזור, חוזקות וחולשות, צרכים ופערים, שיתופי פעולה ורשתות, נגישות למשאבים ולמימון, קשרים בין קהילות, תפיסות לגבי תפקיד התרבות בפיתוח אזורי, חזון לעתיד ועוד.

ביצוע הראיונות

הראיונות התקיימו במדיות השונות בהתאם לנוחות המרואיינים ולנסיבות: חלקם נערכו פנים אל פנים במשרדי המרואיינים, במוסדות התרבות שבהם הם פועלים או במקומות נוספים בשטח; וחלקם התקיימו באמצעות פלטפורמת Zoom. האפשרות לבחור בין הפורמטים השונים הגדילה את נכונות המשתתפים להתראיין והרחיבה את האפשרות להגיע למרואיינים מאזורים גאוגרפיים שונים.

כל הראיונות הוקלטו ותומללו באישור המרואיינים. תמלול הראיונות אפשר ניתוח שיטתי ומדויק של התכנים, השוואה בין מרואיינים וזיהוי נושאים חוזרים, דפוסים ומגמות בשדה.

אורך הראיונות נע בין 45 דקות לשעתיים בהתאם לעומק הידע של המרואייין, לנכונותו להרחיב ולמרכיב את הנושאים שעלו. הראיונות התאפיינו בנכונות גבוהה של המרואיינים לשתף, להעלות קשיים ואתגרים ולהציע רעיונות לפיתוח השדה התרבותי בצפון.

ניתוח הראיונות

ניתוח הראיונות התבצע באמצעות שיטת הקידוד (coding). התמלולים נקראו מספר פעמים, תוך זיהוי נושאים מרכזיים, דפוסים חוזרים וקטגוריות תוכן. תהליך הקידוד התבסס על 13 העקרונות ממחקר הבסיס, אך גם אפשר הופעת קטגוריות חדשות שעלו מהשטח (bottom-up coding). כך נוצרה מפת נושאים מקיפה המשקפת את תפיסות השטח.

קטגוריות הקוד כללו, בין היתר: תשתיות ומוסדות, נגישות פיזית ותרבותית, מימון והשקעות, רשתות ושיתופי פעולה, קשרים בין-קהילתיים, יחסים עם רשויות מקומיות ועם הממשלה, אתגרים ייחודיים לאזורים פריפריאליים, פערים בין פריפריה למרכז, ייחודיות אזורית וחזון לעתיד.

3.4 מהלך ניתוח הנתונים

איסוף וניתוח הנתונים נערך בשני מישורים מקבילים: פילוח הנתונים שנאספו במיפוי וניתוח הראיונות. בשלב הראשון נותחו בנפרד שני המישורים, ואחר כך שולבו לתמונה כוללת.

ניתוח המיפוי

הנתונים שנאספו בתהליך המיפוי אורגנו במסד נתונים גאוגרפי, ומוינו לפי שכבות תרבותיות, אזורים גאוגרפיים, סוגי מוסדות, קהילות ופרמטרים נוספים. המיפוי אפשר לזהות את צפיפות המוסדות התרבותיים באזורים השונים, להבחין בין אזורים עם תשתית תרבותית עשירה ובין אזורים עם תשתית תרבותית מצומצמת. בד בבד הוא גם אפשר לנתח את הפיזור הגאוגרפי של סוגי הפעילות השונים. הנתונים מוצגים כיום במחקר זה על מפת GIS.

דיונים קבוצתיים ושילוב נתונים

במקביל לתהליך הקידוד נערכו דיונים קבוצתיים בקרב חברי קבוצת המחקר. הדיונים אפשרו לבחון את הממצאים, לזהות דפוסים רוחביים בין אזורים שונים ולהשוות בין ממצאי המיפוי ובין ממצאי הראיונות. הדיונים גם אפשרו בחינה ביקורתית של תהליך הניתוח עצמו והבטיחו שהפרשנות משקפת את מגוון קולות החוקרים ומורכבות השטח.

שילוב הנתונים מהמקורות השונים (triangulation) חיזק את אמינות הממצאים: כשממצאים מהמיפוי תאמו תפיסות שעלו בראיונות, הדבר חיזק את תקפות הממצא. וכשהתגלו פערים בין המיפוי ובין הראיונות, למשל – קיום תשתית פיזית שאינה נתפסת כנגישה או כרלוונטית על ידי הפועלים בשטח, הדבר העלה שאלות מחקריות חשובות באשר לאפקטיביות של התשתיות הקיימות.

3.5 המלצות למחקר המשך

יש לראות במחקר זה מחקר ראשוני שמטרתו לספק תמונת מצב בסיסית, לזהות נושאים מרכזיים ולהניח תשתית למחקרים עתידיים. מטבעו של מחקר ראשוני, ניתן להניח שקיימים היבטים רבים שלא זוהו, תופעות שלא נחקרו דיין וקולות שלא נשמעו.

70 הראיונות שנערכו מספקים בסיס ראשוני חשוב להבנת התפיסות, הצרכים והאתגרים בשטח. עם זאת, בהתחשב בגודל האזור, במספר הפועלים בשדה התרבות ובמגוון הקהילות והתחומים, ניתן בהחלט להרחיב את מספר הראיונות באופן משמעותי. ראיונות נוספים היו יכולים לחשוף נקודות מבט נוספות, להעמיק בתחומים ספציפיים ולחזק את הייצוגיות של קבוצות מסוימות. ניתן להרחיב את הייצוג של יוצרים ואומנים עצמאיים, שקולם פחות נשמע בהשוואה לקולם של גורמים מוסדיים. ניתן גם להרחיב את הייצוג של קהילות שהייצוג שלהן היה מוגבל, וכן את הייצוג של תחומי אומנות ספציפיים שלא זכו לכיסוי מלא.

בנוסף, הנתונים שנאספו, הן במיפוי והן בראיונות, לא נותחו באופן שמאפשר השוואה מעמיקה ושיטתית בין תחומי האומנות השונים בצפון, כגון תיאטרון, מוזיקה, אומנות חזותית, ספרות, ריקוד ועוד. לכן לא ניתן להסיק מהמחקר הנוכחי מסקנות על רמות ההשקעה היחסיות בתחומים שונים, על מידת הפיתוח של תחומים ספציפיים או על פערים בין תחומים.

קיימת בהחלט אפשרות לחזור אל הנתונים הקיימים ולנתח אותם מנקודת מבט זו. עם זאת, בשלב הנוכחי לא הושקעו משאבי זמן ומחקר מספקים בתהליך ניתוח השוואתי כזה. במחקרי המשך, ניתוח כזה יכול להוות תרומה חשובה להבנת הנוף התרבותי ולקבלת החלטות מושכלות בנוגע להשקעות והתמיכה בתחומים שונים.

קיים צורך ברור במחקרים נוספים שיעמיקו בניתוח הנתונים שנאספו, יסיפו נתונים בשכבות שטרם מופו ויגדילו את מספר הראיונות ומגוון המשתתפים. קיימת אפשרות גם לנתח את הנתונים הקיימים בדרכים נוספות, לרבות ניתוח השוואתי בין תחומי אומנות, בין אזורים גאוגרפיים שונים, בין קהילות ובין סוגי פעילויות.

המחקר הנוכחי יכול לשמש בסיס איתן למחקרים עתידיים, לתהליכי מיפוי נוספים באזור ולקבלת החלטות מדיניות בנוגע לפיתוח השדה התרבותי בצפון. הוא מספק כלים מתודולוגיים, מסגרת מושגית ותמונת מצב ראשונית.

חשוב להדגיש שכבר בשלב זה תהליך המחקר תרם להעלאת המודעות לנושא. הוא הוביל לדיאלוג בין גורמים שונים ועודד תהליכי חשיבה משותפים על עתיד התרבות בצפון.

פרק 4

דו"חות אשכוליים

חלק ג': מיפוי האקוסיסטם היצירתי-אזורי

מבוא

פרק זה מציג את האקוסיסטם היצירתי-אזורי בצפון דרך שלושה אשכולות מרכזיים: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם. מטרת הפרק היא לנתח את המאפיינים הייחודיים של כל אשכול ולהראות כיצד פועלים מוסדות תרבות, יוצרות ויוצרים, מרחבי יצירה, תשתיות וקהלים בתוך מרחב אזורי משותף. הפרק מנתח את האתגרים, החסמים וההזדמנויות – הן ביחס לפעילות התרבותית והאומנותית השוטפת והן ביחס למציאות החברתית והביטחונית שנוצרה עם פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" ועד היום.

פעולת המיפוי של שלושת האשכולות מאפשרת לגבש מבט רוחבי על מאפייני השדה התרבותי ולזהות דפוסים משותפים, לצד הבדלים מהותיים. ניתוח הנתונים העולים מכל אחד מהאשכולות מאפשר מבט עומק לאתגרים המערכתיים שניצבים בדרך לבניית אקוסיסטם יצירתי-אזורי, המכיר בייחודו של כל אשכול כחלק ממדיניות אזורית כוללת לפיתוח ארוך טווח של תחום התרבות.

אשכול גליל מזרחי

תקציר ההמלצות המרכזיות

להלן המלצות עיקריות הנגזרות מניתוח המרחב:

מומלץ לפתח מנגנונים אזוריים משותפים לתיאום, חיבור והעמקת שיתופי פעולה בין הרשויות המקומיות, מוסדות התרבות ויזמים פרטיים, במטרה לחזק את היכולת המקצועית וההשפעה האזורית של שדה התרבות. המנגנונים יוכלו לפעול כפלטפורמה תומכת ומשלימה לפעילות הרשויות, ירכזו ידע ומשאבים, יסייעו בתיאום לוחות זמנים ובהפחתת כפילויות, ויחזקו את הקול האזורי מול משרדי הממשלה וגורמי מימון.

שדה התרבות בגליל המזרחי חסר מוסדות קבע משמעותיים, דוגמת מועדוני הופעות, היכלי תרבות איכותיים ומרכזי אומנות מקצועיים שיהוו עוגנים לפיתוח קהילתי ולשגשוג. התקצוב הממשלתי מתמקד בעיקר באירועים נקודתיים וחד-פעמיים, ונעדר אופק לפיתוח תשתיתי רחב. תכנון מדיני ארוך טווח, שבמסגרתו יוקצו תקציבים ייעודיים להקמת בנייני תרבות מוסדיים ואיכותיים, יאפשר הנחת יסודות יציבים לפעילות תרבותית וקהילתית שתחזק את המרקם החברתי, התרבותי והקהילתי באזור.

האוכלוסייה הדלילה ברוב אזורי הגליל המזרחי, במיוחד הצפוניים שבהם, והעלויות הגבוהות שהריחוק יוצר, הופכות את רוב יוזמות התרבות למאתגרות מבחינת ההיתכנות הכלכלית שלהן. היבט זה מחייב את מנהלי התרבות ברשויות המקומיות להישען על פילנתרופיה או סובסידיות. ניתן ליצור גישה מערכתית לפיתוח כלכלי בתחום התרבות באמצעות שילוב נכון של תחומים ושירותים (כפי שקורה לדוגמה בפסטיבל היין שמתקיים בחודש יוני מדי שנה ביקבים שונים בגולן, בהובלה של אגף התיירות בחברה הכלכלית גולן). גישה זו תשלב באופן ישיר בין תחום התרבות ובין תחום התיירות, המסעדות והיזמות, וייתכן גם שבתחומים נוספים.

תרבות ואומנות הן כלים חיוניים לחוסן קהילתי, לטיפול רגשי ולבניית שייכות. תרומתן בלטה ביתר שאת בימי המלחמה ואחריה. יש לחזק את הסולידריות ואת החוסן על ידי הפקת אירועים ופעילויות משותפות, ולהקפיד על ריבוי קולות וגיוון רב-תרבותי.

קיימת תופעה של בריחת כישרונות. כדי לשנות מציאות זו, יש להשקיע בפיתוח הון אנושי מקומי על ידי הקמת חממות מקומיות לאומנים וטיפוחן. יש לספק ליוצרים צעירים אופק מקצועי מגוון ולעודד ארגונים חיצוניים לאמץ מודלים המעניקים כלים לפיתוח עצמאות מקצועית ובניית יכולות.

לאורך השנים התבססו הרגלים של צריכת תרבות חד-פעמית ומסובסדת. קיים קושי בפיתוח אירועי תרבות, ולעיתים גם הרמה האומנותית נמוכה. במקום להשקיע משאבים נרחבים באירועי ענק בודדים, יש להתמקד בפעילות קבועה ורציפה בקנה מידה קטן ואיכותי, דוגמת תערוכות מקומיות, סדרות קונספט מיוחדות וכיוצא בזה. יש להטמיע חינוך לתרבות מגיל צעיר דרך חשיפה לאומנות רבת-חומית והשקעה בלימודי אומנויות איכותיים במרכזים המקצועיים הקיימים ופיתוחם של חדשים, לצד השקעה בפיתוח מענים כלכליים וקהילתיים להעסקתם של מורים מקצועיים (לדוגמא: "מרכז קלור"). יש לאמץ תפיסה יצרנית, שבה הרשויות ומרכזי התרבות, הנוער והספורט משמשים פלטפורמה ליצירה עצמאית של אומנים צעירים. מומלץ לבחון קיומם של מודלים ניידים אזוריים קבועים העובדים בשגרות פעילות שנתיות במטרה לצמצם את חסם הנגישות הגבוה במיוחד בגליל המזרחי-גולן.

1
הקמת
מנגנונים
לניהול אזורי

2
השקעה
אסטרטגית
בעוגנים
ובתשתיות קבע

3
פיתוח כלכלי
מותאם ותרבות
כמשאב כלכלי
אזורי

4
קידום חוסן,
סולידריות
וריבוי קולות

5
השקעה בהון
אנושי ובמיתוג
הנרטיב המקומי

6
בניית קהלים
דרך חינוך
וקהילה יוצרת

חלק א' - תמונת מצב

תרבות ואומנות בגליל המזרחי: לפני המלחמה ובמהלכה

היבטים גאוגרפיים, נופיים וסביבתיים

אשכול גליל מזרחי מאופיין במרחב ייחודי ומורכב: פריפריאליות גאוגרפית שכוללת עבור חלק מהיישובים מרחק גדול מהמרכז ואף ממקומות מרכזיים בצפון (בתי חולים, תחנות רכבת וכיוצא בזה), וכן - באזורים מסוימים באשכול - מרחקים גדולים בין יישובים ובין רשויות מקומיות וקרבה של חלק מהיישובים לגבול הצפוני עם לבנון, סוריה וירדן. המגוון הקהילתי-תרבותי באשכול גליל מזרחי גדול וכולל קהילות יהודיות (חילוניות, דתיות, חרדיות ומעורבות), קהילות מוסלמיות, בדואיות, נוצריות, צ'רקסיות (ריחאניה) וקהילות דרוזיות בצפון הגולן. שטחו של אשכול גליל מזרחי גדול ומכיל אזורים רבים ושונים זה מזה בנוף ובהרכב האוכלוסייה.

באשכול גליל מזרחי ניתן למצוא מרכזים אזוריים ויישובים שמספקים שירותים ליישובים קטנים יותר (כמו: צפת, ראש פינה, קצרין וקריית שמונה) ובהם מתרכזות פעילות תרבות מגוונת יחסית. הטבע והאתרים החקלאיים משמשים גם הם כמשאבי תרבות: המרחב הגאוגרפי הייחודי של הצפון מציע מרחבי טבע מרהיבים ושמורות טבע רבות, כגון הבניאס, הר חרמון ואגמון החולה, ופעילות חקלאית דוגמת מטעים, כרמי זיתים וכרמי יין. משאבי הטבע והחקלאות משמשים יזמים, חברות ואנשים פרטיים לתיירות ולקיום אירועים עם אווירה מיוחדת וערך מוסף. ישנם מקומות רבים המשמרים מסורת תרבותית עשירה כעדות למורשת חיה (דוגמת הכנסייה המרונית בגוש חלב, מוזיאון "בית המאירי" בצפת ובית הכנסת העתיק בקצרין השוכן בלב פארק קצרין העתיקה).

שבעה באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל"

הקרבה לגבול והשלכות המצב הביטחוני נכחו בתרבות ובאומנות מאז הקמתה של מדינת ישראל ב-1948. המיפוי והמחקר הנוכחי בדקו באופן ממוקד את ההשפעה של מלחמת "חרבות ברזל" על תפקודו של שדה התרבות. בחלק זה נסקור את המגמות המרכזיות הקשורות לנושאים אלו. הרצון העז לחזק את הצפון, לשקם ולתרום לפיתוח האזורי מתמש גם בשדה התרבות ומאפשר השקעה חרשה בתשתיות שלא רק יחזקו את שדה התרבות והאומנות עצמו, הזקוק להשקעה גדולה ואסטרטגית אלא גם יקדמו חוסן קהילתי וישמשו מנוע לצמיחה כלכלית וחברתית.

בין האתגרים המשמעותיים ביותר, מתחילת המלחמה ועד לכתיבת דו"ח זה, נמנים החזרת הביטחון לתושבי הצפון ושיקום אמון הציבור במדינה. המלחמה הותירה את הגליל המזרחי במצב שבו רשויות שלמות פונו מתושביהן, קהילות נקרעו ורבים מהתושבים שבחרו להישאר נותרו מנותקים ומבודדים. חלק מהתושבים שהתפנו בעקבות המלחמה טרם חזרו נכון לזמן כתיבת מסמך זה, וישנה הגירה שלילית. אירועי תרבות נתפסים כיום ככלי משמעותי שבכוחו להשיב לאנשים אמון בקהילה, בחברה ובמדינה.

1. השפעת המלחמה על היבטים ארגוניים ותפעוליים: פעילות התרבות המקומית הושבתה כמעט לגמרי באזורים שפונו בזמן המלחמה. הפעילות שכן התקיימה נדחקה למרחבים מוגנים שאינם רבים. בתקופה שבה היו מגבלות על אירועים רבי משתתפים השתמשו לעיתים במשאיות ענק כדי להקרין מופעים לחלונות ולמרפסות (למשל בצפת על ידי האגף לתרבות תורנית). מנהלי תרבות דיווחו כי ספקים ואומנים נמנעו מלהגיע לאזור מתוך חשש ביטחוני. רבים מהכוחות הארגוניים שאחראיים על פעילויות התרבות היו מפוזרים באזורים אחרים בארץ בעקבות היותם מפונים,

אחרים הפנו את המשאבים לצרכים חיוניים שונים, כגון מתן מענה חינוכי, תמיכה באוכלוסיות מוחלשות ועוד.

2. השפעת המלחמה על תשתיות פיזיות: מלבד מקרים בודדים (כמו: "החקורה" במטולה), הפגיעה בהיכל התרבות ובאצטדיון הכדורגל בקריית שמונה. לא נגרם נזק פיזי ישיר נרחב למבני תרבות. השלכות הפיננסי הארוך על מבנים המשמשים לתרבות – כמו גם על בתים פרטיים – גרמו לנזקים משניים משמעותיים.

3. השפעת המלחמה על משאבים כלכליים לתרבות: בשל העובדה שתרבות אינה נתפסת כחיונית, תקציבים שהיו מיועדים לתרבות הוסתו לצורך מתן מענה לצרכים אחרים. התחום לא הוכר כחיוני בתוכניות השיקום הממשלתיות. יוצרות ויוצרים עצמאיים נקלעו למשבר כלכלי עמוק ולא היה מענה למצוקה הייחודית שלהם, כיוון שלא הוגדר סעיף ייעודי לשיקום הפגיעה המשמעותית בתחום התרבות והעוסקים בו. לצד זאת, בתקופת המלחמה הוקצו תקציבים ייעודיים משמעותיים לאירועי תרבות. תקציבים אלו ניתנו לעיתים על ידי המדינה כחלק מהמאמצים לחיזוק החוסן הקהילתי בקרב האוכלוסיות המפונות. אחרי המלחמה הוקדשו תקציבים למאמץ לעידוד החזרת התושבים. אירועים הוצעו ללא תשלום או בסבסוד משמעותי, ואפשרו לאוכלוסייה רחבה לצרוך תרבות מגוונת. תופעה זו גם יצרה בקרב הקהל המקומי ציפייה לעלות נמוכה קבועה באירועים, והקשתה על יזמים פרטיים לחזור לתמחור ריאלי.

4. השפעת המלחמה על היצירה והזהות האומנותית: המלחמה חלחלה אל שדה התרבות המקומי ואל היצירה בהיבטים שונים. מוסדות דוגמת "מקאמאט – בית הספר למוזיקה מהמזרח" בצפת ו"מרכז קלור לאומנויות הבמה" בכפר בלום הפכו לעוגני חוסן שהמשיכו לפעול בתנאים בלתי אפשריים, כשרבים מהם, כמו "מקאמאט", אף השתמשו במוזיקה ככלי טיפולי למי שהשתתפו במלחמה והוגדרו פוסט-טראומטיים. דוגמה משמעותית נוספת התקיימה ביישוב מג'דל שמס, שממוקם בסמוך לגבול סוריה וחווה במלחמה טרגדיה קשה – פגיעת רקטה במגרש הכדורגל שגבתה את חייהם של 12 ילדים ופצעה רבים אחרים (27 ביולי 2024). בפסטיבל ישראל של אותה שנה הוצגה היצירה "אלמלעב" (המגרש) כתגובה אומנותית לאסון. היצירה אפשרה מרחב לעיבוד הטראומה וערוץ להשמעת קולה של הקהילה.

5. קידום חוסן קהילתי: במהלך המלחמה, בקהילות המפונות והלא מפונות, פעולות ארגוני התרבות המקומיים – לצד ארגוני תרבות ארציים, כגון "זומו", "תנועת תרבות" ולהקת המחול "ורטיגו" – היוו עוגן של חוסן קהילתי. הן סייעו לתושבים לעבד את הטראומות ואת תחושת האיום המתמשכת ואפשרו ביטוי לתחושות שייכות וזהות מקומית.

חלק ב'

מאפיינים ייחודיים לאקוסיסטם היצירתי-אזורי בגליל המזרחי

המיפוי והשיחות שהתקיימו עם אנשי מקצוע שונים הדגישו מספר מאפיינים ייחודיים למרחב התרבות והאומנות בגליל המזרחי. התיאור כאן אינו מבקש לתאר את כל מה שיש, אלא את התופעות והסוגיות שעלו מתוך המיפוי הנוכחי ויכולות לשמש להיכרות מעמיקה עם האזור.

1. תשתיות רחבות בתחום התרבות: האשכול מאופיין בריבוי קהילות קטנות, הפזורות על שטח גאוגרפי גדול. מצב זה מהווה אתגר ייחודי תכנוני, מבני, ארגוני ולוגיסטי. בין הרשויות השונות קיים פער בהיצע התרבות, מצב המייצר אי-שוויון ואתגרי נגישות. הפעילות באשכול רשויות גליל מזרחי משמשת כעוגן עבור פיתוח תחום התרבות חוצה רשויות.

2. **פופ־אפים במקום היכלים:** קיים מחסור חמור בתשתיות פיזיות במרחב אשכול גליל מזרחי, כולל מחסור במוסדות עוגן, אולמות ומרחבים למופעים. ברשויות קטנות יותר (כגון מגדל שמש וגוש חלב) התשתיות הפיזיות חסרות או שהתשתיות הקיימות הן באיכות ירודה. אולמות (כמו בכפר מסעדה) אינם תמיד מאפשרים את קיומה של הפעילות, כך שגם אם קיימים מבנים, הם אינם מותאמים פעמים רבות לצרכים מקצועיים, לרבות אקוסטיקה לקויה, ציוד טכני חלקי ונגישות מוגבלת. כתוצאה מהמחסור הפיזי, תרבות ואומנות נצרכות באירועי תרבות זמניים ובמיקומים משתנים, דוגמת ירידים, פסטיבלים ופעילויות עסקיות מקומיות.

3. **תשתיות תרבות נטושות:** במרחב הגליל המזרחי מצויים מבני ענק שנבנו כדי לארח אירועי תרבות ואומנות גדולים, דוגמת פסטיבלים, ירידים ועוד. במבנים אלו הושקעו כספים רבים, אך במהלך השנים הפעילות פסקה לגמרי או כמעט לגמרי, והמבנים עומדים מוזנחים. "הפילים הלבנים" הללו נמצאים ברשויות שונות, בעיקר בגולן (דוגמת מתחם "צנובר", המדרחוב בכפר האומנים אניעם, אמפי גולן והמתחם העסקי-מסחרי "וואסט"). נראה שהבעיה המרכזית שהובילה למצב זה היא היעדר משאבים לפעילות שוטפת ותחזוקה ומיעוט קהל.

4. **תרבות בחברה הדרוזית ובחברה הערבית:** החברה הדרוזית היא קהילה מרכזית ומשמעותית באשכול גליל מזרחי. ביישובים הדרוזיים בגולן פועלים יוצרים עצמאיים ומתקיימות יוזמות תרבות ואומנות מגוונות, אך קיימת תופעה של הסתגרות וחוסר נגישות לקהלים שאינם תושבי המקום. ביישובים המועטים האחרים השייכים לחברה הערבית (טובא-זנגריה, גוש חלב, עג'ה, ריחאניה) משתמרות מסורות המשקפות את הזהויות התרבותיות של הקהילות המתגוררות בהם, אך ההשקעה בתרבות עכשווית כמעט ואינה קיימת ברמה הממסדית.

5. **מגוון זהויות תרבות:** אשכול גליל מזרחי מורכב מפסיפס אנושי מגוון, והחוסן הקהילתי בא לידי ביטוי גם במערכת היחסים בין הקהילות השונות. הנתונים מצביעים על מיעוט אירועי תרבות שמאפשרים מפגש בין-קהילתי וחיזוק המגוון האנושי-תרבותי. אירועים מסוג זה מתקיימים לעיתים רחוקות בלבד (בבית הספר למוזיקה "מקאמאת", למשל, יש מחלקה מובילה למוזיקה ערבית, שתלמידיה ובוגריה מנגנים באירועים שונים ברחבי הארץ - לעיתים בהרכבים מעורבים; דוגמה נוספת היא מקהלת "אלפרדוס" ממגדל שמש, המופיעה בקונצרט שנתי משותף של מרגלית סטארטאפ סיטי בקריית שמונה).

6. **היבטים הקשורים לממסד ולקשר עם הרשויות:**

• **השפעת התלות במימון חיצוני:** מאפייני מרחב התרבות האזורי מצביעים באופן כללי על כך שרוב הרשויות אינן מציבות את תחום התרבות במקום משמעותי בסדרי העדיפויות, מלבד אירועים שמתייחסים לחגים הדתיים והלאומיים. כל יתר ההיבטים (לדוגמה: טיפוח קהילת האומנים המקומית, בנייה ופיתוח מוסדות התרבות, קידום יזמות מקומית וכיוצא בזה) כמעט ולא מתוקצבים. כך מתחזקת תלות בתקציבים המגיעים ובאסטרטגיה הכלכלית שנבנית במקומות אחרים. באופן זה, רשויות לעתים נאלצות לקצץ בתקציבי התרבות והאומנות, ופעילות התרבות מתבססת על מקורות מימון חיצוניים (דוגמת משרד התרבות, מפעל הפיס וקרנות פילנתרופיות). רוב הרשויות חסרות מדיניות מתוכננת. במקום חזון והתאמה של התכנים לאופי הייחודי והקהילתי במרחב, הן מסתמכות על קולות קוראים שמגיעים מבחוץ. נוצר מצב שעל בסיס אותם תקציבים המגיעים מבחוץ נקבע חלק ניכר מההיצע התרבותי ומלוח האירועים המקומי.

• **בירוקרטיה ונגישות:** היבט נוסף קשור לבירוקרטיה הממשלתית. הקושי לקבל אישורים ותקציבים בזמן מהווה חסם של ממש ונתפס כאתגר המעכב את הפעילות התרבותית. במקרים רבים התקציבים מועברים בדיעבד, באופן שאינו מאפשר תכנון שנתי של תקציב התרבות ומחייב

התנהלות במצב של חוסר ודאות ו"הימור" על מה יגיע בפועל. הדבר בלט במיוחד במהלך מלחמת "חרבות ברזל" ואחריה.

• **תיאום בין רשויות האזור:** המרחב התרבותי האזורי מתאפיין בחוסר תיאום ובחוסר סנכרון בין רשויות האזור. היבטים אלו מהווים חסם לתכנון ולהשפעה תרבותית, כלכלית וחברתית, ומובילים לכך שאירועי תרבות גדולים נקבעים בתאריכים חופפים, בעיקר סביב מועדי ישראל. הדבר פוגע בתושבים ובסיכוי למשוך קהל ולשגשג כלכלית. כמו כן, כאשר כל רשות משווקת לרוב לעצמה גם בהינתן קיומן של פעילות ואירועים המידע אינו מגיע לתושבים, וישנו חוסר היכרות ומודעות לנעשה.

• **מקצועיות:** מנהלי מחלקות תרבות ברשויות המקומיות נתפסים לעיתים כחסרי ידע או הבנה מספקת בנושאי אומנות. נושא זה מקשה על עבודת האומנים ופוגם בשיתוף הפעולה מול ספקים בתחום האירועים. מנהלי תרבות ברשויות המקומיות משתמשים לעיתים בתקציבים שברשותם ללא ידע מקצועי רחב בתחום התרבות, וכך פעולות דוגמת יוזמות לפעילויות תרבות חדשות, עידוד יזמי תרבות מקומיים, טיפוח קהילת האומנים המקומית, השקעה במוסדות התרבות המקומיים או עיצוב מדיניות תרבות מקומית אינן מתקיימות, למעט רשויות ספורות (לדוגמא: גליל עליון).

• **חוסן קהילתי דרך תרבות ברשויות:** במהלך אירועי החירום והמלחמה התרבות קיבלה תפקיד חדש גם בקרב השלטון המקומי ושימשה בפועל כחלק ממערך החוסן המקומי. "חוסן קהילתי" הפך למושג דומיננטי ומשמעותי בצד חשיבות התרבות בימי מלחמה.

• **מרכזים קהילתיים ומתנ"סים:** עיקר התקציבים המשמעותיים בתחום עוברים דרך מרכזי התרבות, וחשיבותם עבור התחום רבה. עם זאת, העיסוק בתחום התרבות מועט יחסית ונראה שהתושבים - כמו גם השחקנים המרכזיים של שדה התרבות - אינם שותפים ברוב המקרים לפעילותם. לצד העובדה שמרכזים קהילתיים ומתנ"סים אינם רואים בעצמם מוסדות שתפקידם לקדם תרבות, חשוב לציין שמרבית החשיפה וההינוך לתרבות לקהל הצעיר נעשית במרכזים הקהילתיים, ברשויות ובמוסדותיהם (ספריות, למשל).

אוצרות מקומיים ייחודיים

הגליל המזרחי עשיר באירועי תרבות ייחודיים ובאנשי תרבות מקומיים המגויסים להובלת התחום באזור. חלק זה מציג מבחר קטן מפעילויות התרבות המתקיימות במרחב כדי להמחיש את המגוון והעושר הקיימים בפסיפס הייחודי של האזור.

1. **פסטיבל "גלילאו":** פסטיבל המוזיקה הקהילתי "גלילאו" נותן במה למוזיקת אינדי-רוק. הפסטיבל החל כיוזמה פרטית והפך למסורת במימון המועצה המקומית. מטרתו לקדם אומנים מקומיים ולתמוך בהם.

2. **מוזיאון בר־דוד בברעם:** בגליל המזרחי אין כמעט מוזיאונים וגלריות. מוזיאון בר־דוד לאומנות ויודאיקה נחשב לנכס ולעוגן תרבותי באזור. בניגוד למוסדות שמפרידים בין אומנות יהודית (יודאיקה) לאומנות פלסטית עכשווית, מוזיאון בר־דוד משלב בין השתיים ואף מנגיש אומנות לילדים בכל הגילים דרך פעילויות.

3. **אירועים ביקבים:** אירועי היין בגולן ובראש פינה מושכים קהל מקומי לצד תיירים מן החוץ ומשלבים בתוכם אירועי תרבות רבים.

4. **מקאמאת - בית הספר למוזיקה מהמזרח:** בית הספר "מקאמאת" בעיר צפת משמש כמעבדה לשימור ולהחייאה של המוזיקה העתיקה של עדות המזרח, כולל פיוט ומוזיקה רוחנית. המוסד זוכה להכרה משמעותית בזירת המוזיקה ונהנה משיתופי פעולה וקשרים בין-לאומיים.

5. **אשכול רשויות גליל מזרחי וחיבור תרבות-תיירות:** אשכול רשויות גליל מזרחי מקדם אסטרטגיה יוצאת דופן הקושרת בין תרבות ובין תיירות - ובכלל זה חיבורים למורשת, לחקלאות ועוד. מטרתו היא לחזק את תחושת השייכות המקומית, לתת נראות לזהויות המקומיות ולמצב את האזור כמרחב תרבות בעל ערך ייחודי ברמה הארצית.

6. **מנהיגות מקומית:** יזמים מקומיים שנחשבים "משוגעים לדבר" פועלים בתשוקה ובמרץ רב כדי לקדם יוזמות יצירתיות למרות כל האתגרים והמכשולים הניצבים בפניהם. לאחרונה, דווקא לאחר המלחמה, התופעה בולטת במיוחד.

7. **מרכז קלור לאומנויות הבמה:** "מרכז קלור" של המועצה האזורית גליל עליון הוא מרכז שיעקר עיסוקו בחינוך לאומנויות הבמה בקרב מאות רבות של ילדים, בני נוער ומבוגרים. הוא כולל קונסרבטוריון רשמי ובית ספר למחול ולתיאטרון ומהווה עוגן לפעילות קהילתית וחינוכית, פורמלית ובלתי פורמלית. הפעילות מתקיימת במרכז עצמו ובשלוחות הפזורות באזור.

8. **מרגלית סטארטאפ סיטי גליל:** המתחם מהווה פלטפורמה מרכזית בגליל לפיתוח עסקי בעולמות הפודטק, אגריטק והחדשנות הטכנולוגית. המרכז מוביל פיתוח כלכלי אזורי לצד פעילות אימפקט ופועל כחממה ליזמות תרבות חדשה. בעתיד הוא מתכנן להוביל פיתוח אזורי בתחום התרבות.

9. **עסקים מקומיים:** מרחבים ועסקים שונים משמשים בפועל כמרכזי תרבות. בהקשר זה ניתן לציין את "סלון בזלת" באורטל, "הפילוסופ" בגושרים, "מבשלת פס" בגשור, "גלריה נאות" בקיבוץ נאות מרדכי ועוד.

10. **סצנה פורה של ג'אמים:** כמעט בכל ימות השבוע מתקיימים ערבי במה פתוחה של מוזיקאים מקומיים ברחבי האזור (למשל "הפטרייה" בדן, "מבשלת פס" בגשור, "פטיפון" בקריית שמונה, "אתר השחזור" בראש פינה ו"דארמה" בהגושרים). התופעה מייצרת קהילה של מוזיקאים פעילים ועשויה להוביל למהלכים משמעותיים יותר בעתיד.

חלק ג' - אתגרים עיקריים

השדה התרבותי בגליל המזרחי מתמודד עם שורה של אתגרים מבניים, כלכליים ובירוקרטיים. ממצאי המיפוי ועיבוד הנתונים מצביעים על מספר אתגרים שמעכבים את שגשוגו של האקוסיסטם היצירתי-אזורי.

אתגרי המרחב הגאוגרפי

לצד ייחודו של הנוף הגלילי, ישנם אתגרים מרחביים גדולים. אשכול גליל מזרחי מאופיין בהיעדר תשתיות פיזיות המהוות חסם מבני משמעותי. אתגרי נגישות ותחבורה מהווים חסם משמעותי: בהיעדר מערכת תחבורה ציבורית מתאימה במרחב, קיימת בעיה בהנגשה של מוסדות התרבות לציבור. כתוצאה מכך, יש צורך בהשקעה כספית גדולה בהסעות לתלמידים ולקהל.

כחלק בלתי נפרד מכך, עלויות ההפקה גבוהות עקב ריחוק גאוגרפי שמייקר באופן דרמטי את עלויות התשתיות וההפקה. הבאת אומנים וספקים מהמרכז (כמו: חברות הגברה ותאורה או במות) מוסיפה לעלויות הגבוהות. שימוש במרחבי טבע ייחודיים מייקר את ההפקה אף יותר בשל התשתיות הארעיות.

המרחב הגאוגרפי הגדול כולל קהילות קטנות ומפוזרות. הוא מקשה על ביסוס קהל ועל טיפוחו, לרבות היבטים כלכליים דוגמת מכירת כרטיסים, ומוביל להיצע תרבותי מצומצם.

לריחוק מהמרכז שני היבטים נוספים: [1] קושי במציאת מורים ומדריכים איכותיים ומקצועיים, עד שלעיתים צריך להתאים את החוגים למדריכים הזמינים במקום, תוך הבנת הביקוש, כפי שקורה בבית הספר למוזיקה בג'יש; [2] בריחת כישרונות מהצפון – אומנים וצעירים מוכשרים המעוניינים להפוך את האומנות שלהם למקצוע, עוזבים את הגליל ועוברים למרכזי תעשייה (דוגמת תל אביב) כדי להתפרנס, ורבים מהם אינם חוזרים.

עם כל הכבוד לכל היופי והטבע והקהילה ומה שיש לנו פה בגליל ובגולן, בסוף מי שירצה לעסוק באומנות באופן מקצועי יעבור לתל אביב, או לניו יורק או לאחד ממרכזי המוזיקה העולמיים. היתרון הוא שפה יש קהילתיות. יש פה קבוצה של מוזיקאים שעובדים ופועלים כבר שנים, אך לא מקבלים את היחס המתאים. (נעם כשרי, מפיק פסטיבל "גלילאו")

בצפון גם חסר בית מקצועי ומסודר לאומנים וליוצרים – בית שישמש חממה לטיפוח ולהתפתחות ויאפשר להם להתפרנס מיצירתם.

אתגרים פיזיים ולוגיסטיים

המחסור במרחבים פיזיים מותאמים לפעילויות תרבות הוביל במהלך השנים לפעילויות במבנים אלטרנטיביים, בדגש על מרחבי הטבע. איכותם הירודה של המבנים הקיימים מהווה גם היא חסם: חלק מהאולמות נבנו בצורה מאולתרת, חלק סובלים מאקוסטיקה לקויה או שאינם מותאמים לצרכים האומנותיים. במצב זה ישנן פעילויות תרבות שלא יכולות להתקיים במרחב כלל. כאמור, לעיתים אכן נוצרים מבנים אלטרנטיביים זמניים, אך לא תמיד הם מספקים מענה מלא. אתרי ארכאולוגיה או יקבים, למשל, דורשים השקעה גבוהה בשל שילוב בין מיעוט הספקים, מרחקי הנסיעה והתשתיות הארעיות ובין פריטות החשמל, הבינוי והשירותים הייחודיים שמייקרים משמעותית את עלות ההפקה בהשוואה למקומות מרכזיים יותר.

• תופעה נוספת שחוזרת על עצמה במרחב הגליל המזרחי היא "הפילים הלבנים" – מבנים גדולים שהקמתם נקטעה במהלך הדרך או הושלמה אך נזנחה בהמשך, והם עומדים ריקים מפעילות. חלק מהאתגרים באותם מבנים קשורים לבעיות רישוי או לחוסר במשאבים שיאפשרו את המשך תחזוקתם והפעלתם.

• במרחב הגליל המזרחי חסרים, באופן יחסי, מוסדות תרבות מקומיים שצמחו או שיצמחו מתוך הקהילה, הנמצאים במערכת יחסי-גומלין עמוקה עמה ושכוחם להתפתח איתה באופן אורגני. השאיפה היא למוסדות שיתחזקו איכות אנושית-מקצועית גבוהה וחיבורים עמוקים למקום, ובכלל זה חיבור לתחום החינוך ולזירה הארצית והבין-לאומית.

אתגרים כלכליים

השילוב של תלות בתקציבים חיצוניים והיעדר מנהיגות מקומית אסטרטגית מעכב את התפתחות התחום. זאת משום שפעילות התרבות המוצעת מושפעת במידה גבוהה מאוד מלוחות זמנים ומסדרי עדיפויות של גופים חיצוניים, שאינם מכירים את צורכי האזור.

• פערים תקציביים בין הרשויות מובילים לחוסר שוויון בנגישות ובצריכת התרבות בתוך האשכול, וכן להבדלים תקציביים גדולים בכל הקשור לתרבות ביישובים עצמם. במהלך המלחמה

נוצרה אפליה בין רשויות שפוננו לרשויות שבחרו להישאר ולא פוננו. דווקא רשויות אלה לא קיבלו תקציבים ייעודיים לחיזוק החוסן על ידי תרבות. לכך נוספת בעיית העדיפויות – התרבות נדחקה לתחתית סדר העדיפויות בעת מלחמה, ובעלי תפקידים במועצות, שלא תמיד מבינים את המשמעות של תרבות כ"עוגן" חיוני לקהילה, תופסים אותה כמותרות.

• היעדר קיימות כלכלית של יוזמות – יזמים ואומנים עצמאיים מתקשים להרוויח או לייצר מודלים כלכליים ברי-קיימה, ומודלים רבים נתקעים או מפסידים. הצורך לעודד יזמי תרבות לעצמאות כלכלית ניכר מאוד.

אתגרים בירוקרטיים וניהוליים

קיים קושי לקבל אישורים ותקציבים בזמן. המגבלות הרבות מציבות אתגרים משמעותיים לכל העוסקים בתחום. חוסר הסנכרון והתיאום האזורי גם הוא בעייתי: אירועי תרבות גדולים מתקיימים במקביל ומובילים לבחינה מחדש של הכדאיות הכלכלית, מנהלי מחלקות תרבות ברשויות המקומיות חסרים ידע ונתונים שיאפשרו להם לקבל החלטות מבוססות נתונים וכיוצא בזה. במקומות רבים תפקיד המנהל האומנותי אינו מתקיים בפועל ומי שמקבל את ההחלטות האומנותיות, המגדירות את היצע התרבות עבור התושבים, הוא המנהל הכללי או אפילו ראש המועצה, דבר שפוגע באיכות האומנותית ובפיתוח התחום.

• היבט ניהולי נוסף קשור בריבוי כפיפויות מנהליות: בחלק מהרשויות מנהלי תרבות נדרשים לפצל את משרתם בין גופים שונים ו/או בין תפקידים שונים (אחריות על התיירות והתרבות יחד, אחריות על החינוך והתרבות וכן הלאה).

אתגרים בחברה הערבית ובחברה הדרוזית

הממצאים מראים כי חלק מהאתגרים כאן הם חוצי הקשרים חברתיים ותרבותיים. עם זאת, האופן שבו הם מתלכדים ומשפיעים על תחום התרבות בחברה הערבית ובחברה הדרוזית יוצר תמונה מובחנת שיש להעמיק בה. באופן כללי, כמעט ואין עיסוק ממסדי בתרבות ביישובים הללו, והדבר מחליש את אפשרויות הפיתוח. מערכת היחסים המורכבת בין הממסד הערבי ובין הממסד הישראלי מובילה גם לתופעה של חוסר אמון ו/או חוסר רצון לשתף פעולה עם גורמים רשמיים. התוצאה היא שפעילות תרבותית עשירה מתקיימת "מתחת לרדאר" הממסדי.

• **הסתגרות והימנעות משיתוף בתרבות המקומית:** בכפרים הדרוזיים השונים ובקיבוצים באזור יש מסורת ענפה של תרבות, אך זו נותרת בגבולותיה של כל קהילה וכמעט ואינה חורגת לפעילות תרבותית-אזורית רחבה. למי שאינם תושבי המקום אין כל דרך לדעת על הפעילויות, ולרוב גם לא לקחת בהן חלק, כך שכל הפעילויות אינן נגישות לקהל הרחב.

זהות מקומית ומורשת קהילתית-תרבותית

הזהות המקומית והמורשת הקהילתית והתרבותית נחוות בצורות שונות ברשויות המקומיות השונות. יש צורך בהנחלת המורשת המקומית באמצעות הדגשת נכסי התרבות (למשל בקריית שמונה ובמטולה) ויצירת שפה תרבותית מקומית שתחזק את הגאווה והזהות של תושבי המקום. ניכר קונפליקט לאומי, חברתי ותרבותי פנימי המלווה את התושבים המקומיים. התופעה בולטת ביצירות לאורך השנים. עם זאת, בשנים האחרונות ניכרת גם התרחקות הדרגתית מסוריה והתקרבות לצד הישראלי.

חלק ד' - המלצות אסטרטגיות

תחום התרבות באשכול גליל מזרחי נשען על פעילות אומנותית עשירה ואיכותית במוקדים שונים, אך התחום סובל מביזור יתר וממחסור במנגנונים שיחזקו את הקשרים בין הגורמים השונים הפועלים במרחב ובינם ובין מערך המנגנונים הארציים.

1. מנגנונים מרכזיים ורשת: ממצאי המחקר מצביעים על צורך בחיזוק מנגנונים מרכזיים מגוונים, ואולי גם בהקמת מנהלת תרבות אזורית משותפת. מנגנונים אלו יוכלו לסנכרן בין האירועים, להוזיל עלויות (למשל על ידי הגדלת כוח הקנייה אל מול הספקים) ולמצוא פתרונות לאתגרים משותפים. מנגנונים מרכזיים מסוג זה יכולים לייצר רשת ארגונית שתחבר בין אומנים למפיקים ובין יזמי תרבות לתיירנים, ותחזק את הקשרים שבין מרחב התרבות למגזר העסקי. רשתות של יוצרים ויזמים יאפשרו בנייה של קהילת אנשי מקצוע מקומית שיכולה לפעול למען קידום מטרות משותפות, להשפיע על עיצוב המדיניות המקומית והארצית וליצור שיתופי פעולה.

מנגנונים מרכזיים יאפשרו מעבר מניהול מבזר, הממוקד באירועים נקודתיים, לניהול שיאפשר לקבל החלטות מבוססות נתונים. מנגנונים אלו יאפשרו גם לבנות תשתית אסטרטגית מותאמת שתחזק את התשתיות באופן שיאפשר שגשוג של האקוסיסטם באופן בר-קיימה.

השקעה מאורגנת ברשתות מקצועיות תאפשר גם שיתופי פעולה והשקעה בפיתוח יכולות מקצועיות חסרות במרחב הגליל המזרחי. רשתות יכולות להיות גם מרחב להשקעה במגוון דרכי יצירה, ובכלל זה רשתות מעורבות תרבותית המאפשרות מפגש, היכרות ועשייה משותפת שמחזקת את החוסן הקהילתי. התארגנויות כמנגנון וכרשתות יאפשרו לפעול באופן אקטיבי מול משרדי הממשלה כדי להבטיח הכרה בתרבות ובאומנות כתחום אסטרטגי, לצד ייצוג הצרכים המקומיים בארגונים הארציים. אחת הרשתות החסרות ביותר היא רשתות של יוצרים ויוצרות בתחומים שונים או סביב חתכים שונים (כגון אזורי גאוגרפיים קרובים בתוך האשכול).

2. פיתוח הון אנושי: אחד החסמים שזוהו מתוך הממצאים הוא הידע, היכולות והניסיון החסרים במרחב הגליל המזרחי. תחום התרבות בגליל המזרחי מתקיים בזכות הון אנושי קיים. הממצאים מצביעים על צורך בהכשרות מקצועיות, במתן כלים חדשניים, בליווי מקצועי ובחשיפה לידע רלוונטי מישראל וממדינות אחרות כדרך להשקיע בהון האנושי המקומי. חשוב לתמוך בכך שמובילי התרבות במערכות המקצועיות המקומיות יוכשרו באופן מקצועי ויהיו בעלי ידע, הבנה וניסיון מקצועי בתחום. במסגרת ההתפתחות האקדמית של מכללת תל-חי והפיכתה לאוניברסיטה אזורית ניתן לפתח תוכניות הכשרה אקדמיות וחוג אקדמי. מהלך זה יאפשר לפתח הון אנושי בתחום התרבות בגליל המזרחי ובצפון כולו (כפי שקורה במערכת היחסים בין מכללת ספיר לנגב המערבי או בין מוסדות החינוך לאומנות של ירושלים לשדה התרבות המקומי בעיר).

3. הקמת עוגני תרבות קבועים: בולטים בהיעדרם מוסדות עוגן מקומיים בתחום התרבות. תשתית חזקה לתרבות חייבת להישען על מוסדות עוגן איכותיים בתחומי האומנויות השונים ובמיקומים גאוגרפיים שיאפשרו נגישות סבירה על אף המרחק הגדול בין היישובים. מוסדות אלו יכולים לשמש כמרכזים מקומיים שבכוחם לשמש בית ליוצרים וליצירה, מרחב לחינוך לתרבות וניהול נכון של משאבי תרבות. מוסדות תרבות כאלה הם אבן שואבת לא רק לקהל מן החוץ אלא גם לתושבי האזור. מומלץ לבדוק מודלים חדשניים למוסדות תרבות שיאפשרו גם חדשנות תרבותית אומנותית וגם פיתוח אסטרטגי בר-קיימה.

4. פיתוח כלכלי דרך חיבור עם תחומים נוספים: מומלץ לחבר את פעילות התרבות ישירות לחזון הכלכלי-אזורי ולעודד יזמי תרבות, רשויות ומוסדות תרבות להפחית את התלות בתמיכה כלכלית חיצונית. בהקשר זה, כמו גם בהקשרים אחרים, חשוב לייצר מהלכים שיאפשרו תקשורת ושיתופי פעולה עם תחומים נוספים, דוגמת מורשת, חקלאות, חדשנות, טכנולוגיה, חינוך, תעסוקה וחוסן קהילתי.

5. **תיירות יצירתית:** שדה התרבות יכול לשמש מנוף לתיירות האזורית. ניתן לקדם זאת, בין השאר, באמצעות פיתוח חבילות תיירות-תרבות, הכוללות אירועים מקומיים ופיתוח של סיורי תרבות המבוססים על נכסי התרבות והאומנות שיש למרחב להציע. לצד פיתוח הממשק הייחודי שבין התרבות לטבע והקלאות, הנכסים הייחודיים של הגליל המזרחי, הן כמרחב השראה ויצירתיות והן כמשאב תיירותי.

6. **בניית נרטיב אזורי ומיתוג מחדש:** אחרי מלחמת "חרבות ברזל" ובעקבות הסיפור הייחודי המקומי והמורכב עולה הצורך לייצר נרטיב חדש לאשכול גליל מזרחי. תרבות ואומנות יכולות לשמש כלי מרכזי בעיצוב הנרטיב, חיזוק הגאווה המקומית, תחושת השייכות ומתן נראות כפי שמתארת אתי מדרר-יצחק (מנהלת תחום המורשת בקריית שמונה):

אנחנו מרגישים שהאתוס והנכסים התרבותיים של העיר ושל הקהילות לא קיבלו מספיק ביטוי במרחב הציבורי התרבותי במדינת ישראל, ואנחנו חושבים שצריך להעלות אותם על נס. החזרה הביתה אחרי המלחמה – ששמה בקו אחד את מטולה, מרגליות, מנרה וקריית שמונה – היא הזדמנות לתת ביטוי לנרטיב חלוצי, התיישבותי, שלא קשור רק במחרשה או בטרומפלדור, אלא לגמרי יש פה ראייה אזורית.

7. **התאמות נפח הפעילות לגודל הקהילות:** בצד אירועי עוגן גדולים, יש להשקיע בפעילות ענפה וקבועה בקנה מידה קטן, המותאמת לאוכלוסייה המפוצלת (ג'אמים קהילתיים, אירועים מקומיים וכיוצא בזה). מומלץ לבחון קיומם של מודלים ניידים אזוריים קבועים העובדים בשגרות פעילות שנתיות במטרה לצמצם את חסם הנגישות הגבוה במיוחד בגליל המזרחי-גולן.

8. **מענה לאתגרים שיווקיים:** אחד החסמים המשמעותיים בפיתוח תחום התרבות הוא חוסר האפשרות לקבל מידע על תרבות באופן שיהיה נגיש לקהלים השונים. אתגר זה נקשר לשאלות עומק, ובכללן פיתוח קהל, חיבור בין תרבות ובין קהילה, וקשר בין חינוך ובין תרבות. השקעה בפיתוח פתרונות מקומיים וחדשניים יכולה להעניק יציבות לתחום התרבות כולו.

9. **צעירים, איכות חיים ותרבות:** השקעה ממוקדת בתרבות הן עבור קהל היעד של צעירים תושבי האזור הן עבור הסטודנטים באוניברסיטת קריית שמונה בגליל, תאפשר חיזוק ישיר ועקיף למענים שאוכלוסייה צעירה זקוקה להם כדי להישאר או להגיע למרחב הגליל המזרחי.

10. **שיקום וחוסן קהילתי ואזורי:** תרבות ואומנות מאפשרות לפתח כלים לחיזוק החוסן הקהילתי, להחזרת האמון והביטחון של התושבים ולחיזוק עקרונות ליבה הקשורים להתמודדות עם טראומה קולקטיבית. קהילתיות, שייכות, משמעות וחוסן נבנים בהיבטים רבים מתוך התרבות והאומנות ועל ידן. מומלץ לייצר כמה שיותר חיבורים עם גופים האמונים על פיתוח החוסן הקהילתי, כדי ליצור מרחב פעולה רחב לתרבות, ולאפשר לתחום לתמוך בקהילות המגוונות שמרכיבות את הגליל המזרחי:

אני מרגיש שהיצירה שלי מהווה עיניים לבן אדם. אני יודע שמבחינת אנשים רבים, החברה יכולה כביכול לחיות בלי תיאטרון ובלי אומנות, אבל האומנות והתרבות הן העיניים של החברה. במיוחד בחברה כמו זו שאני חי בה. יש הרבה סיפורים שחייבים לספר, והמשימה שלנו היא לספר אותם כאומנים. (ראיד שמס, שחקן ויוצר תיאטרון ממג'דל שמס)

אשכול גליל מערבי

מחקר זה מבוסס על מיפוי ראשוני של נכסי התרבות והאומנות הנמצאים בגליל המערבי. המיפוי הוא כלי הכרחי המאפשר להכיר את פעילויות התרבות והאומנות המתקיימות במרחב גאוגרפי מסוים לטובת איגום נתונים ועיצוב מדיניות.*

אשכול גליל מערבי שוכן בצפון ארץ ישראל, בין הים התיכון במערב, הר מירון במזרח, גבול ישראל-לבנון בצפון והקריות בדרום. האשכול מונה כ־340 אלף תושבים מ־20 רשויות: נהריה, עכו, מטה אשר, מעלות-תרשיחא, ירכא, בית ג'אן, מעלה יוסף, כסרא-סמיע, שלומי, חורפיש, כפר ורדים, מזרעה, פסוטה, מעיליא, אבו סנאן, ג'דידה מכר, כפר יאסיף, פקיעין, ג'וליס ומגדל תפן. האזור מתאפיין בפסיפס אנושי רב-תרבותי וכולל קהילות יהודיות, ערביות מוסלמיות, דרוזיות ונוצריות אשר חיות בערים, בקיבוצים, במושבים, ביישובים קהילתיים ובכפרים. מאפייניו הגאוגרפיים הייחודיים של האזור כוללים נופים מגוונים ואתרי מורשת היסטוריים.

* לקריאת פרק המתודולוגיה השלם ראו עמודים: 23-28

תקציר ההמלצות המרכזיות

להלן המלצות עיקריות הנגזרות מניתוח המרחב:

<p>בגליל המערבי מתקיימת פעילות תרבות עשירה אך הנגישות לידע לגבי המתרחש נמוכה. לכן מומלץ לפתח ולשפר את פלטפורמות העברת המידע על הפעילויות המתקיימות באזור, שיהיו נגישות וממוקדות. מומלץ להשקיע במהלכים מגוונים של פיתוח קהל והנגשת תרבות לקהלים ספציפיים.</p>	<p>הנגשת ידע ופיתוח קהל</p>	<p>1</p>
<p>יש לחזק את התשתיות המוסדיות כך שיתאפשרו היכרויות מקצועיות, שיתופי פעולה ואיגום משאבים בין אומנים, יזמים, רשויות, מרכזי תרבות ועוד.</p>	<p>היעדר רשת של קשרים (נטוורקינג) מקצועיים</p>	<p>2</p>
<p>באופן יחסי, קיימת באשכול עשייה תרבותית מקצועית מגוונת ומרשימה. לכן, מומלץ להשקיע משאבים ותהליכי פיתוח אסטרטגי באוצרות התרבות המקומיים הקיימים, חלקם בעלי חשיבות לאומית ובין-לאומית ובמרכזם: מסורות אומנותיות המשמרות מורשת איכותית וייחודית לאזור.</p>	<p>אומנות מקצועית כנכס אזורי</p>	<p>3</p>
<p>חשוב להשקיע בבניית "סצנה" הכוללת מקומות מפגש ובילוי, חיי לילה ופנאי לצעירים בגילאי 20-30.</p>	<p>היעדר מקומות מפגש ובילוי לצעירים</p>	<p>4</p>
<p>יש לפתח מנגנונים בין-רשוטיים כגון היכלי תרבות ומתקני תרבות משותפים, ולפעול ליצירת מציאות של רווח הדדי דרך שיתופי פעולה, בניית תכניות אומנויות משותפות, חשיבה על תיירות מקומית ותיירות חוץ, חינוך לתרבות ועוד.</p>	<p>היעדר איגום משאבים תרבותיים</p>	<p>5</p>
<p>יש לספק מרחבים מוגנים (ממ"דים) למרכזים קהילתיים ומרכזי תרבות באזור.</p>	<p>היעדר מיגון מספק למרחבים קהילתיים</p>	<p>6</p>
<p>יש לנסות למצוא דרכים להקלה בעומס הבירוקרטי שעמו מתמודדות עמותות, רשויות, עסקים ומיזמים שונים בתחום התרבות והאומנות.</p>	<p>עומס בירוקרטי</p>	<p>7</p>
<p>יש להדגיש באמצעות תוכניות ייעודיות את הקשרים ההדוקים שבין תרבות ואומנות לחיזוק החוסן הקהילתי, לתחושת השייכות ולבריאות הנפשית והקהילתית.</p>	<p>היעדר הכרה בחוזקות התרבות והאומנות כחוסן</p>	<p>8</p>

חלק א'

תרבות ואומנות בגליל המערבי: לפני המלחמה ובמהלכה

היבטים גאוגרפיים, נופיים וסביבתיים

הנוף והמרחב הגאוגרפי בגליל המערבי משמשים כמרחב השראה ויצירה עבור תחום התרבות והאומנות והשחקנים בשדה. עם זאת, ובה בעת, הם גם אתגר לוגיסטי – כיוון שהפיזור הגאוגרפי הרחב והיעדר תחושת הביטחון מהווים חסמים משמעותיים להנגשת תרבות, לפיתוח התחום ולקיום עשייה תרבותית משגשגת ויציבה.

1. **הנוף כמקור השראה ואיכות חיים:** הגליל המערבי ידוע בטבע המרהיב שלו. המרחב ההררי והירוק, הים במערב, הנחלים והמעיינות שבמזרח. כל אלה נתפסים כמרוממי רוח ומעוררי השראה. בראייה תיירותית, המרחב הגאוגרפי בגליל המערבי נתפס כיתרון עצום וכנכס עבור התושבים והמבקרים מבחוץ.

2. **השפעת המרחב הגאוגרפי והמורשת על היצירה ועל מבני התרבות שנוצרו במרחב:** הנוף והמרחב נוכחים גם באומנויות המסורתיות והעכשוויות. במרחב הגליל המערבי מתקיימות מורשות אומנותיות ארוכות שנים, הכוללות אומנים העוסקים במלאכות יד מסורתיות לצד אומנים בעלי שם בין-לאומי שבעבודותיהם משתקף המרחב (כגון: יחיאל שמי, וליד קשואש ושמואל כץ). באותו האופן, לא רק אומנים פרטיים אלא גם מוסדות ומיזמי תרבות שונים (דוגמת "הבית המצויר" בשלומי, בית המוזיקה בתרשיחא, מוזיאון בית אוסף קופרמן בלוחמי הגטאות וסדנת התחרוט בכברי) משמרים את המורשת המקומית ומציגים אותה.

יש משהו בפריפריה, בהקשר של התוצר, שהוא הרבה יותר אקספרימנטלי ומאפשר דברים וחופש, ללא התפשרות על איכות – גם אנשים ויוצרים מאוד איכותיים. (רועי דרסטיין)

3. **המרחק, הביטחון והפיזור הגאוגרפיים:** אשכול גליל מערבי מאופיין במרחקים גדולים בין היישובים, היעדר תשתית טובה דיה של תחבורה ציבורית ומציאות ביטחונית מורכבת עקב הקרבה לגבול הצפון.

שבעה באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל"

האתגרים הביטחוניים בצפון לא החלו בשבעה באוקטובר. הם ליוו את תושבי הצפון ואת המוסדות השונים מאז 1948 ואף לפני כן. עם זאת, במלחמת "חרבות ברזל" רבים מהאתגרים הביטחוניים הוחרפו, ולצידם הופיעו אתגרים חדשים. כך גם, חסמים שהיו קיימים קודם בלטו בחדות והדגישו את הבעיות בתחום התרבות באזור הצפון. בתקופה קשה זו התהוו גם יוזמות חדשות לפיתוח הצפון מתוך תקווה לשיקום ולבנייה חדשה של התחום באופן שיהיה טוב יותר ממה שהיה לפני השבעה באוקטובר 2023. בחלק זה נציג את השלכות המלחמה על שדה התרבות בגליל המערבי בשלושה היבטים: ארגוניים ותפעוליים; יצירה וזהות אומנותית; והשלכות על הזהות המקומית והקהילות השונות.

1. **השפעת המלחמה – היבטים ארגוניים ותפעוליים של תחום התרבות בגליל המערבי:**
 - **פעילות בזמן חירום:** פעילות בזמן חירום כללה הפנייה של משאבי תרבות קיימים להתמודדות עם צורכי החירום ו/או הרחבה של פעילות תרבות לפעילות מחזקת-חוסן אזורי ולאומי.
 - **התמודדות עם פיזור המפונים:** הקהילות המפונות מהרשויות: גליל עליון, מעלה יוסף, שלומי ומטה אשר) פוזרו בכל הארץ. ארגוני תרבות שונים הקימו עבור הקהילות המפונות מסגרות תרבות זמניות במקומות הפינוי, ואפשרו להן להמשיך ליצור ולצרוך תרבות.
 - **היעדר תשתיות מוגנות:** מרכזי תרבות רבים, שבהם אין מרחבים מוגנים (כמו: מתנ"ס תרשיחא), נאלצו להפסיק לחלוטין את פעילותם או לעבור לעבודה מקוונת בימי המלחמה.
 - **העתקת פעילות דרומה:** במהלך המלחמה ארגוני תרבות (כמו: להקת המחול הקיבוצית בגעתון) נאלצו להעביר את פעילותם למקומות מוגנים יותר.
 - **שימוש במבני תרבות למטרות ביטחוניות:** חלק ממבני התרבות הסמוכים לגבול (כמו: הגלריה בכברי) נסגרו ושימשו כבסיסים צבאיים בתקופת המלחמה.
 - **משאבים כלכליים:** המגמות שהתפתחו אחרי השבעה באוקטובר כוללות כמה היבטים בעת ובעונה אחת – קיצוץ במשאבי התרבות והעברת כספים לצרכים שנתפסו חיוניים יותר; ניסיונות לתמוך בתרבות כדי לשמור על הקיים, מתוך הבנת הערך שלה; ועידוד יצירה וצריכה של תרבות כדי לתמוך בפיתוח החוסן הקהילתי בקהילות השונות (כפי שהתרחש במטה אשר). הקרנות הפילנתרופיות ומשרד התרבות הקצו מענקים מיוחדים לשיקום פעילויות שנפגעו, אך המענקים נחו כדלים ומועטים מדי ביחס לצרכים.
2. **השפעת המלחמה על היצירה והזהות האומנותית:**
 - **קרבה לגבול כנושא אומנותי:** הקרבה לגבול נוכחת ביצירות של אומנים מסוימים, כנושא וכמטאפורה, ומשמשת גם תמה שמעצבת קו אומנותי ופעולות תרבות (כמו: "הקירות המצויירים" בשתולה, שהמיקום שלהם נחרט באופן סימבולי גם לפני המלחמה וגם במהלכה כמרחב אומנותי בזירת מלחמה).
 - **יצירה בתגובה למצב הביטחוני:** במהלך תקופת המלחמה התקיימה פעילות שהתכתבה עם המלחמה (לדוגמה: הגלריה בכברי שהציגה תערוכה בשם "קרוב" [קרוב לגבול] ובה אומנים התייחסו לרכס סולם צור "המאיים" ולמצב הגלריה הסגורה).
 - **שיתופי פעולה בחירום:** תנועת תרבות הוציאה במהלך תקופת המלחמה משלחות של אומנים להעברת פעילות למפונים ולחיילים; קרן שלם יזמה את פרויקט "מענק תקווה" באמצעות תיאטרון זיקית שנמצא באזור התעשייה תפן במטרה לסייע למפונים עם צרכים מיוחדים.
 - **פעילות אומנותית ממוקדת הפגה:** ננקטו יוזמות יצירתיות מהירות במטרה לספק מענה מידי לשמירת מורל התושבים במרחב הציבורי (כמו: יצירת "נגרר השמחות" בעכו).
 - **כלי לריפוי ולשיקום:** במהלך תקופת המלחמה התרבות והאומנות נתפסו יותר ויותר ככלים חיוניים וסייעו לעיבוד הנרטיב האישי. גם בתקופה שאחרי הפסקת האש, התרבות נתפסת ככלי שיקומי שמאפשר פיתוח חוסן קהילתי לקהילות החוזרות.
3. **השלכות חברתיות וקהילתיות של המלחמה על תחום התרבות בגליל המערבי:**
 - **פגיעה בנפש ובדינמיקה הקהילתית:** המלחמה יצרה הלם, פחד ואובדן בקרב הקהילה כולה ובתוכה קהילת התרבות. אומנים התקשו לעסוק באומנות בזמן טראומה כה קיצונית. התיאטרון בשלומי, לדוגמה, נסגר ומספר התלמידים בו הצטמצם מ-17 לשלושה. אומנים עצמאיים היו רחוקים ממרחבי היצירה שלהם, מוסדות רבים נסגרו ואנשי הצוות התפזרו למקומות שונים.

• **שינוי תפיסתי לגבי ערכה של תרבות בעקבות הפינוי:** אנשים ששהו בפינוי באזורים שבהם יש היצע תרבותי עשיר יותר הבינו שיש עולם תרבות שחסר להם בצפון. תובנות אלו הובילו למצב שהאוכלוסייה המפונה צרכה הרבה יותר תרבות ממה שהיה מוכר לה, וכך עם החזרה לאחר הפינוי נוצרו צרכים חדשים וציפיות חדשות, שמאפשרות לאוכלוסייה להבין את הערך של התרבות, לבקש, לייצר ואף לדרוש אותה.

• **כאב וזהות מורכבת בשדה התרבות בחברה הערבית:** האומנים הערבים באזור חוו קשיים אישיים וקולקטיביים רחבים, ובכללם מורכבות נוספת הקשורה במציאות של החברה הערבית, באלימות ההולכת וגוברת ובתחושות ההדרה ביחס לחברה הישראלית. אלה החריפו במלחמה. בשדה התרבות התרחשו גם תופעות מורכבות של חוסר רצון לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, בצד תחושות קשות של "עונש קולקטיבי", שכלל ביטול הזמנות של אומנים ערבים (בשל מה שנתפס כחוויה של חוסר אמון וחשש), פרויקטים שהפכו לא רלוונטיים במהלך המלחמה וכיוצא בזה.

חלק ב'

מאפיינים מקומיים ייחודיים לפיתוח אקוסיסטם יצירתי-אזורי

המיפוי והשיחות שהתקיימו עם אנשי מקצוע שונים הדגישו מספר מאפיינים ייחודיים למרחב התרבות והאומנות בגליל המערבי. התיאור כאן אינו מבקש לתאר את כל מה שיש, אלא את התופעות והסוגיות שעלו מתוך המיפוי הנוכחי ויכולות לשמש להיכרות מעמיקה עם האזור.

תשתיות רחבות בתחום התרבות: הפעילות התרבותית בגליל המערבי נשענת על מארג תשתיות רחב ומגוון המשלב גופים מוניציפליים ואזוריים, מוסדות תרבות ותיקים, מרכזים קהילתיים ויוזמות עצמאיות. אשכול גליל מערבי, כגוף, מהווה כשלעצמו עוגן מוסדי מרכזי הפועל לפיתוח תרבות וליצירת תשתית רחבה של פעילות בין-רשויות – בעיקר דרך פעילות מוזיקלית. האשכול מקדם גם שיתופי פעולה בתחומים משיקים עם תחום התרבות, כגון חינוך, רווחה, תיירות ומורשת.

במרחב הגליל המערבי פועלים מרכזים קהילתיים ומתנ"סים המספקים מענה קהילתי רב-גילי, לרבות חינוך בלתי פורמלי. המרכזים הקהילתיים מציעים גם פעילות אומנותית בסדר משתנה (היצע של חוגים, פעילות אומנותית, תערוכות ועוד). בגליל המערבי פועלים גם מוסדות תרבות ואומנות ותיקים בעלי שם ארצי ואף בין-לאומי, ובהם "כפר המחול הבין-לאומי" בגעתון, "קשת אילון" בקיבוץ אילון, "מרכז גוטסמן לתחרויות" בכברי, תיאטרון עכו ופסטיבל עכו הבין-לאומי לתיאטרון אחר ועוד. מוסדות אלה פועלים במקביל ליוזמות נוספות וצומחות.

לצד אלו, וחרף ריבוי הפעילויות, שדה התרבות בגליל המערבי מאופיין בפעילות מקבילה ומפוצלת, עם חיבורים חלקיים בלבד בין הגופים השונים. מצב זה מצביע על צורך בחיזוק מנגנונים אזוריים משותפים שיאפשרו תיאום, שיתופי פעולה ואיגום משאבים. זאת במטרה לבסס תשתית תרבותית אזורית בעלת השפעה רחבה יותר שתעודד צמיחה של האקוסיסטם. החיבור בין תחום התרבות לתחום התיירות בולט במיוחד. ההשקעה בפיתוח רשתות ומנגנונים מחברים בתחום התיירות (כגון: אוצרות הגליל, הרשות לפיתוח הגליל ועמותת זמן גליל מערבי) תורמת, באופן עקיף, לזיהוי נכסי התרבות האזוריים, להשקעה בהם ולהנגשתם לקהל התיירים ולקהל המקומי.

תרבות במרחב הכפרי: קיים הבדל גדול בין המורשת התרבותית המתקיימת בקיבוצים לבין זו המתקיימת במושבים וביישובים הקהילתיים. ניתן לומר **שביישובים הקהילתיים**, בדומה לערים, מתקיימת פעילות שתלויה ביזמים המקומיים וכוללת לעתים פעילות לאומני היישוב, ספריות ומוסדות ייחודיים שקשורים למערכת החינוך או ליוזמות עצמאיות (כמו: גלריה טל בכפר ורדים).

במושבים ניתן לראות מיעוט פעילות תרבות, ואם היא מתקיימת היא קשורה למתנ"ס האזורי או ליוזמות עצמאיות, דוגמת "הקירות המצויירים" בשתולה, או מקום חדש למוזיקה שמוקם במצובה בימים אלו. **בקיבוצי הגליל** בולטת נוכחות חזקה ומערכתית של עשייה תרבותית. ברבים מהקיבוצים באופן מסורתי-היסטורי הושקעו משאבים רבים, והעיסוק בתרבות ובאומנות זכה לחשיבות ולמשמעות רבה. כיום ניתן לראות כיצד הקיבוצים מקדמים ערך של מצוינות בתרבות, חינוך לתרבות והשקעה בתרבות ככלי ליצירת חוסן קהילתי ושימור מורשת.

• **גלריות קיבוציות:** ההתיישבות הקיבוצית הוותיקה מתאפיינת במוסדות תרבות איכותיים, בחזון של השקעה בתרבות ובהכרה בערך האומנות. גלריות קיבוציות ואזוריות הן משאב תרבותי-אומנותי מרכזי בגליל המערבי ומשקפות מורשת עשירה. עם זאת, קיימת בעיה בהנגשת הגלריות לקהל הרחב וקושי בבניית שגרת יצירה המעודדת קשר בין יוצרים.

• **חינוך לאומנות ולמצוינות:** במוסדות רבים העוסקים בחינוך לאומנות (כמו: האולפן למחול בגעתון) התרבות נתפסת כחינוך למצוינות. בתי ספר ואולפנים בקיבוצים מציבים את האומנות והחינוך ההומניסטי במרכז (כמו: מגמות האומנות בבית הספר מנור-כברי).

• **תרבות כבסיס לחוסן קהילתי:** בימי המלחמה התרבות הייתה הרוח והחוסן של הקהילה, ושימשה עוגן למשפחות מפונות ולצוותים שחוו טלטלה. בקיבוצים המפונים - כמו גם באלו שלא פונו - הפעילות התרבותית תרמה לשמירה על החוסן הקהילתי.

תרבות במרחב העירוני: כל המרחבים העירוניים בגליל המערבי, עכו, נהריה, שלומי ומעלות-תרשיחא, מאופיינים בפעילות תרבותית מקומית. ככולם פועלת רשת עירונית של מרכזים קהילתיים, מקומות הכשרה וחינוך לתרבות (מוזיקה, מחול, קולנוע), היכלי תרבות (מלבד שלומי) ומוסדות תרבות ייחודיים בכל עיר. למעלות-תרשיחא, עכו ונהריה יש אירועי תרבות גדולים ופסטיבלים רחבי-היקף המחזקים את הנראות העירונית, התיירות והכלכלה המקומית. בכל הערים מתקיימת פעילות תרבות שקשורה לאומנות במרחב הציבורי.

עם זאת, המיפוי הצביע על מחסור משמעותי במרחבי תרבות, יצירה ופנאי המיועדים לבני נוער ולצעירים, וכן על מדיניות פיתוח תרבות יציבה ברוב הרשויות של האשכול, ובכללן הערים. מנהלי מערכות התרבות מדיגשים את תפיסת התרבות כמרכיב חיוני במעטפת החינוך והרווחה וכבסיס לחוסן קהילתי.

תרבות בחברה הערבית ובחברה הדרוזית: פעילות תרבות ענפה מתקיימת בחברה הערבית ובחברה הדרוזית בגליל. חלקה משקף מסורת ארוכת שנים של מורשת תרבותית מסורתית שהתקיימה באזור. מתוך עושר הפעילויות עלו כמה מגמות משמעותיות שנתייחס אליהן בקצרה: פעילות מוזיקלית ענפה מתקיימת ביישובים ערביים ודרוזים רבים. בירכא, לדוגמה, הקמת הקונסרבטוריון הובילה לשינוי עומק חברתי ותפיסתי. תחום המוזיקה שלא התקבל בעבר על ידי הדת, זוכה כיום להערכה רבה. אנשי דת מגיעים ללמוד או מביאים את ילדיהם. במעלות-תרשיחא פועל מרכז מוזיקה ותיק, וביישוב גרים יוצרים בעלי שם בין-לאומי ומתקיימות מסורות מוזיקליות בנות מאות שנים. מרכזים קהילתיים במיקומים שונים תופסים מקום מרכזי בשדה התרבות בחברה הערבית ומייצרים פעילות קהילתית-תרבותית יישובית. בכפר יאסיף פועלות שתי עמותות פורצות דרך שמאגדות יוצרים ומנגישות תרבות ואומנות לתושבים: "סטודיו ראבעה מורקוס למחול" ו"אבדאע - עמותה לאומנים פלסטיים ערבים".

מגוון זהויות תרבות: בגליל המערבי חיות קהילות עם זהות תרבותית מגוונת הכוללת את התרבות היהודית, התרבות הערבית, התרבות הדרוזית, התרבות הבדואית ועוד. קיימות קהילות חילוניות ודתיות מכל הדתות, וכן קהילות עם שורשים ומסורות מגוונות, שמגיעות מן המזרח ומן המערב.

זהויות אלו משתקפות גם בשדה התרבות המקומי ומאפשרות גישה של תושבים ואורחים מבחוץ לעושר תרבותי ולמפגש בין-תרבותי. בגליל מתקיימת פעילות ייעודית הקשורה לתרבות יהודית.

פעילות כזו מתקיימת בכל היישובים היהודיים וגם בערים המערבות. הפעילות כוללת אירועים רבים הקשורים לחגים יהודיים, ונושאים מאפיינים מסורתיים של תרבות יהודית. אלו מתקיימים במקומות שונים (כמו: היכל שלמה לתרבות ואומנויות הבמה במעלות-תרשיחא). בנוסף, פעילות תרבות מתקיימת גם במוסדות המורשת (כמו: בית הכנסת ומרכז המבקרים רמח"ל בעכו). פעילות של תרבות יהודית מתקיימת גם במרחבים חילוניים למשל באירועים הנערכים בחגים בערים, במושבים, בקיבוצים ובמרחבים ייעודיים (כמו: פעילות מיוחדת בבית מדרש יוצר של תנועת תרבות בנהריה).

קיימת פעילות תרבות שקשורה גם לתרבות הדרוזית בחגים השונים וקשורה למרחבי הדת (כמו: נבי סבאלן בחורפיש). קיימת גם פעילות הקשורה למורשת הדרוזית באתרים שונים במרחב (כמו: בית המורשת הדרוזית בג'וליס). אירועי הכריסמס (חג המולד) ביישובים שבהם מתגוררת אוכלוסייה נוצרית מתקיימים בפסוטה, מעיליא ותרשיחא. בדוגמאות אלו, וברבות אחרות, ניתן לראות כיצד הזהויות השונות באות לידי ביטוי בפעילות תרבות במרחב.

בנוסף לפעילות תרבות המשקפת זהות מסוימת מתוך מגוון הזהויות, ניתן לראות גם בתוך מרחב הגליל המערבי פעילות שמקדמת חיבורים בין קהילות וזהויות שונות. קיימים גופים שהמפגש עומד בלב החזון וההגדרה שלהם (כמו: הגלריה השיתופית בכברי, תיאטרון זיקית בתפן ושלוש תזמורות משותפות המופעלות על ידי אשכול גליל מערבי). מתקיימת פעילות המקדמת מפגש ויצירת מכנה משותף באמצעות האומנות (כמו: פסטיבל "ערבסק" בעכו המתמקד במוזיקה ערבית קלאסית ים-תיכונית ופסטיבל שכנים במעלות-תרשיחא). גם בזמן המלחמה, כשהיה מתח ביטחוני ומורכבות גדולה בין האוכלוסיות היהודיות והערביות, נעשה מאמץ מצד גופים שונים ומצד חלק מהרשויות לשמר את הקשרים בין הקהילות היהודיות לקהילות הערביות בצפון, גם דרך תרבות.

היבטים הקשורים לממסד ולקשר עם הרשויות: מאפייני מרחב התרבות האזורי, כפי שהם משתקפים בקשר עם הממסד המקומי והממשלתי, מצביעים על תלות גבוהה ברשויות, חוסר אחידות בין יישובים ופער בין יוזמות מקומיות עצמאיות ובין הרשויות שבהן הן מתקיימות. בנוסף, שב ועלה הצורך בגיבוש ראייה אזורית מתכללת. תפקיד הרשויות המקומיות הוא גורם מכריע בעיצוב המרחב התרבותי: בעוד שרשויות מסוימות מגדירות את התרבות כמרכיב מרכזי בזהות, בחוסן ובמיתוג הכלכלי ומשקיעות בתשתיות, שיתופי פעולה ופעילות רחבה, רשויות אחרות מעניקות לתרבות תמיכה חלקית בלבד או אף יוצרות חסמים המגבילים את פעילות התרבות בתחומן. קיימים פערים גדולים בין הרשויות בכל הקשור למקצועיות בהובלת תחום התרבות וברשויות רבות אין תפקיד של מנהל/ת מחלקת תרבות. הצורך בחיזוק מנגנוני שיתוף פעולה בין רשויות בכל הקשור לעשייה תרבותית עלה לאורך הראיונות.

המרחב התרבותי האזורי מתאפיין בתלות משמעותית במימון ממשלתי חיצוני, בעיקר באמצעות קולות קוראים, בהיעדר תקציבים ייעודיים וראייה מערכתית ברשויות רבות. דרישת המצ'ינג הממשלתית מעמיקה פערים בין רשויות חזקות לחלשות, והבירוקרטיה הנלווית לתמיכות נתפסת כחסם מרכזי, היוצר חוסר ודאות תפעולי. במהלך אירועי החירום והמלחמה, התרבות קיבלה תפקיד חדש כחלק ממערך החוסן המקומי: רשויות באזורי העימות הפעילו מערכי תרבות רחבים עבור קהילות מפונות ותושבים שנותרו ביישובים, תוך השקעה חריגה במשאבים ושימוש בתרבות ככלי להפגה, תמיכה וחיזוק הקשר בין התושבים לרשות, לצד ניסיון לתמוך בפרנסת יוצרים ואומנים מקומיים.

אוצרות מקומיים ייחודיים

הגליל המערבי משופע בעשייה ובאנשי תרבות מקומיים המובילים אותה. חלק זה מציג מבחר מפעילות התרבות המתקיימת במרחב כדי להמחיש את המגוון והעושר הקיימים בתוך הפסיפס הייחודי של האזור.

• **כפר המחול הבין-לאומי בגעתון:** מוסד ותיק המכשיר למצוינות במחול. המוסד מתחזק קהל מנויים איכותי אזורי למחול, מקדם פעילות חינוכית ביישובים נוספים במרחב ומארח להקות מובילות. להקת המחול הקיבוצית - מהלהקות המובילות בארץ - פועלת בתחומו. במקביל, פועלות תוכניות לשיתופי פעולה בין-לאומיים.

• **מרכז היוצרים בשלומי:** תיאטרון פרינג' עצמאי ותיק ובין-תחומי. המרכז נחשב לפורץ דרך, בייחוד בפרויקט "זרקור" ובעבודה חינוכית עם תלמידים משלומי והסביבה.

• **אומנות פלסטית וגלריות:** מקבץ גדול של גלריות מעיד על זירת התרחשות חזקה בתחום האומנות הפלסטית המקצועית. הנוכחות החזקה הזו במעלות-תרשיחא, בעכו, בנהריה, בלוחמי הגטאות, כברי, חניתה, שלומי ועוד מייצרת נכס משמעותי אזורי משותף. בין הגלריות נציין את גלריה ימה - גלריית רחוב פתוחה שנמצאת בלב התחנה המרכזית בנהריה, גלריה גבול לאומנות עכשווית בחניתה, סדנת ההדפס בכברי והגלריה השיתופית יהודית ערבית בגליל השוכנת גם כן בכברי, מרכז אמנויות וגלריה על שם אפטר ברר במעלות תרשיחא.

• **תיכון מנור-כברי:** משלב חינוך הומניסטי ואומנותי מתוך תפיסה שהאומנות "יכולה להתבונן בצורה ביקורתית על המציאות ויכולה גם לברוא מציאות". תיכון גדול ומוביל ברמה הארצית, הן מבחינת הרמה הלימודית והן מבחינת ההפקות והאירועים שמחברים אל התיכון גורמים נוספים באזור.

• **עמותת אבדאע (כפר יאסיף):** עמותה ותיקה, שהוקמה ב-1994, לקידום אומנות פלסטית במגזר הערבי.

• **מרכז קהילתי בית ג'אן:** מוביל בחשיבה יצירתית וערכית, מקיים פסטיבלי ענק ("כאן זמאן") בהם משתתף קהל רב, כ-15,000 איש, ומפתח מצוינות במוזיקה ובאומנות.

• **ספירה, כליל:** תוכנית מחול עצמאית, חתרנית ואיכותית. הוקמה מתוך צורך ליצור פלטפורמה אלטרנטיבית ליוצרים בצפון ולהנגיש את האומנות לקהל וליוצרים כאחד.

• **סטודיו ראבעה מורקוס למחול:** מרכז מחול חלוצי בחברה הערבית אשר מכשיר תלמידים לבגרות. "המחול הוא השפה היחידה שיכולה לקרב אנשים בלי לדבר".

• **הגליל כמרכז חשוב למוזיקה ערבית:** הגליל המערבי הוא מרכז תרבותי משמעותי עבור מוזיקאים ערבים גדולים ומפורסמים. באזור פועלים שני קונסרבטוריונים מפוקחים (ירכא ותרשיחא) המהווים עוגנים לחינוך מוזיקלי, וכן מספר תזמורות ערביות (מעלות-תרשיחא, ירכא ועוד) ו/או מעורבות ליהודים ולערבים (אשכול גליל מערבי).

• **מועצה אזורית מטה אשר:** מצהירה על הובלה בתרבות בצפון ומשקיעה בהבאת הפקות גדולות לאזור. בלטה בתקופת המלחמה בתמיכה האדירה ליישובים המפונים ולאלו שלא פונו. ניכרת השקעה רבה גם בקשר עם הקהילות, דרך שיתופי פעולה עם ועדות תרבות, הכרה בהון האנושי ונכונות להתפתח ולהשקיע בעבודה עם אומנים מקומיים.

• **חניתה:** בנוסף למרכז חדש עם חנויות ובית קפה, ישנו פרויקט של עמותת "דרך היער" - מרכז למידה לאומנות סביבתית ואקולוגיה מעשית ומשקמת. במרכז מתקיימים קורסים, סדנאות, כיתות אומן ופרויקטים סביבתיים ואומנותיים בשיתוף הקהילה.

• **קשת אילון:** המרכז למוזיקה קשת אילון שוכן בקיבוץ אילון ועוסק בקידום מוזיקאיות ומוזיקאים צעירות וצעירים בכלי קשת. המרכז מארח מוזיקאים מכל העולם לקורסים שונים, וחלק מבוגריו נמנים כיום עם בכירי עולם המוזיקה, כסולנים, כנגנים בהרכבים קאמריים מובילים וכחברים בתזמורות יוקרתיות בעולם.

• **מוזיאון המייסדים במעלות-תרשיחא:** המוזיאון מתאר את סיפור ההתיישבות ואת סיפוריהם של מייסדי העיר, שרובם עולים מצפון אפריקה. המוזיאון ממוקם בשכונת מגורים משנות ה-60 ומאפשר מפגש עם מלאכות שהגיעו מהגולה.

• **הבית המצוייר בשלומי:** הבית המצוייר, המכונה גם "בית עפיה", שבתחומי המועצה המקומית שלומי, היה ביתה הפרטי של עפיה זכריה שעלתה מתימן. עפיה הייתה אומנית שציירה בביתה (ואת ביתה). לאחר פטירתה, ב-2002, הפך המקום לאתר תיירות ומורשת הנמצא בתהליכי שימור.

• **עכו העתיקה:** בעכו העתיקה קיימים אתרים היסטוריים רבי-משמעות המשמשים כמבני מורשת ומתקיימת בהם פעילות אומנותית. בנוסף, בסמטאות העיר העתיקה מופיעה אומנות רבה ומעניינת. המקום כולו משמש גם כמרחב לפסטיבלים ולפעילויות תרבות לאורך השנה.

חלק ג' - אתגרים עיקריים

ממצאי המיפוי ועיבוד הנתונים מצביעים על מספר אתגרים שמעכבים את שגשוגו של האקוסיסטם היצירתית-אזורי.

אתגרי המרחב הגאוגרפי

לצד חוזקותיו של הנוף הגלילי, אתגרי המרחב גדולים. חלק משמעותי באשכול הגליל המערבי מאופיין במרחקים גדולים והפיזור הגאוגרפי מהווה חסם. היבט זה משפיע על נכונות הקהל להגיע לאירועי תרבות. ליקויים בתחבורה הציבורית מצמצמים את הנגישות למוקדי תרבות, בייחוד בקרב צעירים וקהלים מעוטי יכולת. חלק מהרשויות המקומיות ניסו לתת מענה לנושא באמצעות סבסוד מערך הסעות, אך עלותו של פתרון זה גבוהה. חוסר הנגישות מוביל לכך שיישובים פחות נגישים (כמו: אדמית, חניתה ואפק) אינם מושכים קהל לאירועים בהיקפים קטנים.

לריחוק מהמרכז יש היבט נוסף שקשור לעלות פעילות התרבות. המחיר עולה ככל שהמרחק מהמרכז גדול יותר - המחיר של מופעים גבוה יותר בשל עלויות הנסיעה והזמן, ואין מנגנונים יעילים שיפצו על כך. מורכבות ההפקה ומורכבות ההגעה של הקהל מתווספים, אם כן, לעלות הכללית הגבוהה של פעילויות התרבות. בנוסף, גופי יצירה ויוצרים מקומיים משלמים מחיר גבוה יותר על ההשתתפות בפעילויות תרבות שמתקיימות דרומה, בשל עלויות הנסיעה, אובדן הזמן, לינה, שמרטפות והמורכבות הכרוכה בשינוע ציוד ואחסונו.

אתגרים ביטחוניים

היישובים שנמצאים על קו העימות באשכול גליל מערבי חשופים למציאות ביטחונית מורכבת. הדבר בלט במיוחד במהלך מלחמת "חרבות ברזל" ואחריה. הצורך ביציבות ביטחונית נתפס כאתגר מרכזי לחיזוק שדה התרבות. אתגר ביטחוני נוסף, הקשור בתשתיות, הוא שבמוסדות תרבות רבים חסר מיגון שיאפשר המשך פעילות גם בתנאים ביטחוניים מורכבים.

אתגרי נגישות מידע

קיים חוסר בפלטפורמות מסודרות שיאפשרו גישה פשוטה למידע על אירועי תרבות בצפון. ביזור המידע וביזור השיווק מקשים על בחירת המדיה המתאימה להפצת מידע, וכתוצאה מכך ישנו חסך במנגנוני שיווק מותאמים.

אתגרים הקשורים למגוון וחיים משותפים

חסרים מקומות מפגש ורשתות של קשרים שיאפשרו חיזוק של שיתופי פעולה בין יוצרים יהודים וערבים ובין מוסדות התרבות השונים, ובכללם מרכזים קהילתיים. קיים קושי ביצירת תוכן תרבותי שיתאים לשתי הקהילות, כולל חוסר מודעות, היעדר כלים וידע להנגשה תרבותית תוכנית ולשונית של תרבות לקהילות מגוונות.

אתגרים בחברה הערבית ובחברה הדרוזית

חלק מהאתגרים המופיעים כאן רלוונטיים גם לחברה היהודית אך בעוצמה אחרת. חשוב להסתכל על התמהיל הייחודי שעולה מתוך הממצאים לגבי התרבות בחברה הערבית ובחברה הדרוזית.

• **מחסור חמור בתשתיות פיזיות:** מחסור בולט במבני תרבות, מיעוט מתקנים שונים, (כמו: היכלי תרבות) והיעדר השקעה בשיפוץ ובהתאמות מבניות. בנוסף, קיים מחסור במרחבי יצירה ובמקומות מפגש ליוצרות וליוצרים. לעיתים קיימים מבנים פיזיים, אך הם אינם פועלים באופן יציב בשל מחסור בתקציב לתפעול. בהקשר הביטחוני חשוב לציין את המחסור החמור במרחבים מוגנים בתחום התרבות.

• **מחסור חמור בתשתיות חינוכיות:** במקומות רבים אין השקעה ממסדית בחינוך לתרבות, וחסרות מגמות בתחומי האומנות השונים. חשוב להתייחס בהיבט זה לפער ולחוסר השוויון בין הרשויות השונות.

• **היעדר כוח אדם מיומן בניהול תחום התרבות:** ישנו מחסור בכוח אדם בניהול התרבות ברשויות המקומיות ותקציב נמוך לתרבות. מצב זה משקף את חוסר החשיבות המיוחסת לרוב לפעילות התרבותית-ממסדית. השלכותיו של מצב זה מובילות לקשיים ביוזמות חדשות, בעיקר כשיש צורך בתמיכת הרשויות. מוסדות תרבות פועלים ללא תמיכה תקציבית ועקרונית של הרשויות, ופעמים רבות ישנו תנאי לשיתוף פעולה או להגשת בקשות תמיכה דרך הרשות. הדבר מייצר תלות בקרב ראשי המועצות בכל הקשור לקבלת מימון.

• **מערכות יחסים מורכבות:** מערכת היחסים המורכבת של החברה הערבית עם הממסד בישראל בכל הקשור לאפליה, הדרה וגזענות מתקיימת גם בין היוצרים ובין מוסדות המדינה בתחומי התרבות (ובראשם: הרשות המקומית). בכל הקשור לפעילויות תרבות ניכרת לעיתים הימנעות של ממש מעבודה משותפת עם הממסד. במציאות המתוחה של ימינו, עולה קושי ברור בכל הקשור לזהות, למימון ולמרחבי פעולה תרבותיים.

תרבות צעירים

חסרים מענים לצורכי תרבות לצעירים. צעירים מחפשים "סצנה" של תרבות-בילוי ופנאי. אתגר זה משתלב עם הרצון לתמוך בצעירים בכל הקשור לחזרה למגורים במרחב, למניעת הגירה שלילית, ובחלק מהמקרים אף לעידוד התיישבות חדשה.

אתגרי תשתיות

• **היעדר מרחבי יצירה משותפים** ליוצרים וליוצרות מקומיים. היוצרים מעידים על בדידות והיעדר מרחבים לקידום שיתופי פעולה. לעיתים חסרים חללי עבודה (סטודיו) במחירים נגישים. בנוסף, הפעילות התרבותית נקודתית ויש תחושה של פעילות אומנותית מבודדת ומחסור במרחבים שמאפשרים העשרה הדדית, השראה וחברותא.

• **חינוך לתרבות כתפיסה:** לא בכל הרשויות ולא בכל המוסדות קיימת הבנה של חינוך לתרבות כערך, וחסרה מדיניות מגובשת לפיתוח התחום מגיל צעיר. קיימות מגמות אומנות בחינוך הפורמלי ופעילות תרבות של החינוך הבלתי פורמלי, אך מומלץ במחקר-המשך לבדוק את התחומים השונים ואת ההיצע לתושבים לפי היבטים שונים, כמו מרחק גאוגרפי ונגישות למגמות בתחומי האומנות השונים. "החינוך לתרבות לא קיים כמושג בכלל [...]. גם לא מעוגן באסטרטגיה". (יאיר לי ברנס, מעלה יוסף)

• **מודעות לערכה של תרבות ברשויות המקומיות:** ערכה של תרבות משתנה מרשות לרשות. קיימות רשויות שבהן אין ניהול תרבות כלל או שיש ניהול חלקי של התחום. בנוסף, חילופים תכופים של ראשי רשויות מקשים על פיתוח אסטרטגי יציב. עולה צורך ברור בעוגנים שיקטינו את התלות של העשייה התרבותית בהחלטות הרשויות המקומיות.

• **היעדר תכנון אסטרטגי ואיגום משאבים אזורי:** חסרים מנגנונים אזוריים שיסייעו ביצירת מהלכים בין-רשותיים ובין מגזריים ברמה האזורית (מעבר להקמה חד-פעמית של מבנים). כתוצאה מכך, קיים נתק בין רשויות שכנות פעילות. מצב זה מקשה הן על שימוש משותף בתשתיות הן על פיתוח מודלים ברי-קיימה למרחבי יצירה והן על חיזוק יוצרים מקומיים.

• **מחסור בתקציבים וחוסר הכרה בערך האומנות:** מוסדות תרבות חשובים (כמו: להקת המחול הקיבוצית) אינם מתוקצבים דיים על ידי מדינת ישראל. מיזמים (כמו: "פסטיבל תיאטרון אחר") לא מתקיימים בשל היעדר תקציב, ומיזמים של צעירים בתחום המוזיקה לא זוכים למענה מספק.

חלק ד' - המלצות אסטרטגיות

מרחב התרבות באשכול הגליל המערבי מאופיין כיום בכיסים של מצוינות ובמורשת אומנותית חזקה, אך הוא מפוזר, מקוטע וחסר מנגנונים שיאפשרו חיבורים שונים בין השחקנים במרחב הגליל המערבי ובינו ובין המנגנונים הארציים.

1. **יצירה של מנגנונים אזוריים משותפים:** קנה המידה הקטן של הפעילות ואתגרי המרחב מצביעים על כך שפעולות משותפות בתחום התרבות יחזקו את כל שחקניו. פעולות כאלה יעזרו לגבש ראייה מרחבית מערכתית הכוללת איגום משאבים והשקעה משותפת. גוף מתכלל כזה יכול להיות אחראי על פיתוח אסטרטגי, איגום משאבים, יצירת חיבורים בין גופים מקומיים ובין גופים ארציים.

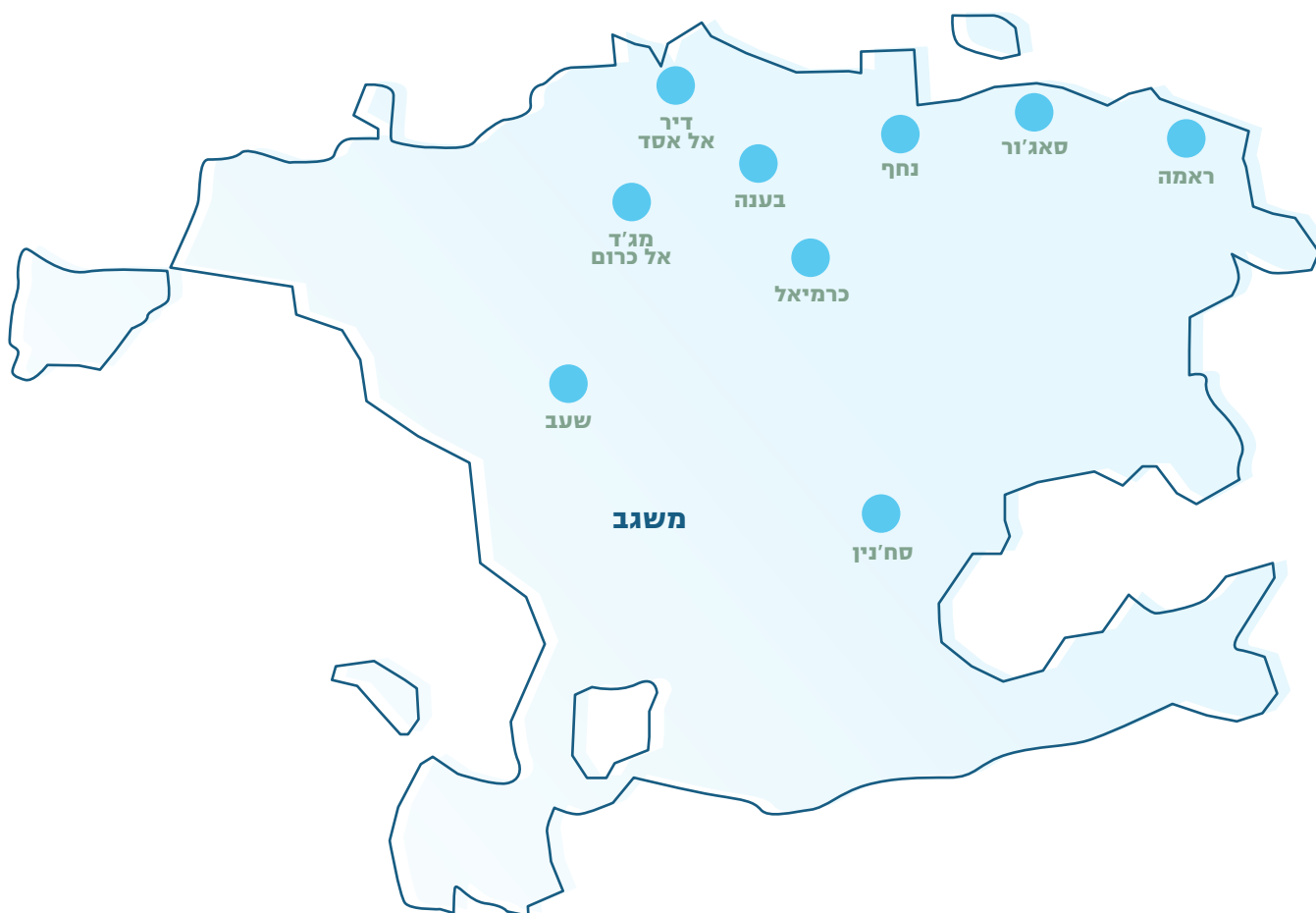
2. **בנייה וחיזוק רשתות ליוצרים עצמאיים:** יוצרים עצמאיים רבים מעידים על היעדר תשתיות לפעולה משותפת ועל תחושת בדידות בצד רצון להיות חלק מקהילה פעילה של יוצרים מקומיים שבה יוכלו גם לקבל מענים קונקרטיים וגם לקבל השראה והעשרה הדדית.

3. **עיצוב מדיניות תרבות מקומית:** היעדר מהלכים של עיצוב מדיניות ותכנון אסטרטגי ברמות ארגוניות שונות מייצר תלות בגורמים חיצוניים שאינם יציבים ואינם יכולים לתת מענה אזורי ומקומי מתאים. פיתוח יכולות אלו בשדה התרבות יחזק את תחום התרבות לטווח הקצר והארוך.
4. **היכרות עם מרחב התרבות בגליל:** חשוב שגופים ארציים, כולל השלטון המרכזי, יפנימו את מורכבות המציאות בשלטון המקומי בגליל. זאת כדי שדרישות בירוקרטיות או מדיניות של מצ'ינג יוכלו להישקל מחדש ולהיות מוחלפות על ידי מנגנוני תמיכה מותאמים יותר. ייתכן שאחד המנגנונים האזוריים המשותפים יכול לייצר באופן קבוע מנגנון של ייצוג הגליל המערבי בתהליכי עיצוב מדיניות וקבלת החלטות שיש להן השפעה עליו.
5. **הדגשת הערך של יוצרים ויזמים מקומיים:** ערך ה"מקומיות" בעיני מובילי תחום התרבות בגליל הכרחי להשרדות ולהתפתחות המרחב. יוזמות מקומיות מחזקות את הצלחת הפעילות לטווח הארוך. השקעה בפיתוח מנהיגות אזורית בתחום התרבות כוללת לא רק יצירת רשתות משמעותיות אלא גם הטמעה של יכולות מקצועיות ותרבות מקצועית במרחב.
6. **קידום מפגשים בין מגוון תרבויות וקהילות דרך תרבות:** כדי לחזק את המרקם החברתי-קהילתי המגוון בגליל, מומלץ לשקול השקעות בפיתוח מרחבים משותפים ליצירה ולצריכה של תרבות בין מועצות ערביות ובין מועצות יהודיות, ולעשות שימוש בשפות אומנותיות חוצות גבולות.
7. **מענה לצעירים:** יש לפתח תשתיות תרבות ופנאי עבור צעירים, המתמודדים עם מחסור במרחבים משותפים, ולגבש פתרונות בתחום התחבורה, המהווה חסם משמעותי עבורם.
8. **הנגשת מידע דיגיטלי:** מומלץ להוביל תהליך פיתוח של פלטפורמות חכמות שיוכלו להתמודד עם חסם המידע המשמעותי באזור. הפלטפורמה יכולה להיות פלטפורמה קיימת שעוברת התאמה או פלטפורמה ייחודית הכוללת מנגנוני הפצה.
9. **פתרונות לנגישות תחבורתית:** השקעה בפיתוח תחום התחבורה הציבורית בצפון היא גם השקעה בתרבות – ונושא זה קריטי. מומלץ להצטרף למאמצים נוספים לחיזוק התחבורה הציבורית.
10. **הקמה ושמירה על מוסדות עוגן אזוריים:** בגליל המערבי קיימים כמה גופי עוגן חזקים וייחודיים, אך גם הם מתמודדים עם אתגרי היומיום. מומלץ לזהות את המוסדות הללו ולייצר תוכניות מחזקות שיושגו על בניית רשתות בין-מוסדיות שבכוחן להוביל שינויי מדיניות משותפים. זאת בצד התמיכה הכלכלית באותם גופים.
11. **פיתוח על בסיס "מקומיות":** יש להדגיש נכסים המושתתים על מורשת תרבותית והיסטורית מקומית, שלהם חשיבות ארצית ועולמית.
12. **חשיפה ציבורית לעשייה אומנותית:** מומלץ לקדם חשיפה רחבה של התרבות והאומנות והוצאתן למרחבים הציבוריים, לרחובות או לגנים הלאומיים במטרה להנגיש תרבות ולקדם מודעות לתחום, כולל ביישובים הערביים והדרוזיים.

אשכול בית הכרם

מחקר זה מבוסס על מיפוי ראשוני של נכסי התרבות והאומנות הנמצאים בבית הכרם. המיפוי הוא כלי הכרחי המאפשר להכיר את פעילויות התרבות והאומנות המתקיימות במרחב גאוגרפי לטובת עיצוב מדיניות.*

אשכול בית הכרם ממוקם בלב הגליל. הוא כולל את הרשויות: כרמיאל, משגב, סח'נין, דיר אל אסד, בענה, נחף, מג'ד אל כרום, שעב, ראמה וסאג'ור. הרשויות יוצרות מרחב בין-מגזרי מגוון, שבו חיים כ-130,000 תושבים (נכון ל-2023). כ-70% מתושבי האשכול הם ערבים (מוסלמים, נוצרים, דרוזים ובדואים), וכ-30% הם יהודים המתגוררים ברובם בעיר כרמיאל וביישובי המועצה האזורית משגב. לצד זהות מקומית ואזורית חזקה והיסטוריה של יוזמה אזרחית, קיימת שונות גדולה בנגישות למשאבי התרבות, בתמיכה מוסדית ובחשיפה לפעילויות תרבות שונות.

* לקריאת פרק המתודולוגיה השלם ראו עמודים: 23-28

תקציר ההמלצות המרכזיות

להלן המלצות עיקריות הנגזרות מניתוח המרחב:

קיים מחסור בתשתיות בסיס בצד היעדר מנגנוני תמיכה ותקצוב יציבים. העשייה התרבותית נשענת ברובה על מתנדבים מקומיים, יזמים ופעילויות בלתי פורמליות. מוסדות מתוקצבים דרך תקנות מוגבלות, אינם נתמכים ישירות על ידי משרד התרבות ולא זוכים למעמד של מוסד מוכר. הדבר יוצר ריחוק מהתמיכה הממסדית במיוחד במרחבים הערביים והדרוזיים. יש לדאוג לצמצום הפערים בין היישובים, ולהשקיע בפיתוח תשתיות תרבות מקצועיות ובמרכזים קבועים שיאפשרו צמיחה ופיתוח לטווח ארוך.

מחסור בתשתיות, פערים והיעדר תקצוב

1

ביישובים השונים מתקיימת פעילות ענפה של יוצרים עצמאיים ויוזמות מקומיות. תופעה זו בולטת בשדה התרבות המקומי. מומלץ לפעול להסדרה של יוזמות אלו מצד המערכות הממסדיות ולהשקיע בתמיכה ממוקדת של יוזמות מובילות.

ריבוי יוזמות קהילתיות עצמאיות

2

ישנם שיתופי פעולה חוצי-מגזרים ורצון ממשי לבנות מנגנונים אזוריים שיחברו בין התרבויות והקהילות. לתרבות ולאומנות יש יכולת ליצור מפגשים כאלו. עם זאת, קיים פער מובנה בין רשויות ומגזרים וחוסר במנגנונים שתומכים בשיתופי פעולה.

פערים בין יישובים וקהילות - לצד הזדמנות למפגש בין תרבותי דרך אומנות

3

לצד החוסר בתשתיות, עולה קריאה ברורה מהשטח ליצירת מנגנוני תיאום, למידה והכרה הדדית בין יוצרים ויזמים שונים. יש צורך במרחבי חשיבה, שפה אזורית משותפת, רשתות אומנים, קואופרטיבים מקצועיים ותשתיות ידע שיהיו נגישים ומעודכנים. יש לדאוג לעשות זאת במהלך ארוך טווח ומתואם שיחבר בין קולות, יוזמות ונכסים.

תשתיות ידע, רשתות מקצועיות ושפה משותפת

4

מומלץ לגבש תוכנית חירום ייעודית לחיזוק הביטחון במוסדות תרבות באזור בית הכרם. על התוכנית לכלול תקצוב להקמת מרחבים מוגנים, מנגנוני תיאום עם רשויות הביטחון וטיפול באלימות ופשיעה בחברה הערבית. חשוב להבטיח פעילות תרבות רציפה שתשמש כמרחב תמיכה קהילתי לחיזוק החוסן האישי והקולקטיבי, ולהגן בפועל על הזכות לתרבות במרחב בטוח ונגיש עבור כל תושבי האשכול.

אתגרי ביטחון

5

חלק א' – תמונת מצב

תרבות ואומנות בבית הכרם: לפני המלחמה ובמהלכה

היבטים גאוגרפיים, נופיים וסביבתיים

אשכול בית הכרם שוכן בלב מרחב הגליל. הנוף של המרחב הגאוגרפי מעצב באופן ישיר את שדה התרבות המקומי. האזור מאופיין בנוף הררי וירוק לאורך השנה, בכרמי זיתים, חורשות, כפרים, עיירות וערים. הנוף הטבעי משמש מקור השראה עמוק ליצירה ומוזמן אפשרויות ייחודיות לעשייה תרבותית שורשית ומקומית. הפסיפס האנושי במקום כולל שילוב רב-תרבותי ייחודי בין חברה יהודית, ערבית ודרוזית.

1. הנוף הגלילי כמקור השראה: נופי בית הכרם מזוהים כגורם משמעותי בהשראה היצירתית של התרבות המקומית. אומנים ויוצרים באזור מתארים את הקצב הגלילי האיטי ואת ההקשר הנופי (כרמי זיתים, לדוגמה) כמרכיבים בלתי נפרדים מהעשייה האומנותית שלהם. תיירות התרבות התפתחה מתוך חיבור למקום, והיא כוללת ביקור בגלריות פרטיות מקומיות, סדנאות אומנות בסטודיואים כפריים, אירועי תרבות במרחבי הטבע והחקלאות ואירועי תרבות משולבים עם קולינריה מקומית לצד סיורים שבהם מתקיים מפגש עם מגוון הקהילות בגליל.

2. מבני התרבות שנוצרו במרחב: המפגש בין הנוף הגלילי ובין המרקם החברתי הרב-תרבותי, יוצר תשתית מורכבת ורב-לשונית המעודדת עשייה תרבותית המחוברת למורשת המקומית. ניתן למצוא באזור אריגה מסורתית (למשל "גונית – מארג חיים" ביודפת), קליעה (למשל הסטודיו של מוחמד זיתון בנחף) אומנות מחזור (למשל המוזיאון האקולוגי בשעב) ויוזמות תרבותיות רבות נוספות שצומחות מתוך ההקשר המקומי-אזורי. הרבה מהפעילות התרבותית באשכול מתקיימת במרחבים קהילתיים, בבתים פרטיים, בסטודיואים ובמבני ציבור מועטים יחסית שהוקצו לתרבות. התרבות נתפסת כהמשך ישיר של החיים עצמם, ופחות כשדה מקצועי מאורגן.

3. אתגרי הפיזור הגאוגרפי ונגישות: הפיזור הגאוגרפי מהווה אתגר בייחוד בשל המרחקים בין היישובים באשכול, היעדר תחבורה ציבורית רציפה וחוסר במבני תרבות מרכזיים קהלים מתקשים להגיע לאירועים מחוץ ליישוביהם. פערי התשתיות בתחום התרבות בין היישובים היהודיים ליישובים הערביים גדולים וישנם יישובים שבהם חסרים מבני תרבות באופן גורף.

שבעה באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל"

אירועי שבעה באוקטובר והמלחמה הממושכת יצרו טלטלה עמוקה במרחב הגאוגרפי והחברתי של אשכול בית הכרם. הם השפיעו באופן ישיר ועקיף על כלל שחקני התרבות באזור, ובכלל זה יוצרים, מוסדות, קהלים ורשויות מקומיות וחיידו את הצורך בבנייה וחיזוק של תשתיות תרבות כחלק מחוסן אזרחי וקהילתי.

1. תרבות ואומנות ככלים להתמודדות ופיתוח חוסן: בעת החירום, במלחמה, התרבות הפכה לכלי משמעותי המסייע להתמודדות קהילתית, למפלט רגשי, לעיבוד הטראומה, לחיבור בין-דורי ולעוגן. ברחבי האשכול התקיימו סדנאות אומנות, ויוזמות שצמחו מתוך תחושת אחריות קהילתית מקומית (למשל במועצה האזורית משגב ובמג'ד אל כרום). עם זאת, הפעילות הענפה לא זכתה תמיד להכרה מוסדית או ציבורית. היא לא תועדה באופן מרוכז, ופעמים רבות גם לא תוקצבה או סומנה כפעילות תרבות, אלא כפעילות חוסן או חינוך. במהלך המלחמה הוצגו

תערוכות אומנות שעסקו במצב הבטחוני ובטראומה הקולקטיבית של השבעה באוקטובר (למשל בבית האומנים בכרמיאל). ובעיני רבים מהמרואינים התרבות קיבלה משמעות נוספת וחדשה ברמה האישית והקהילתית.

2. **השפעות המלחמה על הפעילות במוסדות תרבות:** המלחמה חשפה את שבריריות המרחב הפיזי. פעילות רבה לא יכלה להתקיים כיוון שקיים מחסור בולט של מרחבי חירום שונים במבני התרבות. בשל כך, הפעילות הופסקה פעמים רבות. המלחמה הדגישה את העובדה שתשתיות תרבות באשכול אינן תקניות או ממוסדות ברובן, במיוחד במגזר הערבי.

3. **השפעות על משאבים:** להבדיל מכך שגבר השימוש בתרבות ובאומנות ככלים לחיזוק החוסן הקהילתי, מרואינים רבים ציינו כי במהלך המלחמה הוסטו תקציבים שהיו מיועדים ישירות לתרבות לצרכים אחרים והתרבות נדחקה לתחתית סדר העדיפויות.

4. **כניסה של גופים חיצוניים לטובת פעילות תרבות במקום:** לצד האומנים המקומיים שפעלו בגמישות ומתוך מחויבות קהילתית, נרשמה כניסה של גופים חיצוניים כגון עמותות, גופי סיוע ולעיתים גם משרדי ממשלה, שפעלו לתת מענה חירום לאוכלוסייה דרך תרבות ואומנות. עם זאת, היעדר היכרות ותיאום של גופים אלו עם השטח יצר לעיתים תחושת ניכור, חוסר התאמה או הוצאות כלליות רבות שאינן הכרחיות.

5. **תרבות ואומנות כדרך להשמעת קול ומחאה:** בין אם מדובר על המאבק להחזרת החטופים מעזה ובין אם על הפשיעה והאלימות בחברה הערבית שהלכו והתגברו בתקופת המלחמה, אמצעים אומנותיים אפשרו מרחב למחאה ולביטוי, בייחוד כחלק ממאבקים ציבוריים משותפים.

חלק ב'

מאפיינים ייחודיים לאקוסיסטם היצירתי-אזורי בבית הכרם

המיפוי והשיחות שהתקיימו עם אנשי מקצוע שונים הדגישו מספר מאפיינים ייחודיים למרחב התרבות והאומנות בבית הכרם. התיאור כאן אינו מבקש לתאר את כל מה שיש, אלא את התופעות והסוגיות המרכזיות שעלו מתוך המיפוי הנוכחי ויכולות לשמש להיכרות עם האזור.

פעילות עצמאית

העשייה התרבותית באשכול בית הכרם נשענת על מספר סוגי עשייה. בלטה במיוחד התופעה של יוצרים ויוצרות מקומיים הפועלים מתוך הסטודיו הביתי, החללים הקהילתיים או המרחבים האלטרנטיביים (מתוך עשרות רבות של יוצרים עם סטודיו פעיל נציין כאן לדוגמה את סטודיו "Tin Time" של פולה רייקין מגילון, את סטודיו "נייר וצבע" של שושי שושני ממנוף ואת "ואליד ארט" של וואליד אבו זיד מראמה). יצירתם מגוונת ובעלת זיקה עמוקה למקום, לנוף ולזהות התרבותית של תושבי האזור.

נפח גדול מהעשייה האומנותית מתקיים באופן לא ממוסד כגון: סדנאות קטנות, מופעים בחללים כמו מסעדות או פאבים, אירועים במרחבי טבע וחקלאות וחוגים פרטיים. חלק מעניין בהתרחשות זו הוא ביסוסה על יצירה מקומית. כוחה של עשייה זו מצוי ביכולתה לשקף משהו "גלילי" באופי הפעילות ובאומנות עצמה. החופש ועצמאות הפעילות בולטים, אולם לאורך המיפוי שב ועלה בהקשרים שונים הצורך בהכרה, בתמיכה ובבניית פלטפורמות שיאפשרו יציבות ופיתוח של עשייה זו. כפי שנציין גם בהמשך, קיימות יוזמות שונות לייצר עשייה משותפת במרחב, ולרוב גם יוזמות אלו מגיעות מתוך השטח ופחות מהממסד.

מיזמי תרבות עם נפח פעילות גדול יותר נשענים גם כן על אנשים פרטיים. כך מתגלה מאפיין נוסף של האשכול, והוא נוכחותם של אנשי תרבות רבים הפועלים ללא גב מוסדי. עשייה רבה נשענת על רצון אישי, מחויבות ערכית ואמונה בכוחה של תרבות (למשל "בית המוזיקה ביובלים" – בית ספר שמפעיל תוכנית עשירה עבור למעלה מ-200 תלמידים – מתקיים כעסק פרטי וממשיך לפעול למרות קשיים כלכליים בזכות המחויבות העמוקה של מנהליו. כך גם "מרכז המורשת הערבי – המוזיאון העירוני סח'נין" שמנוהל שנים רבות ברוח התנדבותית מתוך רצון להנכיח את המורשת הערבית-פלסטינית ואת ההיסטוריה המקומית ולהנגיש אותה לקהל הרחב).

תרבות בחברה הערבית ובחברה הדרוזית

אומנם אחד המאפיינים של תחום התרבות בישראל בכלל הוא אי-שוויון וחוסר אחידות בנגישות, בהיצע ובהשקעה הכלכלית בתרבות אך הפערים בין רשויות החברה היהודית לחברה הלא-יהודית בולטים. היעדר התשתיות התרבותיות בחברה הערבית והדרוזית ניכר לעין: כמעט ואין מבני תרבות מרכזיים וקיים מחסור במרחבי יצירה, ביוזמות תרבות, בחינוך לתרבות ועוד. לעיתים כשכבר קיימים מבנים פיזיים הם פועלים באופן חלקי בשל היעדר תקציבי הפעלה. קיים שוני בין היישובים השונים: ברוב היישובים ישנו מרכז קהילתי (מתנ"ס) ובו היצע פעילויות וחוגים, אך רובם אינם רואים בעצמם מוסדות תרבות. לצד אלו, ברוב היישובים לא קיימת מחלקת תרבות במסגרת הרשות, אך בחלקם מתקיימת פעילות מגוונת (כמו למשל בסח'נין ובמג'ד אל כרום). ביישובים מסוימים – הבולטים מביניהם הם היישובים הבדואים במועצה האזורית משגב – כמעט ואין פעילות תרבות ממוסדת כלל.

הפעילות התרבותית הרווחת ביישובי החברה הערבית ובחברה הדרוזית מתבססת על קהילת התרבות המקומית, מוטיבציה של אנשים פרטיים, ועדות תרבות שפועלות באופן עצמאי, לעיתים מתוך פרספקטיבה חינוכית או מתוך הקהילות הדתיות ומוסדות הדת (כגון כנסיות או מסגדים). רוב הפעילות מאורגנת בהתנדבות, תוך התמודדות עם מחסור במשאבים ובתשתיות תומכות שיאפשרו פעילות סדירה. זוהי תופעה נרחבת שמאפיינת הן יישובים קטנים וכפריים והן מרחבים עירוניים. כאשר מתקיימת פעילות כזו, היא נשארת פעמים רבות בגבולות היישוב או מפורסמת דרך קהילות מצומצמות ודרך "יודעי דבר".

תופעות נוספות שקשורות לחברה הערבית והדרוזית כוללות פעילות מוזיקלית ענפה. פעילות זו מתקיימת ביישובים שונים. דוגמה בולטת היא ביישוב ראמה – משם צמחו מוזיקאים רבים ומוכרים (כמו ג'ורג' סמעאן, ומירה עוואד). היא מתקיימת גם באופן עצמאי (למשל במופעי מוזיקה דו-שבועיים במסעדת "ראי") וגם מתפתחת עם מוסדות קהילה, דת, חינוך וחינוך בלתי פורמלי. במג'ד אל כרום פעילות תרבותית מגוונת בתחום התיאטרון (במסגרת המתנ"ס ובמסגרת עמותות נוספות), בנחף מתקיימת פעילות של יוצרים עצמאיים בתחום האומנות הפלסטית ומלאכות היד המסורתיות (לדוגמה: אוסמה סעיד, מחמוד קייס). בשעב, יישוב שנוסף לאחרונה לאשכול רשויות בית הכרם, קיימים שני מוסדות תרבות עצמאיים: המוזיאון האקולוגי וגלריה אל-ג'ליל.

תופעה נוספת היא הפסטיבלים האזוריים הרבים ("כפר ביקרתם?", "בא לי גליל", "ימי ענפי הזית"). מטרתם לעודד תיירות, ומקומה של פעילות התרבות והאומנות הוא ערך מוסף, אך פסטיבלים אלו מאפשרים נראות וחשיפה ליוצרים מקומיים וליוזמות תרבות מקומיות תמונה זו עלתה במיוחד בכל הקשור לתרבות הדרוזית (שם מתקיים גם פסטיבל נוסף בסאג'ור בשם "פסטי-דרוז").

תרבות והשלטון המקומי

המרחב האזורי של אשכול בית הכרם מאופיין בשונות גבוהה בין הרשויות מבחינת השקעה ממסדית בתרבות, מודעות לחשיבות התרבות ותמיכה בפועל בפעילות תרבותית לטווח ארוך. בחלק מהיישובים קיימים גורמים ממסדיים הרואים בתרבות מנוף לחוסן קהילתי, לכלכלה מקומית ולחיים משותפים. ואולם ברשויות אחרות זהו תחום שנמצא במקום נמוך בסדר העדיפויות או תלוי ביזמות פרטית.

רוב הרשויות חסרות תקציב תרבות קבוע או אגף תרבות פעיל. במקרים רבים תחום התרבות מאוגד תחת תחומי החינוך, הרווחה או התיירות. ניכר חוסר יציבות תקציבית, היעדר תמיכה ממסדית וחוסר בהירות במבנה הממשלתי. כל אלה מקשים על בניית תשתיות ארוכות טווח ותכנון שנתי או רב-שנתי. חוסר ההתערבות של הרשויות מאפשר גמישות יצירתית וחופש, אולם מגבלות היעדר התמיכה הן רבות ובאות לידי ביטוי בחוסר משאבים כלכליים, בהיעדר הקצאת חללים, בחוסר יכולת לבנות תשתיות עומק ובהיעדר מנגנונים מתכללים שיאפשרו תכנון מדיניות תרבות רשותית. חיזוק הקשר בין יוצרות ויוצרים מקומיים לרשות, הקצאת משאבים שוויונית בין המגזרים והיישובים והקמת מערכות תומכות הם תנאים חיוניים להיווצרות שדה תרבות אזורי חזק ובר-קיימה.

תרבות בערים של אשכול בית הכרם

עיריית כרמיאל מקדמת תרבות במגוון דרכים, הכוללות הפעלה של "היכל התרבות כרמיאל" המשמש מרכז לצריכת תרבות עשירה עבור האשכול כולו; "פסטיבל המחול כרמיאל" המהווה את אחת מנקודות הציון המשמעותיות בהתפתחות תחום המחול בישראל; הפעלה של בית אומנים ופעילות במסגרת החינוך הפורמלי והבלתי-פורמלי (לדוגמה: "קונסרבטוריון למוסיקה כרמיאל" ובו עושר של עשייה בתחום המוזיקה, כולל כיתות אומן של יוצרים בעלי שם - חלקם בוגרי הקונסרבטוריון, מקהלה ומחנה קיץ לילדים). העירייה גם אחראית על פעילותו של אמפיתיאטרון למופעי ענק. בסח'נ'ן פועל היכל תרבות ותיק, ספרייה פעילה. מתקיימת פעילות של שני תיאטראות ושלוש גלריות שבהן מתקיימת פעילות רבה. בנוסף, בעיר פועל המוזיאון העירוני "מרכז המורשת הערבי".

תרבות במרחב הכפרי

יוזמות תרבות רבות של האשכול מתקיימות במרחב הכפרי. הסיבות להתפתחותן של יוזמות אלו מגוונות וקשורות פעמים רבות למסורות אומנותיות עתיקות (כמו: קליעה, מוזיקה ואף אירועי דת כגון "קריסמס בראמה"). רבות מהפעילויות מתפתחות דרך יוצרים עצמאיים שגרים במרחב ופועלים בתוכו. חלק מהם פעילים בזירה המקומית בלבד אך חלק נכבד מהם פעיל ברחבי הארץ ובעולם. בחלק מהמקרים היוצרים מתארגנים ומובילים פעילות משותפת (כגון אירועי מכירה משותפים, זמניים או קבועים) (למשל יוצרים מקומיים מיודפת והסביבה שמוכרים קבוע במתחם "בואכה" ביודפת כולל אירועים מגוונים שמתקיימים במתחם, אירועי מכירה משותפים של "אומני הר גילון" או יוצרים שמתרכזים ביישוב מסוים ומקיימים אירועי בתים פתוחים או סטודיואים פתוחים). כל אלה מהווים שער לתרבות הנטועה באדמת הגליל. באופן יותר ממוסד במרחב הכפרי מועצה אזורית משגב מובילה פעילות תרבותית ענפה הכוללת את כל תחומי האומנות, וכן: מופעים ב"מרכז קלור למוזיקה ואומנויות הבמה", מרחבי תרבות מקומיים כגון הספרייה

והמתנ"ס ומופעים גדולים יותר תחת כיפת השמיים בפארק אוסטרליה. המרכז הקהילתי במשגב ארגן למשל פסטיבל יצירה מקומית במאי האחרון (2025) בחמישה יישובים במועצה ומארגן פעילויות שונות לקהילות וגילים שונים.

מגוון זהויות תרבות

הפסיפס האתני-קהילתי באשכול בית הכרם הוא עשיר ורחב וכולל ערים, כפרים ויישובים קהילתיים יהודיים, מוסלמיים, נוצריים, בדואיים ודרוזיים. זהו מרחב רב-תרבותי שבו מתקיימות זו לצד זו קהילות ייחודיות, וכל אחת מהן בעלת שפה, מסורת וזהות משלה. התרבות משמשת מרחב אפשרי לתיווך, לקירוב ולגישור בין קהילות. פרויקטים משותפים של אומנים מהמרחב היהודי והערבי ופסטיבלים רב-תרבותיים יוצרים נקודות מפגש בלתי פורמליות, ומבקשים לבנות אמון ולהנכיח נוכחות משותפת במרחב. בפסטיבלים האזוריים, לדוגמה, הקהילות מארחות תערוכות, סדנאות, מופעים ויוזמות קהילתיות בין-דוריות. לעיתים הן גם שותפות למערכי חינוך ותרבות בלתי פורמליים. זהו תמהיל אנושי וקהילתי עשיר ויצירתי שטומן בחובו פוטנציאל לשגשוג תרבותי ולשיתופי פעולה אומנותיים משותפים. עם זאת, קיימים פערים עמוקים בתשתיות, בהשקעה ובנגישות. פערים אלה מאתגרים את תחום התרבות ואת המרקם האנושי והחברתי באזור. רבים מעידים כי שיתופי הפעולה האלה נותרים בסופו של יום חלקיים. הם נשענים לעיתים על גורמים חיצוניים, וניכר כי פערי שפה, חוסר היכרות, חשדנות ותחושות של הדרה מבנית מובילים למציאות של הסתגרות קהילתית.

אוצרות מקומיים ייחודיים

מתוך העושר הגדול שקצרה היריעה מלתאר את כולו אספנו מקבץ של פעילות יוצאת דופן בתחום התרבות, שמייצג את המרחב והייחודיות שלו:

- **תיירות:** ההשקעה בתיירות במרחב אשכול בית הכרם מבוססת על כמה גורמים: הרשות לפיתוח הגליל, ארגונים כמו "זמן גליל מערבי - עמותה לקידום התיירות" ו"אוצרות הגליל", וכן מחלקת התיירות של אשכול רשויות בית הכרם. מחלקה זו מפעילה רשת משמעותית של פעילות דרך פלטפורמה המהווה מרכז של עשייה מגוונת ופעילה בכל הקשור בתיירות, בשם "תיירות ארץ כרמי זית". הרשתות הללו שנועדו לתמוך בתיירות מאפשרות - באופן עקיף - גם צריכה של תרבות וגם חשיפה לתרבות המקומית הייחודית של המרחב. "תיירות ארץ כרמי זית" מוביל את פסטיבל "בא לי גליל" ששם דגש על תרבות מקומית במובנה הרחב, הכוללת: מורשת, שוקים, קולינריה, מפגשים עם אומנים מקומיים וכן פרויקטים משמעותיים אחרים דוגמת "לילות רמדאן", השתלמויות למורי דרך ותיירנים, פרויקט "שבילי בית הכרם" וסיורים המשמשים בפועל כתשתיות שתורמות לשדה התרבות המקומי.

- **גלריה "we art" בכרמיאל:** מרחב עצמאי לאומנים ולאומנות מקומית. הגלריה פועלת להנצחת גבורתה של עמית מן ז"ל שנרצחה בקיבוץ בארי בשבעה באוקטובר 2023. הגלריה פועלת מדי יום, מציגה תערוכות עכשוויות של אומנים מקומיים, מארחת סדנאות קהילתיות ואירועים לקהילת התרבות בכרמיאל והאזור ועם הזמן (כולל בתקופת המלחמה) מרחיבה את פעילותה.

- **כפרים דרוזיים כמוקדים של אוצרות חיה ושימור מסורת:** כפרים כמו סאג'ור וראמה מהווים מאגר חי של תרבות, מסורת וזהות. סיורים, פסטיבלים (כמו: פסטיבל "ימי ענף הזית" או "כפר ביקרתם"), סדנאות יצירה מסורתית, רקמה, קדרות ובישול הם פעולות אוצרותיות שמספרות סיפור מקומי חי שמשקף זהות תרבותית חשובה במרחב המקומי והארצי.

• **היכל התרבות כרמיאל:** נחשב ל"אבן שואבת מרכזית" בתחומי הבמה. המקום נחשב, בכמה מובנים, לאתר הפיזי המרכזי היציב ביותר באשכול מבחינת תשתית קיימת. מלבד מופעים המקום פועל בשיתוף ומקדם תערוכות, אירועי חוצות, מסגרות לאומנים צעירים ועוד. הוא עובד בשיתוף פעולה עם מוסדות נוספים כגון הקונסרבטוריון בכרמיאל שבו מתרחשת פעילות איכותית ומגוונת בתחום המוזיקה (דוגמת מחנה קיץ לילדים, מפגשי כיתות אומן ועוד). הפוטנציאל של המרחב בכרמיאל הוא גם אזורי ויכול לשמש כעוגן תרבותי-חברתי.

• **סטודיואים פרטיים:** אחת מנקודות החוזקה של תושבי האזור בתחום התרבות היא, כאמור, הסטודיואים הפרטיים של יוצרים ויוצרות מכל התחומים. הסטודיואים קיימים בכל האשכול, ובמיוחד ברשויות הערביות ובמועצה האזורית משגב. הרבה מהפעילות מובלת על ידי נשים מקומיות. הסטודיואים מציעים סדנאות, מפגשי אמן.ית, חוגים לכל הגילים, אירועי מכירה וכיוצא בזה. הסטודיו הופך למרחב שמארח תרבות ומאפשר היכרות עם הקהילות במרחב, שכן הם מתקיימים במרחב הביתי. בקיומם הם גם מחליפים את המרחבים הציבוריים החסרים.

• **זהות קהילתית מובחנת ומגוונת:** העושר הקהילתי של מרחב בית הכרם מאפשר לתרבות מגוונת להתקיים ולתת ביטוי לזהויות רבות. חלק מהגיוון נמצא בתוך הגדרות של דת ותרבות (תרבות בדואית, תרבות מוסלמית, וכן הלאה), וחלקו נמצא בתוך אופי היישובים השונים, המושתתים על אופי קהילתי שיש לו גם משמעות בהיצע התרבותי (יישובים או קהילות בעלי אופי דתי בחברה היהודית כמו מורשת, שורשים ואשחר. כך למשל, קהילות שונות בכרמיאל שמייצרות תרבות תורנית או משקפות את רכיבי הזהות הקהילתיים, קהילות דוגמת הררית, שעשירה ביוצרים ויוצרות, קהילות דוגמת יודפת או מעלה צביה שבהן מתקיימת מערכת חינוך בעלת מידה גבוהה של תרבות ואומנות (דוגמת הקהילה האנתרופוסופית וקהילת האימן עם דרך החינוך הייחודית) וקהילות נוספות כגון הקהילה הקטנה של המבדד הנוצרי בהררית.

• **טבע, חקלאות וקולינריה:** פעילות תרבותית רבה מתקיימת במרחבים שמסומנים לעתים תחת הגדרה אחרת, דוגמת מסעדות מקומיות המארחות מופעי מוזיקה, אירועי תרבות כגון אירועים ספרותיים ואירועי שירה ותערוכות (למשל "קפה יודפת" ביישוב יודפת, "אוהל אל עין" ביישוב כמאנה, "חוות רום" בכמון, "ראי" בראמה, "יקב חרשים" בחרשים, "מג'דלה" במג'ד אל כרום, "איתרא" באבטליון ועוד), פאבים (כמו: "הפאבלה" במנוף), פסטיבלים החוגגים את תעשיית היין ושמן הזית וכן אירועים במרחבי הטבע (למשל מופעי מוזיקה בקרחת יער ביישוב חרשים).

• **בית המוזיקה ביובלים:** בית ספר למוזיקה שוכן ביישוב יובלים במועצה האזורית משגב. הוא מונה למעלה מ-200 תלמידות ותלמידים מהאזור כולו, ומופעל באופן פרטי. הוא מציע מסלולי לימוד מגיל צעיר ועד לנוער בוגר וכולל הופעות, תזמורות קהילתיות, סדנאות עם אומנים אורחים וקשרים עם מוסדות אומנות חוץ-אזוריים. הפעילות המוזיקלית יוצרת גשר בין יישובים, דורות ורקעים.

• **היכל התרבות "אל-מג'ד" ומג'ד אל כרום:** היכל תרבות חדש יחסית שהוקם במג'ד אל כרום. ההיכל מהווה מוקד תרבות ערבי-מקומי משמעותי. זהו אחד המקומות הבודדים באשכול שמציע תשתית פיזית מתקדמת לפעילות תרבותית במרחב הערבי. המבנה משלב אולם הופעות, חללי תצוגה וחדרי סדנאות, ומארח פעילות מגוונת: מתאיטרון ועד קונצרטים, מתערוכות אומנות ועד כנסים קהילתיים.

חלק ג' - אתגרים עיקריים

אשכול רשויות בית הכרם מתמודד עם אתגרים מערכתיים עמוקים בתחום התרבות. האתגרים נובעים מהתנאים הפיזיים והכלכליים של המרחב ומהמבנים הארגוניים והחברתיים המכתיבים את אופי התרבות שמסוגלת להתקיים בו. התמונה שעלתה מתוך הראיונות היא של מרחב שנתפס על ידי יוצרים ובעלי עניין כמרחב מוגבל. מצד אחד הוא מאפשר עולם יצירה שאינו תלוי במרכז אלא צומח מתוך המקום, ומצד שני עלה באופן מובהק קושי להתפתח, לייצר יציבות, לקבל תמיכות, להרחיב קהלים, להתארגן ולקבל נראות ומשמעות חברתית גבוהה יותר בעיני הציבור הרחב ועולם התרבות והאומנות הארצי. מתוך ממצאי המיפוי נציין כאן מספר אתגרים מרכזיים שמעכבים את שגשוגו של האקוסיסטם היצירתי-אזורי בבית הכרם.

מחסור במרחבים פיזיים לתרבות

קיימים מעט חללים ייעודיים לפעילות תרבות, כגון: הצגת עבודות אומנות, מופעים, חזרות או פעילות שוטפת. מורכבות זו ניכרת במיוחד ברוב הרשויות הערביות אך לא רק בהן, וחסרים מבנים ייעודיים לתרבות גם בכרמיאל ובמועצה האזורית משגב.

אתגרי נגישות מידע

הנגישות לעולמות התרבות באשכול אינה שווה ואינה מובנת מאליה. קיימים פערי שפה מהותיים. היעדר תקשורת דו-לשונית (עברית וערבית) בשיווק, בפרסומים, בחומרי ההדרכה ובממשקי ההרשמה מונע נגישות מתושבים רבים. האומנים, היוזמים ומנהלי התרבות פועלים ללא מערך שיווק משמעותי וללא חשיפה מחוץ ליישוביהם. אין מערכת מתכללת או לוח אירועים מרכזי שמציג את הפעילות התרבותית בתוך היישובים או במרחבי האשכול השונים.

אתגרי ביטחון

במהלך מלחמת "חרבות ברזל" הרבה פעילויות תרבות לא התקיימו בשל מחסור במרחבים מוגנים במוסדות התרבות. במקביל לכך, אזור בית הכרם מתמודד גם עם אלימות ופשעה מאורגנת בחברה הערבית. הדבר משליך על הביטחון הקהילתי והאישי, פוגע באיכות החיים ובזכות לחיים בביטחון ובכבוד, ובכלל זה בזכות לתרבות. תושבים מדברים על חשש לצאת למרחב הציבורי, בעיקר בשעות הערב, ונמנעים משהייה במרחבים ציבוריים הכללותם, שהם גם מרחבי צריכת התרבות. בצד כוחן של התרבות והאומנות לספק מרחבי תמיכה להתמודדות עם טראומה אישית וקולקטיבית ולשמש כלי אפקטיבי בפיתוח חוסן, חשוב לאפשר מרחבים בטוחים ליצירה ולצריכת תרבות.

נגישות תחבורתית וניידות

ליקויים בתחבורה הציבורית באשכול מובילים לתלות רבה בהחזקת רכבים פרטיים ואינם מאפשרים ניידות בין יישובים לצורכי השתתפות בפעילות תרבותית. בעיה זו קיימת בכל שכבות הגיל - מצעירים בגיל הרך דרך בני נוער, מבוגרים וקשישים. במרכז האשכול נמצאות הערים

כרמיאל וסח'נין, אולם הנגישות אליהן בעייתית בעיקר בשעות הערב בהן מתקיימות פעילויות רבות רבות.

חוסר יציבות תקציבית

ביישובים רבים לא קיימות מחלקות תרבות ייעודיות, ובהתאמה – גם לא תקציבים ברורים ומספקים לתמיכה בפעילויות תרבות או בתוכניות עבודה סדורות לטווח הקצר והארוך. הפעילות העצמאית שמתרחשת במרחב חשובה, אך היא אינה נשענת על תמיכה ממסדית, ועל כן היא חשופה לתנודות חיצוניות כלכליות, בירוקרטיות וביטחוניות המאיימות על יציבותה.

היעדר תשתיות ארגוניות

אחוז גדול מפעילויות התרבות אינו מתקיים במסגרות הרשמיות או שמקבלת תמיכה מועטה מצד הרשות המקומית או המדינה. חלק ניכר מפעילות התרבות מתקיימת דרך יוזמות עצמאיות (עסקים פרטיים או עמותות תרבות) ורבות מהן מובלות על ידי אנשים פרטיים שנחשבים "משוגעים לדבר". היעדר רשתות ומוסדות מייצר מצב של תלות גבוהה באנשים פרטיים ותורם לחוסר יציבות של התחום. לרוב הרשויות באשכול אין את היכולות (ידע, כוח אדם ותקציבים) לייצר מבנה ארגוני שמאפשר את התפתחות התחום. מצב זה קשור הן למנגנוני השלטון המרכזי והן לשלטון המקומי, והוא מהווה חסם מרכזי להתפתחות התחום – התפתחות שתהיה חייבת לכלול השקעה בפיתוח תשתיות ארגוניות מגוונות, כגון רשתות מקצועיות, הכשרות, תמריצים כלכליים, העלאת תקציבי התרבות ועוד.

היעדר שיתופי פעולה ומדיניות תרבות אזורית מתואמת

אין כיום מדיניות תרבות משותפת לחלק נרחב מיישובי האשכול. מדיניות אזורית יכולה להשלים מדיניות מקומית של רשות, במיוחד במרחב שיש בו פוטנציאל אזורי גדול כמו באשכול בית הכרם. בהיעדר חשיבה אזורית על תרבות, ובהיעדר שיתופי פעולה ובנייה של מנגנונים משותפים מתכללים, האפשרויות של תחום התרבות להתרחב ולהתפתח נחלשות: נוצרים חוסרים גדולים, כפל תפקידים ותהליכים, פערי שירות בין הרשויות השונות ובזבוז משאבים. מצב זה מוביל לכך שחסרות (לעיתים באופן מוחלט) מגמות אומנות בבתי הספר, חסרים מבני תרבות בסיסיים ברשויות הגדולות, אין דרישה משותפת מארגונים ארציים או מהשלטון המרכזי להשקיע בתרבות המקומית באופן שיוביל לצמיחתה, וחסרה מקצועיות של כל שכבות התעסוקה במרחב.

חלק ד' – המלצות אסטרטגיות

מרחב התרבות בבית הכרם עשיר בעשייה אומנותית, הכוללת יוצרים רבים תושבי האזור וקהלים שונים המבקשים לצרוך יותר תרבות. בהתאם לעקרונות האקוסיסטם היצירתית-אזורי, בפרק זה נתייחס למספר המלצות אסטרטגיות מרכזיות שעלו מתוך המיפוי.

1. **יצירת מנגנונים אזוריים משותפים:** חוסר היכולת לתכלל את פעילויות התרבות נובע מהיעדר מנגנונים אזוריים משותפים. מנגנונים מסוג זה יכולים להיבנות עם מטרות שונות ועבור קהלים שונים. בעקבות הניתוק היחסי של המרחב ממנגנוני השלטון המרכזי עלה כיוון של הקמת קרן

תרבות אזורית גמישה שתוכל לתמוך בפיתוח אסטרטגי ובקידום יזמות בתחום התרבות במרחב. מומלץ שהקרן תפעל בשתי שפות – עברית וערבית – ותהיה מונגשת לכל תושבי האשכול.

2. **פיתוח מדיניות תרבות מקומית:** מומלץ לגבש מסמך מדיניות תרבות מקומי משותף עם נציגי רשויות, מוסדות תרבות, אומנים וקהילות. חיבורים בין מגזרים וחיזוק מנהיגויות מקומיות יתרמו לטיפוח יוזמות בלתי-פורמליות ולביסוס תשתיות של שותפות, השתתפות וגיוון. כך אפשר יהיה להניח תשתית תרבותית שוויונית, שבמרכזה שייכות וצמיחה תרבותית, קהילתית וכלכלית. ניתן להוביל מהלך כזה מתוך השלטון המקומי או בשיתוף פעולה עם גורמים חיצוניים מקצועיים מתאימים.

3. **השתתפות ומנהיגות אזרחית:** חיזוק המנהיגות המקומית, הקהילתית, המקצועית והאזרחית כחלק משיתופי פעולה בין רשויות, מוסדות, קהילות, יזמים ואומנים. מומלץ לפתח מודלים לשיתופי פעולה אזוריים (למשל תוכניות ריזדנס, מסלולי תיירות תרבותית, הקמה של רשתות מקצועיות של יוצרים ויזמים, עידוד פסטיבלי תרבות אזוריים וכיוצא בזה). מומלץ לפעול לשילוב תרבות במערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית תוך חיבור בין תהליכים שמתרחשים במערכת החינוך ובין פעולות שונות בתחום התרבות, כגון יצירת קשר בין קהילת בית ספר שיש בו מגמת אומנות ובין יוצרים מקומיים באותו התחום. ההשקעה בהון האנושי בתחום התרבות גם היא קריטית להתפתחות התחום ודורשת יצירה של תשתיות מתאימות. ההשקעה בהון האנושי קשורה בפיתוח מקומי של ידע ויכולות שיתכן ואינם קיימים באזור – כמו גם יצירת תנאים נכונים שימשכו את ההון האנושי המקומי שאינו נוהג לפעול באזור. השקעה בהון אנושי קשורה להיבטים של תעסוקה, פיתוח כלכלי, הכשרות מקצועיות, ליווי והדרכה מתמשכים ורשתות של אנשי מקצוע (נטוורקינג). היציבות של שדה התרבות המקומי תלויה באופן רחב בהון האנושי.

4. **תמיכה באנשי מפתח – פיתוח הון אנושי:** חלק גדול מהעשייה התרבותית באשכול מתקיים בזכות התשוקה האישית ורוח ההתנדבות של אנשי תרבות באזור. אלו פועלים מתוך שליחות ולא מקבלים תמורה מספקת כלכלית, מקצועית או מוסדית. מציאות זו יוצרת תלות באנשים יחידים, מונעת התפתחות מערכתית ועלולה להוביל לשחיקה ולקריסה של יוזמות חשובות. השקעה בקהילת אנשי המקצוע בתחום התרבות, ברמות שונות, תתמוך בעשייה שלהם ובקיימות.

5. **רשתות של יוצרים עצמאיים כעוגן:** המיפוי מראה כי יוצרים עצמאיים וגופים יוצרים נוספים מהווים עוגן חשוב לפעילות האומנותית בחברה הערבית והחברה היהודית. השקעה בזירה זו (פיתוח הון אנושי, תמיכה ביצירת רשתות, יצירת הזדמנויות עסקיות משותפות ועוד) מתאימה למרחב אשכול בית הכרם. נכסי התרבות והאומנות בזירה זו הם בעלי ערך רב. הם כוללים יוצרים ויוצרות מקהילות מגוונות שעוסקים בתחומים ייחודיים גם ברמה הארצית (ואף הבינלאומית). ברמה הרשותית ההמלצה היא לראות בקהילת האומנים המקומית נכס שהרשות תרצה לפתח. הרשות יכולה לתמוך באומנים דרך עידוד החשיפה, בניית פלטפורמות מתאימות והעדפה של יכולות מקדמות פעילות תרבותית רשותית (אירועים שונים במוסדות התרבות כגון ספריות, חגים וכו'). היוצרים מצדם מקדמים את הנראות של האזור ומניעים תהליכים שלהם היבטים שונים: מיתוג, תעסוקה, חוסן, התיישבות, צעירים ועוד.

6. **קידום מפגשים בין תרבויות וקהילות דרך תרבות:** המגוון התרבותי של האזור הוא אחד מנכסיו הגדולים, על אחת כמה וכמה בתרבות המשקפת מסורות, סיפורים וזהויות שונות. ההכרה בזהויות המקומיות היא תשתית ליצירת שייכות וחוסן קהילתי-תרבותי באשכול, ובכלל זה יוזמות ותיקות דוגמת עמותת סיראג' בראמה או פסטיבל המחול בכרמיאל לצד השקעה בפיתוח תרבות ביישובים בדואיים במועצה אזורית משגב. הפוטנציאל לשימוש בתרבות ובאומנות לקידום מפגשים בין הקהילות גדול, ונראה שאינו מקבל כיום מספיק מקום.

7. הנגשה ושוויון הזדמנויות בתנאים הקיימים: הסרת חסמים פיזיים, כלכליים, לשוניים ודיגיטליים כתנאי יסוד. זאת על מנת להבטיח נגישות אמיתית לכלל התושבים, ללא קשר למקום מגורים, שפה, תחבורה או מצב כלכלי. תמיכה כזו תצריך הכרה בנרטיבים התרבותיים שונים במרחב כמו גם בשונות ממסדית וארגונית (ולעתים הדבר יכלול גם תמיכה ביוזמות חדשות). בהקשר זה נרצה לציין את מערכת החינוך שמשמשת כערוץ חשוב לפעילות דרך תכניות כמו "סל תרבות" ומגמות אומנות שקיומן חסר במרחב. תמיכה בפיתוח אקוסיסטם מחייבת חשיבה לטווח הארוך וחינוך לתרבות אינו מקבל מספיק ביטוי במרחב.

8. חשיפה ציבורית: אחד האתגרים לפיתוח תחום התרבות הוא הנגשה של ידע. לכן השקעה בפיתוח תשתיות לצריכת תרבות כגון חיזוק מערכי השיווק, התרגום וההפצה, השקעה בפלטפורמות דיגיטליות, קהילות ותפוצה יכולה לקדם את תחום התרבות ברובדים שונים. בהקשר זה חשוב לציין את מערכות החשיפה לתיירות שהתפתחו באשכול רשויות בית הכרם או מופעלות על ידי עמותות נוספות הקשורות בתיירות ויכולות לשמש פלטפורמה חכמה לצריכת תרבות באופן שמחזק את שני התחומים יחד.

9. תשתיות פיזיות ודיגיטליות: מוסדות תרבות חדשים, שיפוץ מוסדות קיימים, פתיחה של מגמות בבתי ספר תיכוניים, תמיכה בפיתוח פעילות של סטודיואים ביישובים וראיה שלהם כנכס תרבות של האזור, מערכות תיעוד ושיווק ועוד. מלבד התהליך הקשור בשיווק, יש הזדמנות לתמוך בפיתוח שדה התרבות שגם לפני המלחמה חסרו לו תשתיות בסיסיות. גם כאן חשוב לציין את ההשקעה הנדרשת במיוחד ביישובים הערביים, הדרוזיים והבדואיים במרחב.

10. אסטרטגיה כלכלית לפעילות תרבות: בתנאים הייחודיים של מרחב אשכול בית הכרם וכדי שפעילות תרבות תוכל לשגשג, היא זקוקה לבניית אסטרטגיה חכמה לפיתוח כלכלי. האסטרטגיה הזו קשורה בהיבטים של תעסוקה ופרנסה, של תעשיות יצירתיות, של הבנת המרכיבים שבהם פעילות התרבות תורמת לאיכות החיים ולהנעה של כלכלה. השיח לגבי תרבות לא עוסק מספיק בתרבות כהזדמנות תעסוקתית, כמנוע לתחומים נוספים כמו תיירות, סביבה ופיתוח עסקי. השקעה בפיתוח יכולות כלכליות של שכבות מקצועיות שונות בתחום התרבות יכולה לחזק את התחום כולו.

11. איכות מקצועית: קידום תרבות שיש לה ערך עבור קהילות אשכול בית הכרם אינו צריך לבוא על חשבון איכות, עומק, מורכבות, מקצועיות או חדשנות בתרבות ובאומנות. השקעה באיכות ומקצועיות חייבת לעמוד בבסיס ההשקעה האזורית בתרבות כהמלצה גורפת שדורשת גם היא חשיבה, תכנון והקצאת משאבים שיאפשרו קיימות.

פרק 5

ניתוח ממצאי המחקר

בכל האשכולות המקומיות מופיעה
כעוגן זהותי וכמשאב מרכזי:
תרבות "צומחת מתוך המקום".
היא נשענת על קהלים מקומיים,
סיפורים אזוריים ומאפיינים
גאוגרפיים-חברתיים ייחודיים.

פרק זה עוסק בניתוח ממצאי המחקר ומטרתו לספק תמונת מצב כוללת של תחום התרבות בצפון בשלושת האשכולות הצפוניים בישראל: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם. במחקר זה השימוש במושג "אשכולות" מתייחס למרחב הגאוגרפי שתחת אשכול הרשויות, לצד השימוש במושג "אשכול רשויות" המתייחס למנגנון. חיבור הנתונים בשלושת האשכולות מראה כי שדה התרבות האזורי הוא פעיל, מחויב ובעל עומק קהילתי. עם זאת, זהו שדה שפועל בתוך מסגרת מתמשכת של מגבלות מבניות מורכבות, תלות גבוהה בשלטון המקומי, היעדר תשתיות מתכללות יציבות ומיעוט מוסדות עוגן.

הדפוס החוזר הוא של מערכת הנשענת במידה רבה על אנשים, יחסים ויוזמות נקודתיות ובמידה פחותה על מנגנונים, מדיניות או מבנים אזוריים מוסדרים. בחלק ניכר מהרשויות והמועצות, השלטון המקומי מתפקד כציר מרכזי – ולעיתים כציר כמעט בלעדי – שדרכו מתווכת העשייה התרבותית: תקצוב, תשתיות, חיבורים קהילתיים ואישור יוזמות. מצד אחד, הדומיננטיות המערכתית שהתפתחה מייצרת קרבה לשטח ולעיתים גם מובילה לפיתוח יכולת תגובה מהירה. מצד שני, היא מובילה בהכרח לעומס, שחיקה ותלות גבוהה בדמויות מפתח. נוסף על כך, וכפי שראינו, קיים שוני גדול בין הרשויות במרחב. היעדר אמת מידה מוסכמת וברורה שרשות מציעה לתושביה בסל שירותי התרבות, מוביל לתלות גדולה ברשויות ולפערים בין רשות לרשות. פערים אלו מובילים לאי־שוויון בין התושבים ברשויות השונות בצפון.

בכל האשכולות המקומיות מופיעה כעוגן זהותי וכמשאב מרכזי: תרבות "צומחת מתוך המקום". היא נשענת על קהלים מקומיים, סיפורים אזוריים ומאפיינים גאוגרפיים־חברתיים ייחודיים. לצד זאת, המקומיות מחדדת גם פערים: בין יישובים שונים, בין מרכזים קטנים לפריפריות פנימיות ובין שאיפה לבניית מסה תרבותית אזורית ובין פיצול קהלים ותשתיות.

בכל האשכולות ניכרת יכולת כלכלית המיוחסת לתרבות כמרכיב בתיירות, בתעסוקה ובמיתוג האזורי. ואולם, יכולת זו אינה ממומשת במלואה בשל היעדר מודלים כלכליים יציבים, תכנון רב־שנתי או תיאום בין־רשותי. התרבות נתפסת כמנוע אפשרי, אך בפועל היא פועלת לרוב במסגרת פרויקטים קצרי טווח התלויים במקורות מימון.

התמונה הכוללת אפוא היא אקוסיסטם המורכב מתשתית אנושית פעילה וחזקה, שלצידה שכבה מוסדית המתקשה להחזיק רצף, למידה, תכנון והמשכיות. כאשר נבחנת העשייה לאורך זמן, ולא באירועים נקודתיים בלבד, ניכר פער בין עומק המחויבות בשטח ובין חולשת המבנים המקיפים אותה.

5.1 מגמות ודפוסים משותפים

מימון ומשאבים

בכל האשכולות ניכר כי קיימת תלות גבוהה הן במקורות התקציבי, שעל פי רוב הם נקודתיים וקצרי מועד, והן בתמיכות רשותיות. אין עדות למודלים כלכליים רב־שנתיים או למנגנונים המאפשרים פיתוח אסטרטגי כלכלי שתומך ביציבות ובהמשכיות המימון. המשמעות היא תנודתיות מתמשכת של העשייה ופיתוח מועט.

תשתיות ומבנים

באשכול גליל מערבי ישנם מוסדות תרבות המתפקדים כעוגנים, בריכוז גדול יחסית. באשכול גליל מזרחי יש מעט מוסדות עוגן. באשכול בית הכרם יש מחסור במוסדות מסוג זה, וכן מחסור בתשתיות פיזיות – הן עבור מוסדות יוצרים (כגון: תיאטראות, מוזיאונים וגלריות) והן עבור מוסדות קטנים ובינוניים המשרתים את קהילת היוצרים ואת הקהילה המקומית. בכל האשכולות חסרה תשתית אזורית מתכללת בתחום התרבות שזה תפקידה הבלעדי.

הון אנושי

בכל האשכולות מודגשת מחויבות גבוהה, מקצועיות ומנהיגות מקומית, לצד עומסים, ריבוי תפקידים, שחיקה ותלות בדמויות מפתח.

שיתופי פעולה ורשתות

קיימים שיתופי פעולה בין רשויות, מוסדות ויזמים, אך הם מתוארים כנקודתיים ותלויי פרויקט. אין עדות לרשת מתחזקת לאורך זמן. מראיונות שהתקיימו עם אנשי מפתח עולה צורך משמעותי בשיתופי פעולה ובהיזוק רשתות לצורך פיתוח תחום התרבות.

נגישות וקהלים

המקומיות מייצרת חיבור חזק לקהילה ומרחיבה את ההיצע והמגוון. מתוקף כך היא גם מרחיבה את הנגישות ומאפשרת לקהלים רחבים להשתתף ולקחת חלק. למקומיות יש, עם זאת, מגבלות של קנה מידה: היא עשויה להדגיש פערים בין יישובים שקיימת בהם תשתית קהילתית וכלכלית מבוססת ובין יישובים שבהם תשתית כזאת טרם התפתחה.

5.2 דפוסים של שונות ופערים

לצד המכנים המשותפים, עולים גם פערים בין האשכולות:

גיוון אנושי ותרבותי

ניתוח הממצאים מראה כי באופן יחסי, בגליל המערבי ובבית הכרם התמה של ריבוי תרבויות וגיוון התפתחה ומהווה מאפיין מרכזי וחשוב של האזור. זאת, לצד מתחים בנושאי זהות, שפה והדרה בתקופות של משבר ביטחוני וחברתי. לעומת זאת, בגליל המזרחי תמה זו פחות נוכחת בשיח המפורש, אך נראה כי היא מתקיימת באופן נקודתי.

חינוך לאומניות

שדה החינוך לאומניות נוכח באופן משמעותי בגליל המערבי. לעומת זאת, בשני האשכולות האחרים הוא כמעט ואינו מיוצג כשדה עצמאי, למעט מקומות בודדים דוגמת "מרכז קלור" בכפר בלום. פער ייצוגי זה משקף גם פער בעשייה בפועל של האשכולות. מומלץ להקדיש מחקרי המשך לנושא זה.

5.3 ניתוח מבוסס עקרונות אקוסיסטם

הניתוח שלהלן עושה שימוש בשפת האקוסיסטם היצירתית-אזורי כפי שהוצגה בפרק הראשון, ומתבסס על המחקר "אקוסיסטם יצירתית-אזורי בנגב המערבי" (לפידות ושות', 2024) ככלי פרשני לניתוח הממצאים שעלו משלושת האשכולות. זאת תוך מבט רחב על אזור הצפון. בכל מקום שבו אין תשתית אמפירית מספקת לתיאור רכיב, קשר או מנגנון – הדבר מצוין במפורש כפער ידע.

מפת הקשרים הקיימים: רשת אנושית פעילה ללא תשתית מתכללת

מהממצאים עולה כי בשלושת האשכולות מתקיימת רשת חיה של קשרים בין שחקנים שונים: שלטון מקומי, מוסדות תרבות, יזמות תרבות ויוצרים עצמאיים. קשרים אלה באים לידי ביטוי בשיתופי פעולה נקודתיים, בהעברת מידע בלתי פורמלי ובהסתמכות הדדית בעת צורך. עם זאת, לא נמצאה עדות לקיומה של רשת מתועדת, מנוהלת או מתחזקת לאורך זמן.

הקשרים מתוארים ככאלה שנשענים במידה רבה על היכרות אישית, על אמון בין אנשים ועל זמינות של דמויות מפתח. במונחים אקוסיסטיים מדובר ברשת בעלת הון חברתי גבוה, המאופיינת בתשתית ארגונית נמוכה. כלומר, קיימת יכולת חיבור בפועל, אך חסרה שכבה מוסדית-מתכללת שבכוחה לאפשר לרשת להתרחב, להתייצב או לשרוד שינויים פרסונליים.

עקרון הסולידריות והערבות הדדית

התנאים הספציפיים בצפון מצביעים על מרחב שמצד אחד מתאפיין בפיזור נרחב וריחוק מן המרכז, ומצד אחר חסרים בו מנגנונים ורשתות התומכים בתפיסה של שיתופי פעולה מקומיים ואזוריים. היבטים אלו מובילים לכך שעקרונות הסולידריות והערבות ההדדית באזור בולטים ומשמעותיים. גישה של ערבות הדדית מאפשרת מרחב של ביטחון, בייחוד במקומות עם מאפיינים דומים לאזורי הצפון. היא מאפשרת לפתח רעיונות, פעילויות והתארגנויות באופן שיתופי ותורמת להבנת האחר ולהזדהות עמו. היא מסייעת גם לבניית סולידריות וערבות הדדית ומתפתחת מתוך הפעילות האומנותית והתרבותית המשותפת. חוזקות אלו משמעותיות כשהן מתרחבות משדה התרבות לקהילות המגוונות בצפון.

צמתים מרכזיים באקוסיסטם: ריכוזיות מוניציפלית ודמויות מפתח

בכל שלושת האשכולות השלטון המקומי מזוהה כצומת מרכזי של האקוסיסטם התרבותי. השלטון המקומי משמש בו-זמנית כמקור למשאבים, כמוסד מארגן, כשחקן מתווך וכשחקן ביצועי. גם שחקנים שאינם חלק מן הרשות – דוגמת מוסדות תרבות, יזמים ויוצרים – מתארים את פעילותם כפעילות המתנקזת אל הרשות המקומית או תלויה בה.

בצד הצומת המוניציפלי עולים צמתים אנושיים נוספים: מנהלים, מנהיגים מקומיים ואנשי תרבות בעלי ריבוי תפקידים. אנשים אלה מתפקדים לעיתים כמתווכים בין תחומים (תרבות-חינוך-קהילה), בין יישובים ובין רשויות. במונחים אקוסיסטיים מדובר במבנה ריכוזי יחסית, שבו ריבוי פונקציות מתנקז למעט צמתים. דפוס זה מגדיל את היעילות בטווח הקצר, אך מייצר פגיעות מערכתית בטווח הארוך.

אזורי בידוד וחוסרים באקוסיסטם

לצד הקשרים הקיימים, הממצאים מצביעים גם על אזורי בידוד ברורים: **בידוד מבני:** היעדר מנגנון מרכזי אזורי, פלטפורמת-אמצע או גוף מתכלל נוכח בכל שלושת האשכולות כאתגר מבני המחליש את האקוסיסטם.

בידוד בין-יישובי: הבידוד יכול להיווצר על רקע מרחק גאוגרפי או מרחק תרבותי. כמו כן, המקומיות החזקה מייצרת לעיתים "איים תרבותיים" – פעילות עשירה בתוך יישוב או מוסד, עם חיבורים מוגבלים מחוצה להם.

בידוד שדות מקצועיים: שדות מסוימים (כגון: חינוך, ממשלה ותיירות) מיוצגים באופן לא אחיד בין האשכולות. לעיתים הם כמעט ונעדרים, גם כשהם פעילים בשטח.

במונחים אקוסיסטמיים, אזורי הבידוד אינם תוצאה של ניתוק מכוון, אלא תוצר של היעדר תיווכים: אין מי "שמחזיק את החיבורים", מתרגם בין שפות מקצועיות או מייצר רצף פעולה אזורי. חשוב לציין כי אין מספיק מידע על חסמים לשוניים, מגזריים או גאוגרפיים כדי לקבוע היקף או עומק של הדרה או ניתוק.

נכסים קיימים באקוסיסטם

הניתוח מצביע על מספר נכסים אקוסיסטמיים שחוזרים בכל האשכולות: **הון אנושי מחויב ומקצועי** – מנהלים, יוצרים ואנשי תרבות בעלי זיקה עמוקה למקום. **הון חברתי** – יחסי אמון, סולידריות ויכולת פעולה משותפת בעת הצורך בין הפרטים. **מקומיות עשירה** – זהות אזורית, סיפורים מקומיים, קהלים מחוברים. נראה שהמלחמה העלתה את הערך בעיני בעלי העניין והקהילות השונות בצפון. **מוסדות תרבות קיימים** – משמשים כעוגנים פיזיים וסמליים לפעילות מתמשכת. קיימים בעיקר באשכול גליל מערבי ובחלק מאשכול גליל מזרחי. חלק מהמוסדות הללו מתוארים, עם זאת, כמוסדות שאינם מגובים במבנים תומכים, במנגנוני למידה או במדיניות ארוכת-טווח.

הון אנושי: זרימה, תקיעות ושחיקה

בכל האשכולות מתואר הון אנושי חזק אך מצומצם. העשייה התרבותית נשענת על מספר מוגבל של אנשים המחזיקים ריבוי תפקידים לאורך זמן. תיאורים של עומס, שחיקה ותלות באדם יחיד חוזרים, בעיקר באשכול גליל מערבי ובאשכול גליל מזרחי. המחקר מראה כי יש מחסור במסלולי הכשרה, מנגנוני חניכה או העברת ידע בין דורות מקצועיים. לפיכך, תהליכי העברת הידע והניסיון המקצועי – החשובים כל כך לשימור של ידע והתפתחות אורגנית של מקום – אינם קיימים בצורה מספקת.

פיתוח כלכלי

הערך הכלכלי של התרבות אינו בולט דיו. הוא לא נמדד ולא נמצא מספיק במודעות הן ביחס לשדה התרבות בכלל הן ביחס לשדות אחרים והן ביחס לשדה התרבות בצפון בפרט. אחת ההשלכות של מצב זה היא שהשקעה בתרבות לא נתפסת כהשקעה בפיתוח כלכלי. לרוב היא נתפסת כהוצאה כלכלית וכמותרות.

הנחה זו מהווה חסם מקומי (וארצי) להשקעה בתרבות, והיא אינה משתקפת במחקרים שנעשו במדינות שונות בנושא תרבות (ראו פרק 1). החשיבה על תרבות כאמצעי לפיתוח כלכלי ו/או על תרבות והערך הכלכלי שלה ושל העוסקים בה היא פעולה שיכולה לתמוך בחיזוק התחום ופיתוחו.

5.4 היבטים בין-לאומיים

בחינה שיטתית של שלושת האשכולות: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם - מעלה כי ההיבט הבין-לאומי כמעט ואינו נוכח בשיח של תחום התרבות בצפון. היעדר זה מהווה ממצא חשוב, בייחוד בשל השימוש בעדשת האקוסיסטם ובחינת חיבורים אפשריים, רשתות וזרימה של ידע.

הבין-לאומיות אינה מהווה רכיב מודע או ממוסגר בתפיסת השדה התרבותי בצפון. היא גם אינה חלק מן השפה המקצועית שבה השחקנים מתארים את עשייתם. הבין-לאומיות לא נתפסת כמשאב וגם לא כיעד או כמרחב פעולה מרכזי, לפחות ברמת השיח והקידוד.

ישנם מוסדות ייחודיים הפועלים בזירה הבין-לאומית, דוגמת "קשת אילון" בקיבוץ אילון או "הלהקה הקיבוצית" בנעתון, ואולם נשאלת השאלה כיצד ההיבט הבין-לאומי משפיע על האזור ומאיר היבטים שונים בו.

פרק 6

מסגרת ההמלצות

שדה התרבות בצפון מתאפיין בריבוי יוזמות מקומיות, פיזור גאוגרפי רחב ומגוון תרבותי וחברתי עשיר, הפועל לצד פערים משמעותיים בתשתיות, במשאבים ובנגישות. זהו שדה הנשען במידה רבה על יזמות קהילתית, חיבורים בין-אישיים והון אנושי מחויב. הוא פועל כמרחב של יצירה, חוסן ולכידות חברתית, אך גם כמרחב שזקוק להשקעה מערכתית, לתיאום אזורי ולמדיניות מותאמת כדי לממש את הפוטנציאל הגלום בו.

ניתן לראות בשדה התרבות בצפון תשתית מאפשרת לפיתוח אקוסיסטם יצירתי-אזורי, שבו החיבורים בין יוזמות מקומיות, מוסדות, קהילות, משאבים ומדיניות מייצרים מערכת מתואמת, דינמית ובת-קיימה הפועלת לא רק להרחבת הנגישות לתרבות אלא גם לחיזוק החוסן הקהילתי, לעידוד יצירתיות מקומית ולעיצוב איכות חיים אזורית ארוכת טווח.

אקוסיסטם יצירתי מתפקד ומשגשג מתקיים כאשר מתקיימים בו בורזמנית הקריטריונים הבאים:

שחקנים	תשתיות	מנגנוני חיבור	ממשל ומשאבים	מערכת לומדת
יוצרים	פיזיות	תיווך	מדיניות	תיעוד
מפיקים	דיגיטליות	רשתות	תקצוב רב-שנתי	דאטה
מוסדות	ארגוניות	שיתופי פעולה	קרנות	מדדים שקופים
רשויות	כלכליות	הפצה	כללי רכש ותמיכה	הפקת לקחים
מתנ"סים	רגולטוריות	הכשרות		
יזמים	משפטיות			
תיירות				
חינוך				
בריאות				

6.1 מחוון

ההמלצות מתמקדות בארבעה צירים מרכזיים המדגישים את תחום התרבות על ערכו, כוחו ונחיצותו ביצירת מרחבי חיים שטוב לחיות בהם. התרבות היא זאת שבכוחה לתת מענה לאתגרי השעה ולהוות מנוע לשינוי, צמיחה וחוסן בצפון.

השקעה באומנות ובתרבות היא השקעה רב-שכבתית, בעלת תשואה ארוכת טווח במישורים השונים: הרוחני, החינוכי, החברתי, הבריאותי והכלכלי. הרחבת מעגלי האימפקט מחייבת עבודה רב-ממדית ומתואמת במקביל.

א. תרבות ואומנות כמרחבים של משמעות, חוויה והתפתחות אישית

אומנות כמשאב אנושי מהותי וכזכות בסיסית לחיים בעלי עומק, חירות ומשמעות.

ציר זה עוסק בתרבות ובאומנות כמרחב של חוויה אישית וקיומית, המאפשרת לאדם פיתוח רגשי, דמיון, השראה, פיתוח חשיבה מורכבת, ביטוי עצמי וחוסן פנימי. האומנות נתפסת כאן לא רק ככלי חברתי או מנוף לפיתוח, אלא כתשתית אנושית חיונית להתמודדות עם מציאות מורכבת, לעיבוד רגשי של משברים, לטיפוח זהות אישית ולחיזוק תחושת החופש, המשמעות ויכולת הבחירה.

הדגש הוא על תרבות ואומנות איכותיות, מגוונות ונגישות, המטפחות חוויות עמוקות ולא-אמצעיות, שמעודדות יצירה חופשית, ומאפשרות לכל אדם מפגש אומנותי משמעותי כחלק מתנאי החיים הראויים בצפון.

◀ **שאלה מנחה:** כיצד ניתן לפתח נגישות רחבה לאומנות איכותית המטפחת התפתחות אישית, חשיבה מורכבת, חוסן רגשי וחוויה משמעותית עבור תושבי הצפון לאורך מעגל החיים?

◀ **מפתח:** משמעות • חוויה • התפתחות אישית • דמיון • השראה • חוסן פנימי • ביטוי עצמי • חירות יצירתית • איכות אומנותית • זהות • נגישות

ב. תרבות כמרחב חברתי-אזרחי רב-תרבותי בצפון

תרבות כמחזקת חוסן קהילתי ותחושת שייכות וכמנגנון לבניית מרחב חברתי משותף, מגוון ודמוקרטי.

ציר זה עוסק בתפקידה של התרבות כמרחב חברתי-אזרחי. התרבות מחזקת קהילות, בונה אמון, יוצרת משמעות וקול מקומי ומאפשרת דיאלוג, שותפות ושיתופי פעולה בין קבוצות אוכלוסייה שונות. התרבות נתפסת כאן כתשתית קולקטיבית לבניית מרחב חברתי אזרחי משותף. היא פועלת לצמצום פערים, לחיזוק הלכידות החברתית, לקידום ערכים של גיוון, שוויון ושותפות, לחיזוק החוסן הקהילתי והביטחון האישי ולשיפור איכות החיים והשלומות (רווחה) במרחב הצפוני.

בציר זה ישנו דגש על עיגון התפיסה של תרבות כתחום ליבה הפועל לפיתוח קהילות, חיזוק זהות מקומית ובניית מרחבים משותפים כחלק בלתי נפרד מתכנון חברתי-אזרחי.

◀ **שאלה מנחה:** כיצד ניתן לחזק את התרבות בצפון כעוגן זהותי וקהילתי המחזק קהילות, מגשר בין אוכלוסיות, בונה אמון אזרחי ומבסס מרחב חברתי-אזרחי משותף ורב-תרבותי?

◀ **מפתח:** קהילות • חינוך • נגישות • הנהגה מקומית • זהות • חוסן • מרחב ציבורי • גיוון • שותפות אזרחית • צעירים • סולידריות • ביטחון אישי

ג. תרבות כתשתית לפיתוח כלכלי ומוביליות חברתית-כלכלית בצפון

התרבות ושדה התעשיות היצירתיות הן קטליזטור לפיתוח כלכלי, תעסוקתי וחברתי.

ציר זה עוסק בפיתוח מקצועי, יצירת תעסוקה, חיזוק רשתות, עידוד יזמות, וכן פיתוח עסקים קטנים ומיזמים תרבותיים וקידום מוביליות חברתית-כלכלית דרך תרבות ואומנות. הדגש על תרבות איננו רק ככלי לפיתוח אישי או חברתי, אלא גם כתחום בעל ערך כלכלי ממש, המייצר הזדמנויות פרנסה, משיכה של משאבים והשקעות, חיזוק הכלכלה המקומית והרחבת השפעתו של הצפון על המפה הארצית והבין-לאומית.

בציר זה ישנו דגש על חיבור בין שחקנים מרכזיים – יוצרים, מוסדות תרבות, יזמים, עסקים, אקדמיה ורשויות למנגנונים שיכולים לקדם מודלים ברי-קיימה לאורך זמן. כמו כן, ישנו דגש על חשיבות הרשתות, החיבורים והשותפויות עם תחומים נוספים המהווים נכסים ייחודיים של הצפון כגון: תיירות, טבע וחקלאות, עסקים מקומיים ותעשייה כמרכיבים מרכזיים לפיתוח כלכלי וקהילתי משולב.

- ◀ **שאלה מנחה:** מי הם השחקנים והזירות שמייצרים ומפתחים את הנכסים הייחודיים בצפון, ואילו מנגנונים ומודלים כלכליים מאפשרים שיתופי פעולה, יציבות, קיימות ואימפקט ארוך טווח?
- ◀ **מפתח:** יוצרים • רשתות • הון אנושי • שיתופי פעולה • איגום משאבים • תעסוקה • חממות • חיבור לשוק • אקדמיה • יזמות • עסקים קטנים • תירות תרבות • אקדמיה • קיימות • טבע • חקלאות •

ד. תרבות כתשתית מערכתית בצפון

מיצוב שדה התרבות כמערכת בת־קיימה המעוגנת בתשתיות יציבות ופועלת באופן אסטרטגי באמצעות עוגנים, מנגנונים ומדיניות.

ציר זה עוסק בהבנת שדה התרבות לא כאוסף של יוזמות ופרויקטים נקודתיים, אלא כמערכת אזורית מורכבת הדורשת תכנון ארוך טווח, תשתיות ארגוניות ומנגנוני פעולה יציבים. הדגש הוא על בניית יכולת מערכתית: חיזוק מוסדות ועוגנים אזוריים, פיתוח מנגנוני תיאום ושיתופי פעולה בין רשויות, ארגונים וגורמי מימון. ובהתאמה – יצירת תנאים המאפשרים לשדה לפעול בקנה מידה מותאם, מתואם ובר־קיימה.

יש חשיבות לפעילות תרבותית קבועה ויציבה גם בקנה מידה קטן. אירועי עוגן הם חשובים, אך הם אינם תחליף לפעילות מקומית רציפה במרחב מבוזר שבו המרחקים גדולים והמקומות הקטנים, היוצרים, הם המוקדים והתשתית היצריתית המקומית.

השקעה בתרבות מחייבת פיתוח הדרגתי וגמיש המבוסס על חיזוק תשתיות מקומיות. לשם כך נדרשת התאמת אסטרטגיות הפיתוח להקשר המקומי ולצמצום הפערים בין מקומיים לחיצוניים.

בציר זה הדגש הוא על הטמעת התרבות בתוך מערכות התכנון, התקצוב והרגולציה – המקומיות והלאומיות – כך שתיתפס כתשתית ציבורית חיונית ולא כתחום שולי או תלוי־פרויקטים. זאת באמצעות פיתוח מדיניות מבוססת נתונים, השקעה בתשתיות פיזיות ואנושיות, יצירת מסגרות מימון יציבות וחיזוק יכולות הניהול, המדידה וההערכה של שדה התרבות האזורי.

- ◀ **שאלה מנחה:** מהם העוגנים, המנגנונים והתשתיות הנדרשים כדי לבסס את התרבות בצפון כמערכת אזורית יציבה, מתואמת, אסטרטגית ובת־קיימה לאורך זמן?

- ◀ **מפתח:** מדיניות • מוסדות • רשויות • מנגנונים אזוריים • תקצוב • נתונים • תשתיות • מימון • רגולציה • שותפויות • עוגנים • קנה מידה • תחבורה •

טבלה מרוכזת

7 תשתיות פיזיות	6 שלטון מקומי	5 הון אנושי	4 יוצרים עצמאים	3 פיתוח קהל	2 מדיניות תרבות מותאמת	1 מקומיות ומנהיגות	
		  	 	 		 	
14 מנגנונים אזוריים	13 טבע, חקלאות ותיירות	12 מגוון ומרחבים משותפים	11 חוסן קהילתי	10 חברה ערבית וחברה דרוזית	9 שיתופי פעולה ואיגום משאבים	8 פיתוח כלכלי- תעסוקתי	
	  	 	 	 	 	 	
תרבות כתשתית מערכתית		תרבות כתשתית לפיתוח כלכלי ולמוביליות חברתית-כלכלית		תרבות כמרחב חברתי-אזרחי רב-תרבותי		תרבות ואומנות כמרחבים של משמעות, חוויה והתפתחות אישית	

6.2 המלצות

1. חיזוק מקומיות ומנהיגות מקומית בצפון

מטרה:

חיזוק התרבות בצפון באמצעות פיתוח מנהיגות מקומית, טיפוח יזמות ופעילות תרבותית משקפת מקום ושילוב ערכים מקומיים במדיניות.

מהלכים אסטרטגיים

- פיתוח מנהיגות מקומית: לטפח בעלי ידע מקומיים שמובילים את התרבות בהתאם לצרכים ולזהות המקום.
- טיפוח יזמות תרבותית: לעודד יזמים מקומיים ולתמוך בתוכניות לפיתוח יכולות, משאבים וכלים.
- עיגון מקומיות במדיניות: לכלול קריטריונים ברורים לתמיכה ביצירה מקומית ולשלב שיתופי פעולה עם קריטריונים היצוניים, תוך שמירה על ייחודיות המקום.
- חיזוק זהות וייחוד מקומי: להבטיח שהתרבות משקפת את האופי המקומי – יישובים, שכונות, טבע, מוסדות מורשת, חקלאות ואומנות במרחב הציבורי.

מהלכים אופרטיביים

- הקמת תוכנית שנתית לפיתוח מנהיגות תרבותית אזורית בצפון הכוללת הכשרה, ליווי ומנטורינג.
- הקמת פורום מנהיגות תרבות אזורי קבוע בצפון, שיתכנס שלוש-ארבע פעמים בשנה, ישמש גוף מייעץ למועצה ולרשויות, ויגבש המלצות מדיניות שנתיות.
- הכרה ולמידה ממנהיגות קיימת, מוסדות ופעילים מקומיים וסיוע בפיתוח מודלים חדשניים שפותחו במקום.
- השקת קול קורא ייעודי למיזמי תרבות מקומיים בצפון, הכולל מענקי התנעה קטנים (seed funding) לצד ליווי מקצועי עסקי-ניהולי למשך שנה.
- פיתוח תוכנית רב-שנתית לאומנות במרחבים הציבוריים באזורים שונים בצפון, בשיתוף רשויות מקומיות, הכוללת מיפוי נכסים מקומיים והפקת לפחות שלושה-חמישה פרויקטים שנתיים מבוססי מקום.
- הקמת צוות היגוי אזורי קבוע למעקב והערכה, שיפרסם דו"ח שנתי על התקדמות בפיתוח מנהיגות ומקומיות בצפון.
- קידום שותפויות עם גופים ציבוריים ומקומיים והשפעה על השלטון המקומי והגופים האחרים באופן פרואקטיבי ולפעול לחיזוק המקומיות והיזמות.

2. פיתוח מדיניות תרבות מותאמת לצפון

מטרה:

עיצוב מדיניות תרבות מקומית מותאמת למרחבי הצפון, שתאפשר לקבל החלטות אסטרטגיות המשכיות ותיאום בין שותפים, תוך ייצוג הצפון ברמה הארצית וחיווק התשתית המקומית ושקיפות מול התושבים.

מהלכים אסטרטגיים

- פיתוח מדיניות תרבות מותאמת למרחבים שונים בצפון: עיצוב מדיניות אשר תיקח בחשבון את האופי הייחודי של היישובים, הרשויות, הקהילות וחתכים נוספים, ותוכל לפעול אל מול אתגרים חברתיים וביטחוניים.
- ייצוג הצפון בתהליכי עיצוב מדיניות ארצית: לפעול מול משרדי הממשלה כדי להבטיח שהמדיניות הארצית משקפת את הצרכים המקומיים ותומכת בשיקום ובפיתוח הצפון.
- התאמת קולות קוראים ומנגנוני תמיכה לצרכים המקומיים: להבטיח שהקולות הקוראים והגופים המממנים מתאימים למאפיינים הייחודיים של המרחב הצפוני ומקדמים את סוכני התרבות המקומיים.
- הגדרת חזון, מטרות ומנגנוני מדידה והערכה מותאמים לצפון: יצירת מסגרת שתאפשר המשכיות ויכולת מדידה גם מול חילופי שלטון, שינויים פוליטיים ומשברים ביטחוניים.

מהלכים אופרטיביים

- איסוף נתונים ממוקדים ומחקרי המשך: איסוף נתונים ייחודיים לצפון וקידום מחקרי המשך על מנת להעמיק בהבנת הצרכים, המשאבים והאפשרויות המקומיות.
- יצירת מסד נתונים פתוח לתושבים: פיתוח פלטפורמה שמספקת שקיפות בנוגע לנגישות לתרבות, השקעות תקציביות וכיווני פיתוח ומאפשרת השתתפות אזרחית בתכנון.
- בניית מנגנוני הערכה ומדידה: פיתוח אמות מידה וכלים שיאפשרו מעקב אחר יישום המדיניות והערכת הצלחתה לאורך זמן.
- תיאום עם משרדי ממשלה וגופים מממנים: להבטיח שההחלטות המתקבלות הן מתואמות, מתחשבות בצפון ומשמרות את המשכיות התוכניות וההשקעות לאורך זמן.
- הטמעת סעיף ייעודי במבחני התמיכה ארציים ומקומיים המחייב הקצאת אחוז מינימלי מהתקציב לפעילות או יצירה מקומית, והוספת מדד הערכה לתרומה לזהות האזורית.

3. פיתוח קהל לתרבות בצפון – חינוך, נגישות ובניית קהילות

מטרה:

הרחבת קהל יוצרי התרבות וצרכני התרבות והאומנות בצפון באמצעות יצירת הזדמנויות לצעירים בקרב קהילות שונות, פיתוח החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, ושיפור הנגישות לפעילות תרבותית בכל הגילים.

מהלכים אסטרטגיים

- יצירת הזדמנויות לצעירים: פיתוח מקומות ופעילויות תרבות מותאמות לגילי 20-30, כולל סצנות פנאי, חי לילה ומרחבים חברתיים מקומיים.
- השקעה בחינוך לתרבות: קידום פעילות בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, כולל לימודי אומנות במרכזים קהילתיים, סל תרבות, מפגשים עם אומנים וסוירים לסטודיואים מקומיים, על מנת לעודד מעורבות וצריכת תרבות מגיל צעיר.
- הרחבה וחיזוק של מעגלי שותפות והקשר הקהילתי: להרחיב את המעגלים וליצור חיבורים בין ערים קיבוצים, מושבים וכפרים כדי לאפשר תרבות משמעותית לכל אדם, לכל גיל מכל עדה ודת.
- פיתוח חינוך מקצועי לאומנויות: השקעה בלימודי אומנויות איכותיים במרכזים המקצועיים הקיימים ופיתוחם של חדשים. ויצירת תשתית חזקה של מורים ומורות איכותיים בתחומי האומנויות שיאפשרו לקדם איכות בקרב בני ובנות נוער במסגרות מקצועיות ברחבי הגליל.
- חיזוק תחום התרבות באקדמיה: פיתוח תוכניות אקדמיות בצפון שיתמכו בהתיישבות, תעסוקה ופיתוח מקצועי, וייצרו השפעה ישירה על המרחב המקומי.

מהלכים אופרטיביים

- השקעה במקומות מותאמים לצעירים: הקמת מרחבים, סדנאות ופעילויות פנאי שמותאמות לצרכים החברתיים והתרבותיים של הצעירים.
- הנגשת מידע לצעירים: פיתוח פלטפורמות מעורבות ושיווק מותאמות לצעירים.
- פיתוח ויישום תוכניות חינוך לתרבות: שילוב אומנויות בגני ילדים, בתי ספר ותיכונים, תוך שימוש במשאבים היצירתיים המקומיים, כולל חיבור לאומנים מקומיים ומוסדות מחקר ואקדמיה. פיתוח מגמות ללימודי אומנויות בבתי הספר.
- שיפור נגישות תחברתית: פיתוח פתרונות תחבורה ציבורית או לוגיסטיקה שתאפשר ניידות בין יישובים לצורכי השתתפות בפעילויות תרבותיות.
- יצירת מסגרות קהילתיות: פיתוח שותפויות בין רשויות, מתנ"סים, מוסדות תרבות ויוזמות עצמאיות כדי להרחיב את המעגלים ולהנגיש את התרבות לקהלים מגוונים.
- פיתוח כוח הוראה לאומנות: איתור והכשרה של מורים ומורות מובילים בתחומי האומנויות השונים. תוך יצירת תשתית כלכלית וקהילתית שתסייע להם להתבסס בצפון.
- חיבור בין אקדמיה ומרחב מקומי: תוכניות אקדמיות בתחום האומנויות שיאפשרו פיתוח מקצועי, תעסוקה והשפעה על התוכן המקומי, תוך יצירת סינרגיה עם הרשויות והקהילה.
- פיתוח מודלים ניידים אזוריים קבועים העובדים בשגרות פעילות שנתיות במטרה לצמצם את חסם הנגישות הגבוה במיוחד בגליל המזרחי-גולן.

4. חיזוק יוצרים עצמאיים מקומיים בצפון

מטרה:

פיתוח היוצרים המקומיים כמי שמהווים את ה"האבים" היצירתיים ואת התשתית התרבותית במרחב. בדגש על אזורים מרוחקים שבהם יש חוסר בארגונים מוסדיים. חיזוק ופיתוח יוצרים

וקהילות יוצרים עצמאיות וחזקות בצפון באמצעות הכשרות, תמיכות ייעודיות, מרחבים פיזיים וכלים כלכליים, תוך קידום מקצועיות וחיבור לאקוסיסטם המקומי.

מהלכים אסטרטגיים

- חיזוק רשתיות מקצועית בקרב יוצרים: פיתוח וחיזוק רשתות של קהילות יוצרים, תמיכה ביציבות ובהרחבה של הקהילות הקיימות.
- פיתוח אופק מקצועי: מסלולי המשך לבוגרי מגמות אומנות למניעת הגירה שלילית.
- הקמת מרחבים קהילתיים: "בתי יוצרים" עם סטודיואים, סדנאות וניהול מקצועי.
- קידום מקצועיות ואיכות: טיפוח כישורים, סטנדרטים גבוהים וחשיפה לזירה הארצית והבין-לאומית.
- אסטרטגיה כלכלית ליוצרים: פיתוח מיומנויות עסקיות והעצמת היוצרים כעסקים קטנים.
- חיזוק רשתות וקישור למוסדות: יצירת פלטפורמות ורשתות חזקות שיחברו יוצרים למוסדות תרבות ומרכזים קהילתיים.

מהלכים אופרטיביים

- תמיכות וקולות קוראים: מענקים והזדמנויות מימון ליוצרים מקומיים לפיתוח מקצועי וחשיפה מקומית ארצית ובין-לאומית.
- הקמת מרחבי יצירה: חללים משותפים ופרטיים במחיר נגיש עם תשתיות ניהול.
- ליווי והכשרות מקצועיות: סדנאות, מאיצים והממות לפיתוח איכות אומנותית וקריירה מקצועית. פיתוח כלכלי כעסק קטן, שוק, מיתוג ומיומנויות ניהול.
- קישור לרשויות ומוסדות: שיתופי פעולה לחיזוק היוצרים באקוסיסטם המקומי.
- פיתוח רשתות אומנים: ביסוס פלטפורמות חזקות לחיבור היוצרים והעמדת רכזת אזורי שזה תפקידו.

5. פיתוח הון אנושי בתרבות בצפון - מקצועיות, יזמות ורשתיות

מטרה:

לחזק את ההון האנושי בתחום התרבות בצפון באמצעות פיתוח מקצועיות, קידום יזמות והקמת רשתות מקצועיות, כדי לבסס אקוסיסטם יצירתי ויציב באזור.

מהלכים אסטרטגיים

- פיתוח מקצועיות: יצירת מסלולי הכשרה מותאמים לשכבות שונות בשדה התרבות - יוצרים, מנהלים, מפיקים ואנשי חינוך - כדי להטמיע ידע עדכני ולשפר את יכולות התפקוד בשטח.
- קידום יזמות: תמיכה ביוצרים ובאנשי מקצוע לחשיבה כלכלית, פיתוח מיומנויות ניהול ועצמאות מקצועית והענקת תמריצים למורים ולאנשי הוראה מקצועיים במוסדות האומנות בצפון.
- חיזוק רשתיות מקצועית: פיתוח רשתות בין אנשי מקצוע, מוסדות וקהילות שונות כחלק מההשקעה בהון האנושי כדי ליצור שיתופי פעולה, למידה הדדית והזדמנויות חדשות.

• חיבור בין שכבות והיבטים שונים: להבטיח ששכבות שונות בשדה – אומנים פלסטיים, מוזיקאים, יוצרים מתחום הבמה, יזמי תרבות ואנשי חינוך – יוכלו לפעול יחד במסגרת רשתות מקצועיות תומכות.

• חשיבה עסקית וכלכלית: שילוב מיומנויות אישיות, תעסוקה ונטוורקינג עסקי כחלק בלתי נפרד מהשקעה בהון האנושי.

מהלכים אופרטיביים

• מסלולי הכשרה והכשרות ייעודיות: פיתוח תוכניות לימוד והדרכה מותאמות לצרכים ספציפיים של שכבות שונות בשדה התרבות בצפון.

• תמריצים למורים ואנשי הוראה: עידוד זמינות והשתתפות של אנשי מקצוע איכותיים במוסדות האומנות, כולל מענקי תמריץ או הטבות אחרות.

• פיתוח רשתות ותיאום מקצועי: יצירת פלטפורמות לרשתות בין יוצרים, מוסדות תרבות, רשויות וקהל, כולל מרחבי למידה, חשיבה משותפת ושותפויות כלכליות.

• חיבור לאקדמיה ומוסדות חינוך: מינוף מוסדות אקדמיים ומוסדות חינוך לפיתוח מקצועיות ולחיזוק חינוך לתרבות.

• קידום ידע, למידה והכרה הדדית: טיפוח חלוקת ידע, שפה מקצועית משותפת ושיתופי פעולה שיתרמו לחיזוק הקהילה התרבותית בצפון.

• פיתוח מיומנויות יזמות עסקית: תמיכה בפיתוח עסקי ויזמות בקרב בעלי מקצוע שונים עצמאיים ובקרב המוסדות, כולל חשיבה על תעסוקה ושיווק מבוסס רשת.

6. חיזוק השלטון המקומי בתחום התרבות בצפון

מטרה:

לפתח ולחזק את מעורבות השלטון המקומי בתחום התרבות בצפון, באמצעות אסטרטגיה רשותית ומדיניות מסודרת, הרחבת המעגלים והנגשת ידע וכלים לרשויות, כדי להבטיח המשכיות, איכות והשפעה רחבה של התרבות בקהילה. יש לשים דגש על רשויות ערביות ודרוזיות ורשויות חלשות.

מהלכים אסטרטגיים

• העלאת המודעות לחשיבות התרבות בקרב בעלי עניין ברשויות: פיתוח תוכניות שמדגישות את ערך התרבות ותרומתה לאיכות חיים ולרווחת התושבים לצד תרומתה הכלכלית.

• פיתוח אסטרטגיה ומדיניות רשותית: בניית תוכניות שנתיות ורב-שנתיות שיאפשרו תכנון מסודר, קביעת מטרות ומדדי הצלחה.

• מעורבות והשקעה ישירה של השלטון המקומי: קידום פיתוח יצירה ויוזמה עצמאית והשקעה בתחום התרבות במקום הסתמכות על גופים חיצוניים בלבד.

• התמודדות עם פערים ושיוויון הזדמנויות: זיהוי רשויות חלשות ופיתוח מנגנונים שיאפשרו להן להשתלב באופן שוויוני בתמיכה ובתוכניות התרבות.

• חיזוק ממד האזוריות: יצירת תוכניות שמגיבות לצרכים ספציפיים של רשויות ויכולות להשתלב במהלכים אזוריים משותפים.

מהלכים אופרטיביים

- יצירת מסגרות הכשרה והנחיה לרשויות: הנגשת ידע, כלים מקצועיים וליווי בתהליכי הגשת קולות קוראים ופנייה למשרדי הממשלה.
- קידום שותפויות בין רשויות: פיתוח תכנון משותף, איגום משאבים, פיתוח קהלים וחיזוק האזוריות.
- קידום שותפויות בין רשויות וגופים מקומיים: עידוד שיתופי פעולה עם מרכזי תרבות, מוסדות תרבות וארגונים נוספים מקומיים להרחבת ההשפעה והנגישות.
- קשר עם השלטון המרכזי: פעילות מול משרדי הממשלה כדי להבטיח קריטריונים מותאמים ותמיכה שמקלה על פיתוח הפעילות התרבותית בצפון.
- פעולות רשותיות להרחבת מעגלי קהלים: קידום נגישות תרבותית לכל גיל ולכל תושב.
- תמיכה בפיתוח חינוך לתרבות: שילוב מהלכים שמחזקים תעסוקה ופיתוח קהל, כחלק מהאסטרטגיה הרשותית לטווח ארוך.
- פיתוח שדרת הניהול: פיתוח מיומנויות מקצועיות בקרב מנהלי תרבות ברשויות המקומיות, במתנ"סים ובמרכזי התרבות המנהלים בפועל את תחום התרבות ברשות.

7. השקעה בתשתיות פיזיות לתרבות בצפון

מטרה:

לחזק את התשתיות הפיזיות לתרבות בצפון על ידי הקמה, חידוש ושדרוג מוסדות קיימים, יצירת מוקדים חדשים ליצירה והגברת הנגישות והשוויון, תוך תמיכה במגוון שימושים וגמישות לצורכי הקהילה. יש לשים דגש על קנה מידה מותאם למרחבי הצפון השונים. קטן לצד בינוני וגדול.

מהלכים אסטרטגיים

- חיזוק מוסדות עוגן: חיזוק מוסדות מקומיים יציבים והקמה של חדשים שיהוו בית לאומנויות, קהילות ועיסוק בזהות המקומית והקהילתית.
- הרחבת היצע התשתיות: השקעה ביצירת אולמות, גלריות, חללי חזרות וחדרי סדנאות שיאפשרו פעילויות מגוונות ויצירת מוקדים חדשים ליצירה.
- גמישות שימושית: תכנון תשתיות רב-תחומיות שיאפשרו התאמה לצרכים משתנים של קהלים שונים ותמיכה באפשרויות כלכליות מגוונות.
- מיגון התשתיות הקיימות: השקעה במיגון מבני התרבות הקיימים כדי להבטיח רציפות פעולה ושימוש בטוח.

מהלכים אופרטיביים

- מיפוי צרכים ומוסדות קיימים: שימוש במידע ממחקר ומיפוי כדי לזהות פערים ולהתמקד במוסדות בעלי פוטנציאל חיבור לקהילה.
- שדרוג והרחבת מבנים קיימים: השקעה בחידוש אולמות, חללים יצירתיים וחדרי סדנאות כדי לאפשר הרחבת פעילות.

- פיתוח תשתיות רב־שימושיות: יצירת חללים שניתנים להתאמה לפעילויות שונות ולצרכים משתנים של הקהלים המקומיים.
- פיתוח ספריות: להרחיב או ליצור ספריות במרחבים מרוחקים כמרכזי תרבות, מפגש ופעילות קהילתית.
- מיגון מבנים קיימים: הבטחת שימוש בטוח וקיימות ארוכת טווח של התשתיות הפיזיות.

8. פיתוח כלכלי, תעסוקתי ותיירותי לתרבות בצפון

מטרה:

לחזק את תחום התרבות כמנוע צמיחה אזורי בצפון דרך פיתוח יזמות, חשיבה כלכלית בת־קיימה, חיבור למגזר העסקי, לתיירות והחקלאות ולתחומים נוספים, והנגשת משאבים ותמיכה ליוצרים, מוסדות וקהילות. תוך רגישות למתח שבין עבודה עם כוחות מקומיים לחיצוניים. בדגש על הערך והתשתיות שישארו אחרי התערבות. ויצירת ערך כלכלי לכלל השחקנים במרחב שבו הוא פועל באקוסיסטם המקומי.

מהלכים אסטרטגיים

- פיתוח הדרגתי וגמיש המבוסס על חיזוק תשתיות מקומיות. לשם כך נדרשת התאמת אסטרטגיות הפיתוח להקשר המקומי ולצמצום הפערים בין מקומיים לחיצוניים.
- פיתוח יזמות תרבותית: מיפוי החסמים והאתגרים, השקעה בפיתוח כלים, תמיכה והבנת מרכיבים ייחודיים של יזמות עסקית וחברתית בתחום התרבות.
- לאפשר פיתוח בקנה מידה מותאם, במרחב מבוזר בו המרחקים גדולים יש חשיבות לפעילות תרבותית קבועה ויציבה גם בקנה מידה קטן. יזמויות קטנות ויוצרים הם שמהווים ההאבים והתשתית היצירתית המקומית. זאת לצד פיתוח יזמות בקנה מידה בינוני וגדול.
- חיבור רב־מגזרי לפיתוח כלכלי: שיתופי פעולה עם תיירות, חקלאות, תעשיית הפודטק ותעשיות נוספות כדי למנף ערך כלכלי וקהילתי.
- חשיבה כלכלית בת־קיימה: עידוד שימוש במשאבים מקומיים וחיזוק הכלכלה התרבותית המקומית.
- פיתוח תעסוקתי והון אנושי: חיבור בין יוצרים מוסדות ויזמות תרבות לתעשייה והייטק ומוסדות אקדמיים.
- מדידה ומחקר כלכלי: איסוף נתונים, הערכת תרבות בהיבטים כלכליים ופיתוח מודלים מותאמים לצפון.

מהלכים אופרטיביים

- תמיכה ביוצרים, יזמים ובעסקים קטנים: פיתוח ונתינת מענים לחסמים הספציפיים שמופּו, לצד מענקים וליווי והדרכה לפיתוח כלכלי.
- פיתוח מודלים רב מגזריים ברי־קיימה: פיתוח מסגרות הכשרה כגון מאיצים חממות והאקתון לעידוד והצמחה של יזמות ומודלים חדשים.

- מסלולי עידוד והצמחה של יוזמות רב-מגזריות: מענקים, תמריצים, הלוואות בתנאים מיוחדים וליווי והדרכה לפיתוח כלכלי.
- חיבור לרשתות קיימות: שימוש באירועי תיירות, חקלאות ואתרי מורשת ליצירת חבילות תרבות-כלכלה.
- מדידת הערך הכלכלי: ביצוע מדידה והערכה שוטפת להערכת התרומה הכלכלית של תחום התרבות.

9. פיתוח שיתופי פעולה ואיגום משאבים

מטרה:

לחזק את שדה התרבות בצפון באמצעות טיפוח שיתופי פעולה, איגום משאבים והעצמת קהילות מקצועיות.

מהלכים אסטרטגיים

- פיתוח יכולות שיתופי פעולה: חיזוק מיומנויות אסטרטגיות לזיהוי שותפים, הגדרת מטרות, חיפוש בסיס לפעולה משותפת והטמעת ערך השותפות.
- יצירת תמריצים ושיטות עבודה: עידוד מוסדות ובעלי עניין לשיתופי פעולה באמצעות פרקטיקות וכלים מובנים.
- חיזוק קהילות מקצועיות: פיתוח רשתות מקומיות בשכבות השונות של ההון האנושי כדי לאפשר ולתמוך בשיתופי פעולה מגוונים.

מהלכים אופרטיביים

- הדרכה והכשרה: מתן הכשרות בתיאוריה ובפרקטיקה של שיתופי פעולה למוסדות ולבעלי עניין.
- תמיכה במיזמים משותפים רב-מגזריים: פיתוח פרויקטים שמאגדים משאבים ויוצרים קשרי עבודה בין גורמים שונים.
- חיזוק מעגלים קיימים: חיזוק קשרים בתוך הקהילה המקצועית המקומית כדי להבטיח המשכיות של שיתופי פעולה.

10. פיתוח וחיזוק התרבות והאומנות בחברה הערבית ובחברה הדרוזית

מטרה:

פיתוח והרחבת התשתיות התרבותיות והגברת הנגישות לצריכה וליצירה של תרבות ואומנות בקרב החברה הערבית והחברה הדרוזית בצפון. זאת תוך חיבור למורשת המקומית, חיזוק הקהילה ופיתוח מקצועי מותאם. יש לשים דגש על קנה מידה מותאם למרחבי הצפון השונים. קטן לצד בינוני וגדול.

מהלכים אסטרטגיים

- הרחבת נגישות ושוויון: פיתוח תשתיות תרבות (ראו המלצה על חיזוק מוסדות מקומיים קיימים והקמת חדשים) שמותאמות להיקף האוכלוסיות הערבית והדרוזית, במיוחד באשכול בית הכרם והגליל המערבי.
- חיבור למורשת ולמסורות: טיפוח התרבות המקומית הקשורה לדת, מסורת וקהילה כחלק מעוגני התרבות בצפון.
- פיתוח מקצועי: פיתוח עתודה מקצועית שתחזיק את שדרת ניהול התרבות.
- פיתוח חינוך לתרבות ואומנות: קידום חינוך לתרבות בחברה הערבית והחברה הדרוזית, כולל תמיכה בידע וכלים להתמודדות עם פערי שפה ומימון.

מהלכים אופרטיביים

- פיתוח מוסדות: חיזוק מוסדות מקצועיים מקומיים והקמה של חדשים.
- פיתוח הון אנושי מקצועי: פיתוח תוכניות הכשרה והשמה לשדרה הניהולית בשדה, רשויות ומוסדות לצד בעלי תפקידים נוספים, שיסייעו לשדה להתפתח ולהתמקצע (בדגש על החברה הדרוזית).
- תמיכה מקצועית מותאמת: ליווי והדרכה מקצועיים לשדרת הניהול ברשויות ובמוסדות, בין השאר בנוגע להגשת קולות קוראים ומיצוי משאבים.
- פיתוח תוכניות חינוכיות: פתיחת מגמות לאומנויות בבתי ספר, פיתוח תוכניות בחינוך הבלתי פורמלי.
- פעולה רבי-ממדית: פיתוח תוכניות המשולבות בתשתיות של תיירות ומורשת - פנימה אל תוך הקהילה כפלטפורמה להרחבת הנגישות לתרבות - והחוצה כממשק שמחבר אזורים.

1.1 תרבות לחיזוק החוסן הקהילתי והביטחון האישי בצפון

מטרה:

לבסס את התרבות והאומנות כעוגנים חיוניים לחיזוק החוסן הקהילתי בצפון, ככלי להתמודדות עם טראומה, משברים וחירום וכמרחבים ליצירת תקווה, שיקום ולכידות חברתית.

מהלכים אסטרטגיים

- הכרה בתרבות כעוגן לחוסן: עיגון התפיסה כי תרבות אינה מותרות אלא תשתית חיונית להתמודדות עם משברים, טראומה ושיקום קהילתי.
- טיפוח מרחבי מפגש וגיוון: פיתוח פעילות תרבותית כמרחב למפגש בין אוכלוסיות שונות ולחיזוק הלכידות החברתית.
- חיזוק מרכזים עירוניים: מיצוב המרכזים העירוניים בצפון כעוגנים תרבותיים ואזוריים לחיזוק החוסן הקהילתי.
- היערכות לחירום דרך תרבות: פיתוח תפיסה מערכתית של תרבות ככלי מובנה במצבי חירום ואסון.

- טיפול בפשיעה ובאלימות בחברה הערבית המהווים איום וחסם משמעותי לתושבים מכלל האוכלוסייה ומונעים השתתפות וצריכת תרבות באזורים מסוימים ובשעות הערב (בדגש על אשכול בית הכרם ואשכול גליל מערבי).

מהלכים אופרטיביים

- פיתוח תוכניות חירום לתרבות: בניית תוכניות פעולה לשדה התרבות עצמו ולשימוש בתרבות ככלי שיקומי במצבי חירום (בהשראת מודלים בין-לאומיים).
- מיגון מוסדות תרבות: מיפוי חוסרים והשקעה במיגון, מקלטים וממ"דים במוסדות תרבות.
- תמיכה ביוזמות שיקום: חיזוק פרויקטים תרבותיים הפועלים עם קהילות מפונות, נפגעות וטראומה.
- חיזוק תחושת הביטחון כתנאי להשתתפות תרבותית: פיתוח והטמעה של מודל "תרבות בטוחה" הכולל תיאום רב-מערכתי בין רשויות מקומיות, משטרה, הנהלות של מוסדות תרבות וארגוני חברה אזרחית. כל זאת במטרה ליצור אזורי פעילות תרבות בטוחים בשעות הערב. המודל יכלול ליווי אבטחתי רך, הסעות מאורגנות לאירועי תרבות, תכנים קהילתיים משותפים לחיזוק נוכחות אזרחית חיובית במרחב (בדגש על אשכול בית הכרם ואשכול גליל מערבי).
- איסוף נתונים: השלמת מיפוי על מצב התשתיות והצרכים בתחום החוסן התרבותי בצפון.

12. קידום גיוון ומרחבים משותפים בתרבות בצפון

מטרה:

חיזוק הגיוון התרבותי בצפון באמצעות יצירת מרחבים משותפים, פיתוח תוכניות בין-תרבותיות וחיזוק מוסדות הפועלים עם קהלים מגוונים, כבסיס לכידות חברתית, סולידריות וגישור על פערים.

מהלכים אסטרטגיים

- עיגון ערך הגיוון: הטמעת עקרון הריבוי והייצוג של תרבויות שונות בפעילות התרבותית, הן ברמת התוכן הן בהתאמת צורות הפעילות והעברת המידע לקהלים מגוונים.
- פיתוח מרחבים משותפים: יצירת תוכניות ואירועים המאפשרים מפגש בין זהויות תרבותיות שונות כבסיס לבניית אמון ולכידות חברתית.
- חיזוק מוסדות רב-תרבותיים: תמיכה במוסדות ובהתארגנויות המשלבים פעילות בין-תרבותית כעוגנים אזוריים.
- צמצום פערי תשתית: מענה לפערים בתשתיות התרבות בחברה הערבית, הדרוזית, הדתית והחרדית באמצעות מדיניות מותאמת ומבוססת נתונים.
- תרבות ככלי לגישור חברתי: מיצוב התרבות ככלי מרכזי לצמצום פערים ולטיפול בקונפליקטים מקומיים והיסטוריים.

מהלכים אופרטיביים

- תקציבים ייעודיים להרחבת הנגישות (Access): תמיכה בפיתוח תוכן מותאם, פיתוח צוות, תרגום, מחקר, מאגרי יוצרים וריכוז התחום הבין-תרבותי.
- הכשרות בעבודה שבבסיסה רגישות תרבותית: פיתוח מיומנויות מקצועיות ליצירת שיתופי פעולה ומפגשים בין קהילות.
- פיתוח אירועים משותפים: קידום פסטיבלים, סדרות ואירועים בין-קהילתיים לחיזוק הסולידריות האזורית.
- השקעה בערים מעורבות: חיזוק פעילות תרבותית משותפת בערים כמו עכו, מעלות-תרשיחא, כרמיאל ואזור משגב-סח'נין.
- איסוף נתונים ומיפוי: המשך מחקר על צרכים, חוסרים ותשתיות לצורך השקעות ממוקדות בגיוון.

13. חיבור התרבות לנכסים הייחודיים של הצפון: טבע, חקלאות ותיירות

מטרה

פיתוח אקוסיסטם תרבותי אזורי המבוסס על טבע, חקלאות ומורשת מקומית, כמנוף לחיזוק הכלכלה האזורית, להרחבת קהלים מקומיים, לקידום התיירות מבחוץ בצד חיזוק תרבות נטועת-מקום המחוברת למרחב הצפוני.

מהלכים אסטרטגיים

- עיגון תפיסת תרבות-מרחב-תיירות כעיקרון מנחה בפיתוח אזורי, הרואה בטבע, בחקלאות ובמורשת נכסים תרבותיים ולא רק תיירותיים.
- מיצוב אזורי הצפון כמרחבים עתירי פוטנציאל לתיירות תרבות משולבת, בשל ריבוי השטחים הפתוחים, האתרים החקלאיים והעושר הנופי.
- חיזוק שיתופי פעולה בין שדה התרבות לגופי תיירות, אירוח, קולינריה וסביבה, ליצירת פלטפורמות ליצירה והפצת תרבות.
- פיתוח תפיסה של טבע כהשראה תרבותית - לא רק כאתר צריכה, אלא כמקור ליצירה, למידה וחווייה אומנותית.
- הכרה בכך שתרבות-טבע מייצרת ערך כפול: גם מחזקת תיירות וגם מעמיקה זהות תרבותית מקומית.

מהלכים אופרטיביים

- חיזוק מודלים קיימים ופיתוח מודלים חדשים של תיירות תרבות ו"חבילות תיירות" בשיתוף יקבים, בתי-בד, חוות חקלאיות, שמורות טבע ואתרי מורשת.
- יצירת תוכניות רזינדסי וסדנאות ליוצרים במרחבי טבע וחקלאות.
- מיפוי אזורי של אתרי מופעים בטבע - שדות, יערות ואתרים חקלאיים - כבסיס לפיתוח תשתיות רכות לתרבות.

- פיתוח פורמטים של מופעים ותצוגות מותאמי מרחב (מבנים ארעיים ללא במה קלאסית, הגברה ותאורה מינימליות).
- הקמת מנגנוני תמיכה ייעודיים להפקה ואירוח, מתוך הבנה שתרבות בטבע דורשת עלויות גבוהות יותר ותכנון מורכב.
- חיבור הפעילות לגופים קיימים לשם הרחבת קהלים ושיווק משותף.

14. פיתוח מנגנונים אזוריים לניהול ולחיזוק התרבות בצפון

מטרה

לבסס תשתיות מערכתיות לניהול, לתיאום ולקידום תחום התרבות בצפון באמצעות יצירת מנגנונים אזוריים קבועים, שיאפשרו חשיבה רוחבית, איגום משאבים, הרחבת נגישות לתרבות וחיזוק מעמדו של התחום בזירה המקומית והארצית. יש לשים דגש על קנה מידה מותאם למרחבי הצפון השונים – קטן לצד בינוני וגדול.

מהלכים אסטרטגיים

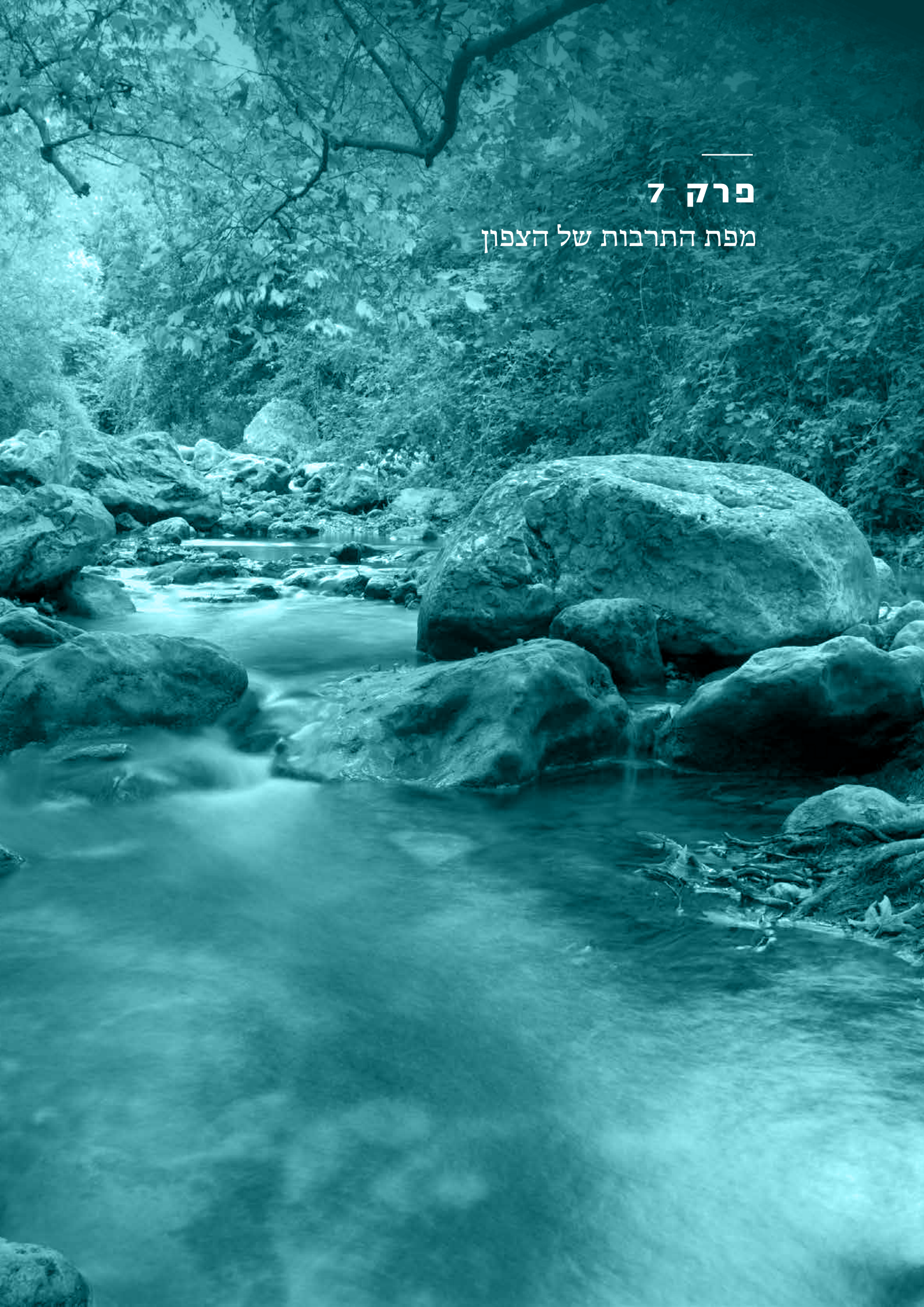
- ביסוס גוף אזורי מוביל: הקמת מנגנון אזורי לניהול ולתיאום תחום התרבות, הפועל מעבר לרשות מקומית אחת ומאפשר ראייה מערכתית של הצרכים וההזדמנויות במרחב.
- חיזוק הנראות והנגישות: יצירת פלטפורמות אזוריות לשיווק, הפצה ומידע שיחזקו את החשיפה לפעילות תרבותית ויעודדו צריכת תרבות בקרב תושבים ותיירים.
- חיבור בין-תחומי: שילוב התרבות במדיניות אזורית רחבה בתחומים כגון: חינוך, תיירות, בריאות, כלכלה ופיתוח קהילתי.
- ייצוג והשפעה ארצית: ביסוס מנגנון ייצוג של התרבות בצפון מול משרדי ממשלה, קרנות וגופים לאומיים, לקידום מדיניות ותמיכות מותאמות.

מהלכים אופרטיביים

- הקמת פלטפורמת שיווק אזורית: פיתוח אתר/אפליקציה ולוח אירועים אזורי מתעדכן שירכז את כלל הפעילויות התרבותיות בצפון.
- פיתוח התשתית האזורית: מתן תמיכות ייעודיות לאומנים, מוסדות ויוזמות קהילתיות לצד תמיכה ועידוד יוזמות משותפות המחזקות את האזוריות, עם העדפה לתוכן מקומי, תמיכה במענים אזוריים לצד מענים נקודתיים במקומות שבהם קיים חוסר.
- הסרת חסמי תחבורה: פיתוח פתרונות אזוריים להנגשת תחבורה לאירועי תרבות, בדגש על צעירים, קשישים ובני נוער.
- ריכוז ידע ומחקר: הקמת יחידה לאיסוף נתונים, מיפוי שדה התרבות ותיאום בין רשויות וגופים.
- ייצוג בזירות ארציות: שילוב מוסדות ורשויות מהצפון בתוכניות ארציות וברשתות מקצועיות לחיזוק הנראות וההשפעה.

פרק 7

מפת התרבות של הצפון

מפת GIS (Geographic Information System) היא מערכת דיגיטלית למיפוי, לניתוח ולהצגה של מידע מרחבי על גבי מפה אינטראקטיבית. זהו כלי המאפשר לחבר בין נתונים איכותיים וכמותיים ובין מיקום גאוגרפי. דרכו ניתן לזהות דפוסים, ריכוזים, פערים וקשרים בין תופעות שונות במרחב. מפת GIS אינה רק אמצעי ויזואלי להצגת מידע, היא תשתית אנליטית המאפשרת חשיבה מרחבית, קבלת החלטות מבוססת נתונים ותכנון אסטרטגי בקנה מידה אזורי.

על גבי מפת ה-GIS הוטמע המיפוי שנאסף במסגרת המחקר, כולל נתונים על מוסדות תרבות, יוזמות עצמאיות, תשתיות פיזיות, מוקדי פעילות ופרויקטים קיימים במרחב הצפוני. זאת בשלושת האשכולות שמופּו: אשכול גליל מזרחי, אשכול גליל מערבי ואשכול בית הכרם.

מפת ה-GIS יכולה לשמש ככלי עבודה משותף עבור כלל השותפים לשדה התרבות בצפון - רשויות, קרנות, מוסדות, יזמים ויוצרים - לצורך תכנון מדיניות, הקצאת משאבים, זיהוי פערים והזדמנויות, ופיתוח שיתופי פעולה אזוריים. היא מאפשרת לחשוב באופן מושכל על פריסה מרחבית של תשתיות תרבות, על נגישות של קהלים, על חיבור בין מוקדי פעילות ועל בניית מהלכים אסטרטגיים מבוססי נתונים. מעבר לכך, המפה מהווה נכס אזורי מתמשך: פלטפורמה פתוחה שניתן לעדכן, להרחיב ולהשתמש בה לאורך זמן כתשתית ידע משותפת לפיתוח האקוסיסטם היצירתי-אזורי בצפון.

לינק: <https://experience.arcgis.com/experience/0411381e59c040348aef4d6617329b11>

8 פרק

סיכום

הממצאים מצביעים על שדה תרבות עשיר,
מגוון ויזמי, הפועל בתנאים של מחסור
במשאבים, פיזור גאוגרפי ותלות גבוהה
במענים נקודתיים וקצרי טווח עם שונות
גבוהה בין האזורים והאשכולות.
לצד זאת, עולה פוטנציאל משמעותי
של התרבות כעוגן קהילתי, כמרחב לבניית
שייכות, זהות וחוסן, וכמנוע לפיתוח כלכלי
דרך תעסוקה, יזמות ותעשיות יצירתיות.
התרבות בצפון יכולה לתפקד כתשתית
חברתית-כלכלית אך היא אינה זוכה עדיין
למעמד ברמת המדיניות, התכנון והתקצוב –
פער זה מצביע על החמצה אסטרטגית
של משאב אזורי מרכזי.

ההמלצות מציעות מהלך כולל לחיזוק שדה התרבות בצפון הן ברמת המדיניות והן בשטח. מהלך זה נרחב וכולל פיתוח מנגנונים אזוריים, השקעה בהון אנושי ובתשתיות, חיזוק מוסדות מקומיים, הרחבת הנגישות והעמקת השיתופיות בין מגזרים וקהילות. זאת מתוך תפיסה שעתידו של האזור תלוי לא רק בתשתיות פיזיות וכלכליות – אלא גם ביכולת לטפח דמיון, יצירה, משמעות וחיים תרבותיים עשירים ומהנים לכלל תושביו.

המחקר הנוכחי נולד מתוך תחושת אחריות עמוקה לעתידו החברתי, התרבותי והאנושי של הצפון ומתוך שליחות ציבורית של קרן ברכה בשיתוף עם מרכז הידע האזורי גליל מזרחי בתל-חי אוניברסיטת קריית שמונה בגליל. הנחת המוצא של המחקר היא שתרבות ואומנות אינן מותרות אלא תשתית חיונית לחיים ראויים. תרבות היא זכות בסיסית, משאב ציבורי ונכס אסטרטגי לפיתוח חברה בריאה, מלוכדת ויצירתית. מתוך עמדה זו יצאנו למחקר רחב היקף המבקש להעמיק בהבנת שדה התרבות בצפון – לא רק כתחום פעילות מקצועי, אלא כמרחב של משמעות, שייכות, חוסן, דמיון ותקווה.

המחקר נערך בשותפות רחבה עם שותפים מקומיים ובהם: קרנות פילנתרופיות, אשכולות אזוריים, רשויות מקומיות, מוסדות תרבות, ארגוני תרבות ואומנות, התארגנויות שטח ואומניות ואומנים הפועלים במרחב הצפוני, במהלך שמטרתו לייצר ידע רלוונטי, יישומי ובעל ערך ציבורי. השאיפה היתה, ועודה, ליצור נכס אזורי משותף שישרת את כלל השותפים – כפלטפורמה לחשיבה, לתכנון, לכינון מדיניות ולפעולה עתידית בשדה התרבות בצפון.

המחקר בחן את שדה התרבות בצפון ישראל מתוך נקודת מבט מערכתית ואזורית, בהתבסס על מיפוי רחב של שחקנים, מוסדות, יוזמות ונוספים, לצד ראיונות עומק עם בעלי עניין מרכזיים, במטרה לזהות דפוסים, פערים, הזדמנויות ומנועי שינוי בשדה התרבות המקומי.

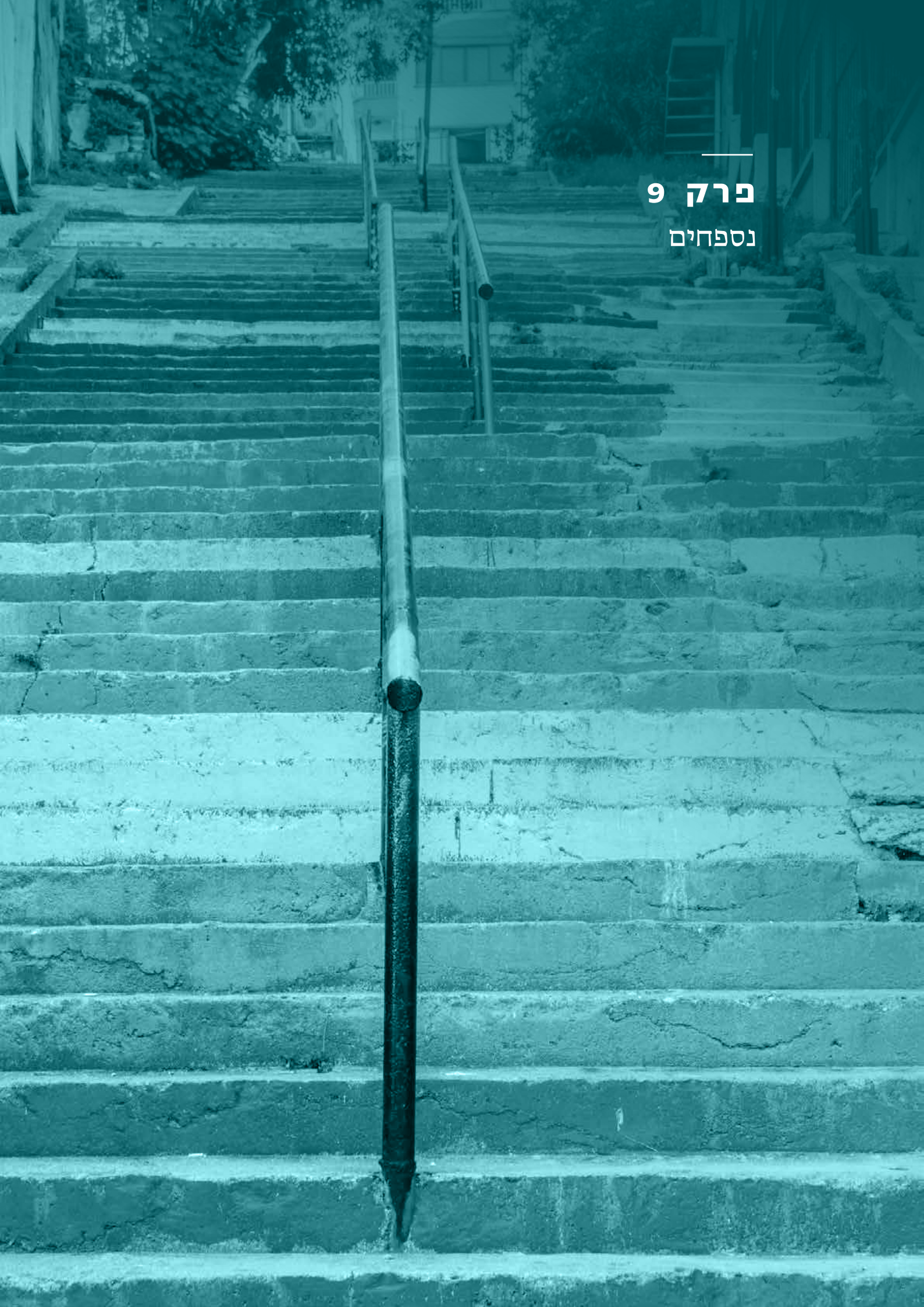
הממצאים מצביעים על שדה תרבות עשיר, מגוון ויזמי, הפועל בתנאים של מחסור במשאבים, פיזור גאוגרפי ותלות גבוהה במענים נקודתיים וקצרי טווח עם שונות גבוהה בין האזורים והאשכולות. לצד זאת, עולה פוטנציאל משמעותי של התרבות כעוגן קהילתי, כמרחב לבניית שייכות, זהות וחוסן, וכמנוע לפיתוח כלכלי דרך תעסוקה, יזמות ותעשיות יצירתיות. התרבות בצפון יכולה לתפקד כתשתית חברתית-כלכלית אך היא אינה זוכה עדיין למעמד ברמת המדיניות, התכנון והתקצוב – פער זה מצביע על החמצה אסטרטגית של משאב אזורי מרכזי.

על בסיס הניתוח גובשה מסגרת של ארבעה צירים משלימים: [1] תרבות ואומנות כמרחב של משמעות, חוויה והתפתחות אנושית; [2] תרבות כמרחב חברתי-אזרחי רב-תרבותי; [3] תרבות כתשתית למוביליות חברתית-כלכלית; [4] תרבות כתשתית מערכתית. שילובים של כל הצירים יחדיו ממקם את התרבות לא רק כתגובה למציאות משברית, אלא כתחום ליבה אסטרטגי, המחבר בין קהילה, כלכלה, מדיניות ונפש האדם, ומאפשר מעבר מפעילות מקומית מפורזת לאקוסיסטם יצירתי-אזורי מתואם.

ההמלצות מציעות מהלך כולל לחיזוק שדה התרבות בצפון הן ברמת המדיניות והן בשטח. מהלך זה נרחב וכולל פיתוח מנגנונים אזוריים, השקעה בהון אנושי ובתשתיות, חיזוק מוסדות מקומיים, הרחבת הנגישות והעמקת השיתופיות בין מגזרים וקהילות. זאת מתוך תפיסה שעתידו של האזור תלוי לא רק בתשתיות פיזיות וכלכליות – אלא גם ביכולת לטפח דמיון, יצירה, משמעות וחיים תרבותיים עשירים ומהנים לכלל תושביו.

במבט קדימה, המחקר מדגיש כי מיצוב התרבות כתשתית אסטרטגית איננו מהלך תרבותי צר, אלא תנאי הכרחי לבניית חוסן אזורי, לכידות חברתית ויצירת עתיד משותף, יצירתי ובר-קיימה לצפון ישראל ולישראל כולה.

פרק 9
נספחים

רשימת מקורות

אבירם ניצן, ד., וקטושבסקי, ע. (2025). סקר: מצבם התעסוקתי והפיננסי של המפונים וכלל תושבי מחוזות הצפון והדרום כשנה וחצי מפרוץ מלחמת חרבות ברזל. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/articles/59472>

בן סימון, ב., קונסטנטינוב, צ'. (2025). צעירים על גבול הלבנון: תמונת מצב. מרכז ידע אזורי גליל מזרחי. https://brookdale-web.s3.amazonaws.com/uploads/files/Heb_Report_RR-040-25.pdf

המכון למחקרי ביטחון לאומי. (2026, פברואר 8). חרבות ברזל – תמונת מצב. <https://www.inss.org.il/he/publication/war-data>

הראל פישר, ע. (2020). ממלכתיות במדיניות תרבות (מחקר מדיניות מס' 146). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/14942/mamlakhtiyut-in-israel-s-cultural-policy.pdf>

חתוקה, ט. (2025). קריית שמונה והגליל המזרחי, מסגרת לשיקום כלכלי אחרי אסון.

כהן, א., שלו, ל., גנני-דגן, א., קורן זמרן, י., כהן, נ., וסלע בלום, נ. (2024). מדד איכות החיים בגליל המזרחי נתונים, ממצאים, תובנות קיץ 2023. מרכז ידע אזורי גליל מזרחי.

<https://www.telhai.ac.il/sites/default/files/2025-04/%D7%93%D7%95%D7%97%20%D7%9E%D7%93%D7%93%20%D7%90%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%AA%20%D7%94%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D%20%D7%91%D7%92%D7%9C%D7%99%D7%9C%20%D7%94%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99%20-%20%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%99%202024.pdf>

לפידות, ש., חזות ינוקא, י., וינשטיין, א., רפיח, י., גוברט, נ., ויורובסקי, ר. (2024). אקוסיסטם יצירתי אזורי בנגב המערבי. מכללת ספיר והמרכז למדיניות תרבות פועלת. בתמיכת קרן ברכה.

<https://www.culturalpolicyil.org/copy-of-%D7%94%D7%99%D7%95%D7%A6%D7%A8-%D7%94%D7%A2%D7%A6%D7%9E%D7%90%D7%99-%D7%91%D7%AA%D7%97%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%98%D7%A8%D7%95%D7%9F-2>

לרר, מ. (2023). מידע על מפונים ומתפנים בגבול הצפון במלחמת חרבות ברזל - רקע לדיון. מרכז המחקר והמידע – כנסת ישראל.

https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/b2d7a9d4-899d-ee11-815f-005056aac6c3/2_b2d7a9d4-899d-ee11-815f-005056aac6c3_11_20329.pdf

לרר, מ., וייסבלאי, א. (2024). אתגרי נתונים והמידע במלחמת "חרבות ברזל": מבט מהכנסת. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

<https://m.knesset.gov.il/Activity/Info/Research/Documents/090624/2.pdf>

משרד מבקר המדינה ונציבות תלונות הציבור (2025). טיפול הממשלה ביישובי הצפון במהלך מלחמת חרבות ברזל - המישור האזרחי-כלכלי (דוח מבקר המדינה | דוח מיוחד). משרד מבקר המדינה ונציבות תלונות הציבור.

<https://library.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/2025/Swords-of-Iron-3/2025.6-North.pdf>

